Литературна история

1 · 1977

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Редакционна колегия

Тончо Жечев (главен редактор), *Стефан Кожухаров, Кръстьо Кюмджиев, Дочо Леков* (зам.- главен редактор), *Иван Сарандев, Цвета Унджиева, Катя Янева* (секретар)

Адрес на редакцията: „Литературна история"
Институт за литература, ул. „Чапаев" 52, София

Издателство на Българската академия на науките

Коректор *А. Кънева* Техн. редактор *Т. Нинова*
Изд. индекс 6603 Дадена за набор на 19. VII. 1977 г. Подп. за печат на 12. XII. 1977 г.
Формат 70×100/16 Тираж 2000 Печ. коли 7,38 Изд. коли 9,56 Цена 1,42 лв. Код 19 95355322211
Печатница на БАН, 1113 София, ул. „Акад. Георги Бончев" Поръчка № 399 5058-3-77

82(05)

Литературна история

Книга 1 · 1977 · София

Българска академия на науките

Институт за литература

Съдържание

Пред нови задачи 3
Петър Динеков — Българската литература през XVII в. 5
Стефана Таринска — Ускорено развитие и исторически процес . . 16

Научни съобщения

Боньо Ангелов — Български книжовници от XVII в. 28
Стефан Кожухаров — Старобългарски проложни стихове . . . 44
Климентина Иванова — Две неизвестни старобългарски жития . . 57

Изследователи на българската литература в чужбина

Христо Дудевски — Дмитрий Фьодорович Марков 66

Анкети

Михаил Арнаудов — Лични признания 68

Литературен архив

Василка Дамянова — Архивен фонд „Стилиян Добрев Чилингиров“ . 77
Цвета Унджиева — Писма на Николай Хр. Палаузов в руските архивни хранилища 79

Рецензии

Иван Попиванов — С богат опит и стабилна позиция 96
Милена Цанева — Атанас Далчев на немски език 102

Хроника

Катя Бъклова — Семинар по методологически проблеми на литературната история 104

Библиография

Елена Цветанова — Българска литературно-историческа библиография. 107
Книги, статии, литературни анкети, публикувани през 1975 г. 107

Пред нови задачи

Целите на новата поредица „Литературна история“ на Института за литература при Българската академия на науките произтичат и се определят от целите и задачите, които стоят днес пред националната ни литературно-историческа наука, а именно — да изследва и всестранно осветлява проблемите на историческото развитие на българската литература от нейното създаване до наши дни.

Несъмнено извършено е много в тази област — изяснени и проучени са редица възлови моменти в литературно-историческия процес от позициите на марксистко-ленинската методология. Но все още съществуват недостатъчно разработени области, редица недискутирани и съвременно интерпретирани проблеми, свързани с общото развитие на българската национална литература — тук трябва да отнесем например проблемите за методологията на литературната история, за периодизацията, същността и особеностите на литературните школи, направления и течения, за стиловете, за историческата съдба и развитие на жанровете, проблемите на поетиката и т. н.

От нови задълбочени и цялостни изследвания се нуждае творчеството на отделни автори, останало непроучено или пък незаслужено недооценено, получило в съвременния литературно-исторически контекст нови измерения.

От друга страна, въпросите за методологията на литературната история и периодизацията са тясно свързани с голямата задача, която стои сега пред Института за литература — написване на многотомна История на българската литература. Ето защо на страниците на новото издание те ще бъдат широко и всестранно дискутирани и обсъждани. Във връзка с тая национална задача пред нашата наука изданието ще публикува материали и изследвания по текстология, библиография, палеография, архивистика, които са тясно свързани с литературната ни история.

В неговите рубрики и раздели ще се поместват новоиздирени материали и факти, резултати от проучени наши и чужди архиви, новооткрити, неизвестни или малко известни литературни творби.

„Литературна история“ ще отдели специално внимание за разкриване още по-пълно и всестранно на националното и международното значение на българската литература както в миналото, като първа славянска писмена литература, а така също и в наше време. А това означава, че тя ще бъде разглеждана в контекста на балканския, общославянския, европейския и

световния литературен процес. Ще се отделя същевременно място и за сравнително-исторически проучвания, за отношенията и връзките на българската литература с литературата на другите страни.

Всички тия задачи, с чието изпълнение се заема „Литературна история", не могат да се решават без една широка и актуална информация за състоянието и проблематиката на литературно-историческата наука в европейски и световен мащаб. Ето защо изданието ще рецензира редовно и систематично всички важни трудове по история на българската литература, по проблемите на литературно-историческата методология, излезли у нас и в чужбина. И заедно с изпълнението на тая задача то ще представя на своите страници изтъкнати и активни изследователи на българската литература, които работят в чужбина, ще рецензира техни трудове.

„Литературна история" широко и системно ще осведомява за по-значителните събития в научния живот у нас — за състояли се научни сесии, конференции, симпозиуми и т. н.

Поредицата няма да остави без внимание и проблемите на съвременната художествена литература, като, разбира се, ще ги интерпретира с оглед специфичните задачи, които стоят пред него.

„Литературна история" ще даде по този начин своя принос в изпълнение на решенията на XI конгрес на БКП, подпомагайки всестранно работата по подготовката и написването на многотомната История на българската литература през всичките ѝ етапи.

„Литературна история" иде да отговори на една отдавнашна потребност в нашия научен живот и е нов реален израз на вниманието и грижите, с които партията и правителството са обграждали родната литературна наука.

От редакцията

Българската литература през XVII в.

Петър Динеков

I

Седемнадесетият век е една от най-интересните епохи в българската история. Това е епоха, в която се правят сериозни опити — от една страна, да се измени историческата съдба на поробения български народ, а , от друга — да се разшири кръгът на българската литература.

През XVII в. се засилва съпротивата на българите срещу турското иго. Тази съпротива се проявява в движението на хайдутите. В много случаи действията на хайдутите са били акт на отчаяние, защото борбата им най-често е означавала смърт. През следните векове борбата на хайдутите взема големи размери и през XIX в. се влива в организираното националноосвободително движение.

Но съпротивата през XVII в. има и други форми — огромната политическа и дипломатическа дейност, която развиват българските католици, за да предизвикат създаването на антитурска коалиция за освобождението на българския народ. Най-висок израз тази дейност намира в голямото въстание в Чипровци през 1688 г.[1] Районът на Чипровци, където живее многочислено католическо население, се намира в Северозападна България. Въстанието бива жестоко потушено от турците. Чипровци и околните села били разорени, голяма част от населението — избита, друга част — пленена от турците. Оцелелите въстаници и техните семейства поели пътя на изгнанието: една група се озовала в Южна Унгария, друга — в Албания, а трета — във Влашко.[2]

В политическата и дипломатическата дейност на българските католици през XVII в. специално място заема Петър Парчевич. Известният историк К. Иречек още през 1876 г. писа в своята „История на българите“: „Парчевич трябва да се смята за най-великия българин на XVII в.“[3] Мисля, че тази характеристика не е пресилена. Парчевич е наистина необикновена

[1] Вж. Чипровци. 1688—1968. Материали от научната сесия по случай 280-годишнината на Чипровското въстание. С., 1971.

[2] Л. Милетич. Заселването на католишките българи в Седмиградско и Банат. — СбНУ, XIV, 1879, с. 284—547; К. Телбизов. Разселване на чипровчани след въстанието от 1688 г. — Чипровци, с. 65—80.

[3] К. Иречек. История на българите. С., 1929, с. 355.

личност. Български патриот, получил високо образование, талантлив дипломат, умен политик, той прекосява много пъти Европа — от Рим до Полша, от Австрия до Украйна, за да организира антитурска коалиция. Парчевич притежава несломима воля, не се уплашва и от най-големите трудности и пречки, пренебрегва дори архиепископските си задължения, за да се отдаде изцяло на голямата патриотическа задача. Парчевич има една изключителна заслуга — свързва съдбата на България с европейската политика, по този начин въвежда българския народ в семейството на европейските народи.[4]

Не влиза в моята задача да разглеждам подробно политическата дейност на Парчевич, нито да очертавам политическата обстановка и състоянието на Турската империя през XVII в. — интересува ме преди всичко съдбата на българската литература. Трябва да изтъкна обаче, че присъствието на Парчевич в българската история през XVII в. има отношение към развитието на литературата. Дейността на Парчевич означава преди всичко разчупване на политическата изолация, в която се намира българският народ в тежките условия на турското робство. Разбира се, това не е само заслуга на Парчевич, но и на още цяла редица забележителни представители на българските католици през тази епоха, като Петър Солинат, Петър Богдан Бакшич, Илия Маринов, Филип Станиславов и др. Но разчупване на политическата изолация неизбежно означава и разчупване на културната изолация. Това е едно от най-интересните явления в историята на българската литература през XVII в.

II

През първите векове след завладяването на България от турците българската литература следва традициите, завещани от Търновската книжовна школа на патриарх Евтимий. Школата на Евтимий получава широко разпространение в Сърбия, Румъния и Русия. Попаднали в крайно неблагоприятни условия за литературна дейност, учениците на Евтимий и много други писатели са били принудени да емигрират в съседните балкански страни и Русия. Достатъчно е да се отбележат имената на емигриралите ученици на Евтимий: Киприан в Русия (киевски и московски митрополит), Константин Костенечки в Сърбия, Григорий Цамблак в Сърбия, Румъния и Литва.

Литературната дейност в поробена България не замира — тя продължава да се развива главно в черквите и манастирите. През XV и XVI в. работят интересни писатели: Владислав Граматик, Димитър Кантакузин, поп Пейо, Матей Граматик и др. Те се движат главно в кръга на традициите на патриарх Евтимий Търновски, но се заостря вниманието им към тежкото положение на народа; в София се пишат интересни жития на християни-мъченици, отказали да се помохамеданчат. Най-общо може да се отбележи, че българската литература през XV и XVI в. върви към известна демократизация на съдържанието, стила и езика.

---

[4] Н. Милев. Католишката пропаганда в България през XVII в. С., 1914, с. 121—150, 174—179; Ив. Дуйчев. Политическата дейност на Петър Парчевич за освобождение от турско владичество. — В: Българо-румънски отношения през вековете. Изследвания, I. С., 1965, с. 157—191.

При все че в Европа от Ренесанса насам са настъпили големи промени в цялата култура и в областта на литературата, българската литература продължава да се развива в традиционните форми и жанрове на Средновековието.

Такъв е и нейният облик през XVII в. Създават се малко нови оригинални произведения; преписват се произведенията на старата българска литература — оригинални и преводни, като много често се събират в обемисти сборници. Разбира се, тази литературна дейност има голямо значение за поддържане на българската литературна традиция, което означава и поддържане на народностното съзнание. Литературната дейност се осъществява изключително от низшето духовенство, защото висшето духовенство е гръцко (с падането на България под турско робство самостоятелността на българската черква била унищожена и тя била подчинена на гръцката патриаршия в Цариград).

През XVII в. не се появяват значителни литературни имена (касае се за литературата на източноправославните българи, които са огромното мнозинство). Но не може да не се отбележи засилването на демократизацията на литературата. За това свидетелствуват преди всичко т. нар. „дамаскини“— сборници с популярни проповеди, написани на говоримия народен език. В основата си това са преводни произведения, но те получават много голямо разпространение на български език. Касае се за преводи на сборника с проповеди „Съкровище“ на гръцкия писател Дамаскин Студит от XVI в. Първото гръцко издание на „Съкровище“ излиза през 1558 г. във Венеция; сборникът има многобройни издания през XVI, XVII, XVIII и XIX в.; дори бива издаван и през XX в. Печатните издания проникват твърде рано в България — вече в края на XVI в. съществуват български преводи на „Съкровище“.

Историята на проникването и разпространението на сборника на Дамаскин Студит в България е изключително интересна. Не съществува друга книга, която да е имала толкова много преводи на български език и да е получила такова широко разпространение (досега са намерени над 70 български ръкописни сборника с проповеди на Дамаскин Студит). Популярността на съчинението на Дамаскин личи не само от многобройността на преводите и ръкописните сборници, но и от начина, по който се превеждат и приспособяват към нуждите на българската действителност. Името на автора Дамаскин се превръща в нарицателно — „дамаскини“ се наричат самите сборници. Приспособяването към българските условия се проявява както в подбора на проповедите, които се превеждат, така и в промените, които се извършват в текста. „Съкровище“ се превежда изцяло или се превеждат отделни негови проповеди, които се включват в сборници с други произведения.[5] Много интересни са поправките в текста: превежда се обикновено твърде свободно, като се вмъкват текстове, свързани с живота на българите; по този начин чуждата творба се актуализира на българска почва.

Сборникът на Дамаскин Студит допада на българските писатели и читатели преди всичко с популярността на своето съдържание, с простотата и достъпността на изложението, със занимателността на разказа, с актуал-

---

[5] Д. Петканова-Тотева. Дамаскините в българската литература. С., 1965; Е. И. Демина. Тихонравовски дамаскин. I. С., 1969, II. С., 1971.

ността на проблемите, които се засягат. Както бе отбелязано, тази актуалност на българска почва се разширява и засилва с исторически и социални елементи. Преводачите на Дамаскин Студит, които се превръщат в негови съавтори, засягат въпроси, които живо вълнуват българското общество: причините за падането на България под робство, необходимостта от просвета и образование, суеверията, които се ширят сред народа и особено сред жените, социалната експлоатация, недостатъците на духовенството. По този начин сборниците с проповеди на Дамаскин, допълвани свободно от българските преводачи, дават интересна картина на живота на българския народ в епохата на робството. Съдържанието на сборниците се обогатява и с други произведения: биографии на светци и мъченици, апокрифни легенди, исторически разкази, летописни бележки, с което още повече се събужда интересът на читателите. По този начин сборниците, възникнали първоначално върху основата на преведените проповеди на Дамаскин Студит, се превръщат в народна литература, която в някои отношения се приближава до фолклора.

За широката популярност на тези сборници допринася още едно обстоятелство: те са написани на живия, говоримия народен език, на диалекта на преводачите и съставителите. Това е рязко нарушение на традицията, при все че отделни елементи на диалектите вече са започнали да навлизат в литературния език и от XV в. нататък се говори за ранен новобългарски период в неговото развитие. Заедно с това обаче трябва да се изтъкне разпространението на т. нар. „черковнославянски език“ (в същност руска редакция на старобългарския) като език на богослужението, оказващ силно влияние чрез руските печатни литургични книги, които широко се разпространяват в България от XVII в. нататък.

Съставителите на „дамаскините“ извършват един революционен акт: скъсват с традицията и пишат на народните диалекти, ръководейки се от предназначението на сборниците — да стигнат до широките народни маси. Това е един от най-важните признаци на демократизацията на българската литература през XVII в. Тъкмо поради използуването на живия, говоримия народен език някои български учени отдавна поставиха въпроса за нова периодизация на историята на българската литература; границата между средновековна и нова литература да се постави в края на XVI и началото на XVII в. с появата на „дамаскините“, а не с началото на българското национално възраждане в средата на XVIII в.[6] Такова схващане може да намери подкрепа и в количествения принцип — голямото място, което заемат дамаскините сред другите ръкописни литературни паметници през XVII в.

Без да изчерпваме характеристиката на българската литература през XVII в., трябва да се спрем на още едно интересно явление — летописните бележки и разкази. Обикновено те са кратки, засягат случки от всекидневието, понякога отбелязват исторически събития, особено войни и военни действия. Поместени най-често в края на ръкописните книги, те могат да дават сведения и за съдбата на ръкописа.

---

[6] Б. Цонев. Новобългарска писменост преди Паисия. — Български преглед, I, 1894, кн. 8, с. 80—94; Б. Пенев. История на новата българска литература. Т. I. Изд. II. С., 1976, с. 48—71; П. Динеков. За периодизацията на българската литература до Освобождението. — В: Писатели и творби. С., 1958, с. 349—412.

Безспорно най-голям литературен интерес представят не обикновените бележки, а няколко летописни разказа. Между тях на първо място трябва да се постави разказът на поп Методи Драгинов за потурчването на българите от областта Чепино в Родопите. Това е забележително произведение на българската литература. Разказът е написан на новобългарски с доста турцизми в речника, които са отразили несъмнено тогавашната народна реч. За автора не знаем нищо друго, освен името му, което самият той споменава в края на разказа. Методи Драгинов е бил буден свещеник, който е преживял с дълбоко вълнение трагичните събития, свързани с потурчването на българите от Чепино през XVII в. Събитията са нарисувани в опростена композиционна рамка, непосредно и естествено. Живостта на разказа идва от диалога в първата част, от простотата на езика, от искрения тон. Авторът съумява да предаде трагизма на епохата. Той е бил свидетел на извършеното насилие над християнското население, на опожаряването на селата и на унищожението на християнските храмове. Методи Драгинов е имал съзнанието, че трябва да запечата за бъдещите поколения тази трагична страница от историята на своя народ. Отношението към турската власт е напълно отрицателно.

Могат да се отбележат и летописните бележки на поп Петър от с. Мирково. Те са посветени на Турско-австрийската война през 1690 г. Авторът рисува тежкото положение на народа и открито изразява своята ненавист към турските поробители.

Традицията на летописните бележки продължава през XVIII в. До известна степен с нея е свързана и „История славеноболгарская" на Паисий Хилендарски.

III

Картината на българската литература през XVII в. се обогатява значително, ако се хвърли поглед върху литературната дейност на българските католици.

В българската наука съществува отдавна интерес към разпространението на католицизма в България. За това свидетелстват изследванията на Л. Милетич, Н. Милев, Б. Пенев, В. Пундев, Ив. Дуйчев, Б. Цветкова, Б. Райков, Б. Пейчев, Кр. Станчев и др.[7] Напоследък този интерес се прояви в дискусиите върху българския барок (Е. Ангял, В. Бехиньова, Ем. Геор-

---

[7] Л. Милетич. Седмиградските българи. — В: СбНУ, XVII, 1896, с. 1—104; Книжнината и езикът на банатските българи. — В: СбНУ, XVI — XVII, 1900, с. 339 — 428; Нашите павликяни (история, етнография, книжнина). — В: СбНУ, XIX, 1903, с. 1—369; Седмиградските българи и техният език. С., 1926; Н. Милев. Католишката пропаганда в България през XVII в. С., 1914; Б. Пенев. История на новата българска литература. Т. I. Изд. II, 1976, с. 197—234; В. Пундев. Сборник Абагар от епископ Филип Станиславов. С., 1926; Ив. Дуйчев. Софийската католишка архиепископия през XVII в. С., 1939; Описанието на България от 1640 г. на архиепископа Петър Богдан. Архив за поселищни проучвания, II, 1939 — 1940, кн. 2; Б. Цветкова. Нови документи за историята на освободителните движения в българските земи през XVII в. — Изв. на Инст. за история, XIX, 1967, с. 243—262; В. Пейчев. Богословско-философските и политическите възгледи на Кръстю Пейкич. — Изв. на Инст. по философия, XVII, 1968; Съчиненията на Пеячевичи и Кръстю Пейкич. — В: Чипровци, с. 101; Б. Райков. Към въпроса за мястото на Абагара в старата българска литература. — Изв. на Инст. за литература, т. XVIII—XIX, 1966, с. 279—286; Кр. Станчев. Поезията на българските павликяни. — Литературна мисъл, XIX, 1975, кн. 1, с. 63—71.

гиев).[8] И все пак направеното в тази област е недостатъчно: католическата литература в България не е установена библиографски, не са проучени отделните писатели и съчинения, не е изяснен въпросът за мястото на католическата литература в цялостната система на българската национална литература. При определянето на това място се изхождаше преди всичко от един факт — малочислеността на българските католици и тяхната изолираност от останалото население, поради което — както самият аз писах в академическата „История на българската литература“ — „просветният и книжовен живот на католиците няма никакво отношение към развитието на общата българска култура и литература“[9].

Време е това схващане да се коригира. Броят на българските католици не може да бъде критерий при оценката на българската католическа литература. Това се вижда добре, ако се анализира участието на българските католици в политическата и дипломатическата дейност, която се разгръща през XVII в. за освобождението на българския народ. Католиците играят ръководна роля в тази дейност; те организират в края на века голямото въстание с център Чипровци.

Най-ранните представители на католицизма в България са дубровнишките търговци и саксонските колонисти-рудари. Дубровнишки колонии има в много български градове — София, Пловдив, Търново, Никопол, Провадия, Шумен, Разград, Варна, Силистра и др. Засилването на католицизма започва от края на XVI в.; началото на католишката пропаганда се свързва с упадъка на Турция и надеждите за освобождение на поробения български народ. Пропагандата среща големи трудности; епископ Илия Маринов пише през 1625 г.: „Към обръщането на турците в християнство не може да се пристъпи под страх на смърт. Схизматиците (т. е. православните) са най-упорити и по-големи врагове на католиците, отколкото турците. От павликяните се покръства всеки ден по някой.“[10] Павликяните са бившите еретици-богомили; те са населявали значителен брой села в Пловдивско, Никополско, Свищовско и др. Католишката пропаганда насочва вниманието си към тях, както и към католиците в района на Чипровци (четирите села Чипровци, Копиловци, Железна и Клисура).

Тук няма да се занимаваме с историята на католишката пропаганда в България. Ще посоча само културната дейност на българските католици, първоначално свързани с католишката църква в Босна, а след това образуващи отделни единици — Custodia Bulgaria с три епархии — софийска, марцианополска и никополска. Католиците построяват църкви, създават манастири, организират училища. Още първият български католишки епископ Петър Солинат започва широка просветна дейност. Неговият наследник Илия Маринов създава добре уредено училище в Чипровци.

---

[8] E. Angyal. Krstju Pejkić, ein bulgaricher Schriftsteller der Barockzeit. Annales Instituti philolgiae slavicae Universitatis Debrecensis. Slavica, 7, 1967, S. 129—135; V. Bechyňova, K otázce bulgarského literárního baroka. — Slavia, 1968, 17, p. 270—292; В. Бехиньова. Барокът и литературата на българските католици. — Литературна мисъл, XIX, 1975, кн. 1, с. 82—97; Е. Георгиев. Австрия и проблемът за барока в българската литература. Wiener slawistisches Jahrbuch. 17. Band. 1972, p. 87—91; Българското литературно и общоисторическо развитие и барокът. — В: Българската литература в общославянското и общоевропейското литературно развитие. С., 1973, с. 179—203.

[9] История на българската литература. Т. I. С., 1963, с. 407.

[10] Н. Милев. Католишката пропаганда в България през XVII в., с. 24.

Предназначението на училището е не само да подготвя бъдещи свещеници, но и грамотни българи, които ще се отдадат на занаятчийство. То е било наричано училище по граматика, а учителят — magister grammaticae, maestro di grammatica. В него са се учили десетина монаси-послушници, на които се е преподавало на латински, и 60—80 деца, които са изучавали славянско четмо и писмо и вероучение. Между забележителните учители в Чипровци е бил Иван Лилов, който е работил в училището повече от 30 години. Способни български младежи биват изпратени да учат в Климентинския колегиум в Рим и Славянския колегиум в Лорето (Collegio illyrico); българи се учат в Неапол, Перуджа, Болоня, Флоренция, Германия, Полша. Постепенно се създава значителна българска католишка интелиганция; от нейната среда излизат цяла редица високообразовани писатели, което ни дава основание да говорим за католишка литература в България през XVII в., продължила своето развитие и през XVIII и XIX в.

Българските католишки писатели си служат както с латиница, така и с кирилица. За разлика от ръкописната традиция, която преобладава през този период в България, те печатат своите съчинения в Италия и Австрия. Пишат на три езика — латински, италиански и славянски. Те създават своеобразен славянски литературен език, който най-често е наричан „илирски". Неговата основа е сърбохърватският език, на който се е преподавало в Лорето (Collegio illyrico). Българските католици-францисканци са получавали образованието си главно в Лорето и те са въвели хърватския език в българските католишки училища, използували са хърватски учебници; служели си са с кирилицата, която е била използувана от босненските францисканци („босненска кирилица"). Най-добрият изследвач на литературния език на българските католици проф. Л. Милетич отбелязва, че босненско-хърватският език, използуван от българските католици, с течение на времето губи своята граматическа правилност, в него нахлуват много българизми, особено в областта на морфологията и речника и постепенно се създава смесен хърватско-български език. На този така формирал се литературен език издават своите съчинения Кръстьо Пейкич, Филип Станиславов и др.[11]

По необходимост прегледът на българската католишка литература ще бъде съвършено кратък; интересуват ни преди всичко някои принципни въпроси.

Българската католишка литература през XVII в. има специфичен характер; в нея почти не се включват художествени произведения (поезия, проза, драми), каквито се появяват през XVIII в. у католиците-павликяни. През XVII в. се създава богословско-философска, популярно-дидактична и историческа литература. Към нея трябва да се прибави и изключително богатата документално-епистоларна литература.

В българската литературна история досега е изтъквана на първо място литературната дейност на епископ Филип Станиславов (роден в с. Ореше, Никополско, в началото на XVII в., починал в 1674 г.). Получил образованието си в Лорето, той е бил назначен за епископ на Никополската епархия. През 1651 г. Филип Станиславов издава в Рим молитвеник, напечатан с кирилица, известен с името „Абагар". Това са пет свитъка, в които са поместени няколко канонични и апокрифни молитви. Авторът в после-

[11] Л. Милетич. Нашите павликяни, с. 15—16.

словието съобщава, че е българин — „епископ на велика България“ и посвещава труда си на „своя български народ“. Названието „Абагар“ произхожда от заглавието на поместеното в книгата апокрифно послание на „Абагара царя“ (по апокрифния разказ за цар Авгар, който бил изпратил писмо на Исус и получил отговор от него). Очевидно е, че съчинението на Ф. Станиславов има религиозно-дидактичен характер. Използуването на апокрифни елементи в него вероятно е свързано с дейността на автора сред бившите еретици-павликяни, сред които апокрифите са били широко разпространени. Ф. Станиславов се противопоставя на еретическото учение на богомилите-павликяни, възхвалява кръста, който те са отричали. Съчинението на Ф. Станиславов се смята за първа печатна българска книга на език, който отразява някои новобългарски елементи. Оттук и значителният интерес, който проявяват към него българските лингвисти. „Абагарът“ представя интерес и със своето външно оформяне, което се определя от функцията му на амулет (талисман).

С книжовна дейност се е занимавал и софийският архиепископ Петър Богдан Бакшич, родом от Чипровци (1601—1674), завършил Климентинския колегиум в Рим. Широко начетен, той е имал твърде разнообразни литературни интереси. От съчиненията му се отбелязват главно два негови превода. Петър Богдан превежда „Meditationi divotissime di S. Bonaventura cardinale“ и издава превода си в Рим през 1638 г. под заглавие „Bogoljubna razmiscglianya od Otajstva Odkupljenja Čovičanskoga S. Bonaventura“. Книгата завършва със стихотворението „Od dvostruke smrti čovjeka“. Петър Богдан противопоставя духовната и телесната смърт. Стихотворението е много интересно и като художествена реализация и говори за отношението на П. Богдан към поезията. Неговата стойност като проява на българската поезия през XVII в. е безспорна.

Вторият превод на П. Богдан носи заглавие: „Blagoskroviscte nebesko Marie Divicze Mayke Boxye“ (в оригинала: „Tesore celeste dellaviuzione di Maria Vergine Madre di Dio“); той излиза в 1643 г. Книгата е свързана с култа към Дева Мария. Както изтъква В. Бехиньова, дори външно — със заглавната страница и илюстрациите си — тя е оформена в стила на барока.[12]

Представят интерес и обширни рапорти на П. Богдан — не само като исторически извори, но и като произведения на епистоларната и пътеписната литература. Те съдържат богати данни както за биографията на П. Богдан, така и за страната и епохата. Безспорно в това отношение от голям интерес е огромната кореспонденция на Петър Парчевич: писма, политически меморандуми и др. Със своя стил и композиция те носят белезите на литературни произведения и отразяват ярко блестящата личност на големия български патриот, дипломат и политик. Парчевич е неуморим в своята дипломатическа и политическа дейност; той не се спира пред никакви пречки; готов е да пренебрегне преките си задължения като епископ, за да изпълни големите политически задачи. Твърде често неговите планове са фантастични по своите размери и са далече от реалните възможности. Но те са допринесли твърде много за запознаването на тогавашна политическа Европа със съдбата на българския народ. Особен интерес представя пис-

[12] В. Бехиньова. Барокът и литературата на българските католици, с. 90.

мото на П. Парчевич до папския нунций във Виена Marius Alberici; то е написано на латински. Писмото на Парчевич е в същност една автобиография, разкрива важни моменти от бурния живот на големия патриот; цялото е насочено срещу османската тирания и е изпълнено с решителност за борба. С това писмо на Парчевич трябва да започне изучаването на автобиографичния жанр в българската литература.

Плодовитият писател Кръстьо Пейкич (на латински се подписва Christophorus Peichich) публикува съчиненията си в първите десетилетия на XVIII в. на латински и славянски („илирийски"). Макар и богословски по своето съдържание, те нямат отвлечен характер и засягат конкретни проблеми, които живо интересуват тогавашното общество. В 1716 г. Пейкич публикува съчинението „Zercalo istine" (същото съчинение излиза покъсно и на латински език — „Speculum veritatis"). В този богословски труд, който разглежда отношенията между източната и западната черква, се засягат широко важни моменти от историята на българския народ. Авторът се гордее, че е българин, изтъква храбростта на българите, които са попаднали под турско робство. Убеден е, че след победата на Турция и освобождението на християните на Балканския полуостров ще бъде създаден нов християнски свят под егидата на католическата черква. В съчинението си „Mohametanus dogmatice et catechetice in lege Christi, Alcorano suffragente, instructus" (1717) Пейкич си поставя за задача да отхвърли и разгроми мохамеданското вероучение — задача, която несъмнено е свързана с патриотичните чувства на автора, син на един поробен от турците народ. В третото си съчинение „Concordia orthodoxorum patrum" (1730), разглеждайки католическата догматика, Пейкич изтъква превъзходството на католицизма над източното православие. Той разкрива полемическите си способности и изразява своето съчувствие към „православните братя", които се намират под робство. Актуалността на въпросите, които засяга, допринася за голямата популярност на Кр. Пейкич сред католишкия свят.

През първата половина на XVIII в. работят още двама български католишки писатели — Jakov Pejačević и Franciscus Xaverius Pejačević, потомци на водача на Чипровското въстание Георги Пеячевич. Първият от тях е географ; той издава в 1714 г. в Загреб съчинението „Veteris et novae geographiae compendiosa congeries seu compendiosa expositio geographica Europae, Asiae, Africae, Americaeque. . ." Франциск Пеячевич публикува няколко съчинения: „Historia Serviae" (1749), „Contraversiae ecclesiae orientalis et occidentalis de primatu et additione symbolom" (1752); за догмите (1756). В тези съчинения, посветени най-често на сложни богословски проблеми, България също намира своето място, особено в книгата на Франциск Пеячевич, където много страници са посветени на ранната българска история, на делото на Кирил и Методий, на българските царе и т. н.

Особена страница от историята на българската католишка литература представя литературната дейност на преселниците след потушаването на Чипровското въстание, а също така и богатото литературно творчество на католиците-павликяни. И в двата случая литературата разширява своя обсег, появяват се художествени произведения (поезия, проза, драматически диалози, сатира), като продължават да се пишат богословски, дидактични и исторически съчинения. Тук не засягаме тази литература, защото тя прекрачва границите на XVII в. и характеризира друга епоха, различна от епохата на П. Парчевич, развива се в нова историческа обстановка и в нова

среда. Тази литература представя значителен интерес с оглед на литературното движение в България през епохата на националното възраждане.[13]

IV

Литературата на българските католици минава през няколко етапа. Най-напред тя се развива през XVII в. — епохата, в която се създават няколко значителни католически центъра в България, организират се училища, вниманието е насочено към политическите планове за освобождението на българския народ. На второ място от XVIII в. нататък започва литературна дейност сред българската католическа емиграция. Третият етап представя литературната дейност на католиците-павликяни вътре в страната, главно в Пловдивската област, през XVIII и XIX в.

Католишката литература ни интересува от две страни: първо — като литература сама за себе си, със свое собствено развитие, със свои критерии за оценка, и, второ — в нейните отношения с целокупната българска национална литература. Досегашните изследвания са засягали главно първия въпрос и твърде малко са се докосвали до втория. Безспорно тук е оказало своето влияние схващането, че католишката литература е изолирано явление, ограничена е в своето развитие, създадена е в малки отделни райони на страната като дело на малочислено население, а сътвореното на емиграция не се отличава с особени художествени постижения. Но заедно с това трябва да се изтъкне, че католишката литература е внасяла нова насока в българското литературно развитие, разкривала е нови перспективи и големи възможности за приобщаване към главните направления на литературна Европа през XVII в. Не е нужно да се спори доколко тези перспективи са били реални — те са зависели от вътрешното развитие на българското общество и от общата политическа обстановка. Най-интересното в изследванията през последните години е характеризирането на католишката литература през XVII в. като литература на барока (в студиите на В. Бехиньова и Ем. Георгиев). Смятам, че в основни линии тази характеристика е правилна. Тя ни дава основание да говорим за барок в историята на българската литература. По този начин българската литература се включва по-тясно в европейския литературен процес през XVII в. Трудно може да се приеме обаче разширяването на понятието барок за писатели и явления, които стоят извън сферата на католишката литература.

Изследването на католишката литература през XVII в. ни насочва и към един друг проблем—„илиризма", идеята за общност на южните славяни. Този въпрос изниква поради особената роля на хърватската литература и поради характера на литературния език („илирийски"), който използуват българските католически книжовници, не правейки разлика между български и хърватски. В. Бехиньова дори изказва мисълта, че „илирийският език е бил в този случай за южните славяни като латински за хуманистично възпитана Европа"[14]. Несъмнено въпросът за „илиризма" на католишките

[13] Най-широко нейните произведения са обнародвани от Л. Милетич в посочените съчинения: „Нашите павликяни",„Седмиградските българи и техният език",„Книжнината и езикът на банатските българи" и др.

[14] В. Бехиньова. Барокът и литературата на българските католици, с. 89.

българи е интересен; той съществува главно през XVII в., по времето на възраждането на католицизма в България; през следващите векове при новата историческа обстановка този въпрос бива поставен върху съвсем нова идейна и политическа основа.

Католишката литература има сравнително краткотрайно съществуване. Това съществуване се обуславя от историческата съдба на католицизма в България. Католишката литература не прекрачва границите на католическата обществена среда, остава непозната за източноправославното население, което представя огромното мнозинство в страната. Причината за това трябва да се търси в антагонизма между източноправославната и католишката черква, в идейната и философската насока, в употребата на латинската азбука, в езика — „илирийският" език е един изкуствен език и представя сериозна преграда за взаимни литературни прониквания.

Обаче самото съществуване на католишка литература в България е един факт, който не бива да се пренебрегва и подценява. Той е важен от всяко гледище — и като специфичен момент в българското литературно развитие, и като пробив към европейския свят през XVII в. в една епоха на изолация на българската култура. Чрез литературните трудове на българските католици Европа се запознава с българския народ, с неговите проблеми, получава представа за българската култура. Католишката литература не е чужда на патриотизма; нейните създатели са български патриоти, дълбоко загрижени за съдбата на своя поробен народ. Този патриотичен момент е извънредно важен, защото той може да послужи за ориентир в търсенето на дълбоката вътрешна връзка между литературната дейност на българските католици и общото литературно развитие на българите.

А тъкмо този въпрос ни отвежда към най-важната задача, която стои пред историците на българската литература: да намерят мястото на католишката литература в системата на целокупната българска литература, в общия национален литературен процес. Този въпрос не може да бъде решен лесно — необходимо е да се направят нови изследвания на литературата, която създават българските католици; трябва да се установи цялото литературно наследство на българските католици. Засега можем само да подчертаем, че литературата, която създават българските католици, е извънредно интересно явление в историята на българската литература и представя неотделима част от нея. Тя свидетелствува за сложния исторически път, който изминава българската национална литература.

Ускорено развитие и исторически процес

Стефана Таринска

През последното десетилетие в съветското и нашето литературознание се утвърди понятието ускорено развитие на литературата. Тясно свързано с основни и актуални проблеми от областта на теорията и методологията, то има пряко отношение към историческото развитие на българската литература, поради което извиква жив интерес и у нас. Известно е, че книгата на съветския литературовед Георги Гачев „Ускореното развитие на литературата“ („Ускоренное развитие литературы“. М., 1964) обосновава теорията за ускореното развитие с материал от българската литературна история. Въпросите на ускореното развитие са въпроси не само на развитието на една литература или група литератури. Те са свързани с търсене на общите закономерности на световния литературен процес и имат отношение към сравнителното изучаване на литературите. Трудно е да се обхване общотеоретическият, методологическият и историческият аспект на проблема; не е случайно, че в Съветския съюз въпреки подкрепата на редица изследователи терминът „ускорено развитие“ остава все още недостатъчно изяснен и в много случаи се предпочита по-широкото понятие „неравномерност“ на литературното развитие.

1

Понятието „ускореност“ възниква при изучаване на художествения опит на „младите“ съветски литератури, които чрез рязък скок преминават от стадий на предписмено (фолклорно) художествено творчество към съвременни литературни форми. „Ние с право говорим — отбелязва Г. И. Ломидзе — за ускорено развитие на редица литератури, които в миналото не са имали богати и многостранни писмени традиции. Към тях обикновено отнасят киргизската, тюркменската, калмицката литератури и др.“ Според съветския изследовател при тях се извършва „скок към по-високо качество“, което означава „изпадане на редица звена в развитието“, такова, каквото то ни е познато от историята на народите със стара писмена традиция. За да се осъществи „скокът“, необходими са определени обществени условия, социални и естетически предпоставки (социалистическа действителност, връзка между литературите на съветските народи и възможности за при-

общаване към опита на по-зрелите литератури).[1] Аналогичен случай имаме и при изграждането на културата на редица пробуждащи се народи в Африка, прекарали столетия под тежко колониално робство. Г. Гачев подчертава в предговора на книгата, за която става тук дума, че процесът на ускореното развитие добива особена отчетливост в епохата на разпадането на империалистическата система и на социалистическите революции.

Понятието ускорено развитие намира приложение не само при „младите" литератури; забелязва се тенденция да се разшири употребата на термина, като се прилага към случаи, в които наблюдаваме не толкова „изпадане" на звена и рязък скок, а по-скоро хронологическо сгъстяване на сроковете, в които дадена литература изминава един или друг историко-литературен етап.[2] Заслуга за разширяване на понятието в тази насока има на първо място съветското източноведение, което включи художествения опит на народите от Азия и Африка в историята на световната култура. Съветските изследователи показаха, че в историческото развитие на японската, китайската, индийската и други източни литератури с древна и богата история се забелязват периоди на развитие, съответствуващи на класическите етапи, през които преминава развитието на европейската литература през Новото време, а именно класицизмът, романтизмът, реализмът, натурализмът, символизмът. Само че европейските литератури, които обикновено се взимат за образец (английската, френската), преминават през тези стадии хронологически по-рано и в протежение на по-дълъг отрязък от време. Така японската литература преживява посочените стадии на развитие в разстояние само на 40 години, от 70-те години на XIX в. до 10-те години на XX в.[3] При това етапите, които във френската литература например представляват отделни и следващи едни след друг периоди, при ускоряване на развитието клонят към своеобразен синтез.[4]

Сходни явления наблюдаваме и в литературите на редица европейски народи, които по силата на едни или други исторически обстоятелства изостават от общественото и културното развитие на Западна Европа. Такива са до известна степен средноевропейските литератури[5] и руската литература.[6] Още по-осезателно е „закъснението" в развитието на нацио-

---

[1] Г. И. Ломидзе. Методологические вопросы изучения взаимосвязей и взаимообогащения советских литератур. М., 1963.

[2] Ю. Суровцев. Что же такое „ускоренное развитие?". — Вопросы литературы, 1968, кн. 4.

[3] Н. И. Конрад. Запад и Восток. М., 1972, с. 293.

[4] Г. Гачев. Ускоренное развитие литературы. М., 1964, с.6—11.

[5] Обикновено при развитието на средноевропейските литератури се говори за „несъответствие", „неравномерност", „закъснение". Заслужават внимание усилията на унгарските изследователи да разкрият особеностите на историческото развитие на литературите в Средна и Югоизточна Европа през XVIII в.; те допринасят за уточняване на ред въпроси на неравномерното развитие, главно на социално-историческите причини, които обуславят явлението. (Вж. материалите от международния колоквиум „Les Lumières en Hongrie, en Europe centrale et en Europe orientale", Budapeste, 1971.)

[6] Епохата на Петър I и развитието на руската литература през XVIII в. се посочват в някои изследвания като прояви на ускорено развитие (Г. Гачев. Пос. съч., с. 8—9; Ю. Суровцев. Пос. съч.). В концепцията за историческия път на старата руска литература, изложена от Д.С. Лихачев, има постановки, които са съзвучни с постановката на теорията за ускореното развитие. „Отделни народи — пише изтъкнатият съветски медиавист — могат да прескочат един или друг исторически стадий. При такъв случай културата в своето развитие използува опита на други народи.

нални литератури като естонската, белоруската, румънската, сръбската, българската и именно те се оказват най-благоприятна почва за изследване механизма на ускоряването, съдържанието на понятието и сферата на неговото приложение.

За съжаление книгата на Г.Гачев остава единственият сериозен опит да се установи типологията на развитието на закъснелите литератури, опит, отразил най-новите постижения на съветската литературно-теоретическа и литературно-историческа мисъл, но изграден върху твърде тесния терен на една национална литература. В същност тук е една от уязвимите страни на тази интересна и съдържателна книга за ускореното движение: извеждат се закономерности на определен тип развитие само въз основа на историческия развой на българската литература. По този начин при изследването се получава илюстрация на идеята, но недостатъчно убедително е обосноваването ѝ като закономерност на развитието (по-нататък ще стане дума и за уязвимите страни на самата „илюстрация").

Разглеждайки историческия път на българската литература, Г. Гачев посочва, че при нейното ускорено движение, което протича в социалните и културните условия на XIX в., тя преминава през всички основни стадии на развитието на европейската литература. Тези стадии обаче не се проявяват в чист вид. Характерно е зародишното състояние на процесите или съжителството на процеси, изразяващи същината на различни литературни епохи. Така, без да преживее епохата на Ренесанса, българската литература изживява през XIX в. подобни явления „в крайно обобщен вид" и те се проявяват заедно с процеси от епохата на Просвещението (класицизъм, сантиментализъм) и от Европейския XIX в. (романтизъм, реализъм). Творци като Софроний, Бозвели, Н. Геров не решават задачите на една отделна литературна епоха, а на няколко едновременно и творчеството им се явява въплъщение на „цял комплекс от стъпала (стадии) на художественото развитие" (Г. Гачев. Пос. съч., с. 229). Именно в това „сгъстяване", при което творците в дадена епоха решават задачи, съответстващи на няколко степени от „нормалния" ход на световния литературен процес, Гачев вижда основния белег на ускореното литературно развитие („Ускоренное развитие есть его стяжение", с. 7). Независимо от тесния терен, върху който изпробва понятието, изследователят вижда за него твърде широка сфера на приложение: във всички случаи, когато даден народ ползува по-богатия обществен и културен опит на съседни народи, извървели по-дълъг исторически път.[7] Той изследва явлението като особеност на движението изобщо при определени условия, а не като конкретно-историческа проява на развитието; затова отчита предимно динамиката, а не историческото и национално-своеобразното му съдържание. Този методологически принцип

Върху основата на тази идея, изложена по негови думи най-добре в книгата на Н. И. Конрад „Запад и Восток" и книгата на Г. Гачев „Ускоренное развитие литературы", той изгражда по-специално концепцията за руския предренесанс. (Д. С. Лихачев. Своеобразие исторического пути русской литературы X—XVII веков. — Русская литература, 1972, кн. 2.)

[7] „В чем, собственно говоря, суть ускоренного развития? Это есть развитие народа (страны) в условиях, когда соседний народ (народы) уже прошел какой-то более длительный путь и накопил больший общественный и культурный опит. Но так и только так всегда и совершелось развитие каждого народа, нации" (Г. Гачев. Пос. съч., с. 8).

предизвика критични бележки от страна на почти всички изследователи, които се изказаха за неговата книга.

Идеята за ускореното развитие така, както е изложена в изследването на Г. Гачев, бе подложена на сериозна критика и от позициите на сравнителното литературознание, и от историческо гледище, и от общотеоретическо гледище. Б. Реизов смята термина за неправомерен и отхвърля основните методологически принципи, върху които се гради теорията: „Закономерността при този случай се вижда не във връзката на литературата с живота — изтъква той, — а в уподобяването на всяка дадена литература на някаква друга, която съвсем не й прилича."[8] Реизов подчертава липсата на историзъм и схематизма на концепцията. Според него изграждането на „младите" съветски литератури не е „ускорено", а „нормално" и закономерно, те не прескачат никакви стадии, а възникват такива, каквито ги създават условията на съвременното общество. Ако в тях липсва романтичен етап от европейски тип, това означава, че подобен етап не е бил исторически необходим, а не че е прескочен или е изпаднал от развитието. А усвояването на литературния опит на други народи не е повторение на стадиите, изминати от човечеството. При това, подчертава изследователят, стадиите, през които са минали в развитието си западноевропейските народи, съвсем не се явяват задължителни и неизбежни като повторението на еволюцията при ембриоталното развитие; литературните направления според него изобщо нямат типологически смисъл, а само исторически. Изследването на световния литературен процес е изследване на историческите връзки между народите в света, „процес на взаимодействие и взаимопомощ, който протича всякога и навсякъде"[9].

Други съветски изследователи не са склонни да отхвърлят изцяло идеята за ускорено развитие на литературата, а смятат, че тя трябва да бъде разработена по-нататък, като се отстранят някои методологически несъобразности. Юрий Суровцев изтъква, че едно от достойнствата на книгата на Г. Гачев се състои в широката постановка на проблема, постановка, която разкрива възможности той да излезе от схематизма на едно опростено разбиране на развитието като механично изпадане или наслагване на стадии-направления. Според Суровцев необходимо е да се уточнят две неща: 1) стадиите в развитието не съответствуват на литературните направления; 2) развива се художественото съзнание, сменят се типовете художествено съзнание. Основните етапи в развитието на художественото съзнание той свързва с епохата на Средновековието, Ренесанса, Просвещението, Романтизма и Реализма.

Като защищава справедливо историзма във всяка типология на развитието, Суровцев, от друга страна, е склонен да тълкува понятието ускореност така, че го лишава от разграничителен смисъл. Според него конкретните пътища на развитие на различните европейски литератури, като английската, френската, италианската, испанската, руската, полската в сравнение с българската например, показват, че различието се проявява най-ярко в преходните периоди, които в западните литератури са кратки и ясни, а в българската литература са относително продължителни и не-

[8] Б. Реизов. Об изучении литературы в современную эпоху. — Русская литература, 1965, кн. 1, с. 10.

[9] Пак там, с. 11.

отчетливи. Това го довежда до извода, че основният тезис на ускореността би могъл да се преформулира: развиват се ускорено онези литератури, при които преходните периоди са кратки и стегнати, т. е. ускореното развитие е характерно за западните култури.[10] С право В. Коваленко, отговаряйки на статията на Суровцев в полемичната рубрика на сп. „Вопросы литературы", изтъква, че подобна постановка означава ликвидиране на понятието.[11] Но за да докаже това и за да изгради своята гореща защита на теорията за ускореното развитие, изложена в книгата на Г. Гачев, Коваленко до голяма степен напуска абстрактно-теоретическия подход, при който бе поведен разговорът. А без да се задържи строго теоретическият уровен на полемиката, едва ли би могло да се стигне до задоволителни резултати и до по-убедителни решения. Това, разбира се, не означава, че засиленото внимание към конкретните исторически прояви на развитието е безполезно; напротив, именно така ще се извърши проверка и корекция. Но при типологията на развитието „общите схеми" са необходими именно като схеми, въпросът е в тяхното усъвършенствуване.

Интересна и правдива е мисълта на В. Коваленко, че историческата и политическата съдба на народите влияе върху темпото на тяхното естетическо развитие, може да го забави или ускори, да пресече дадени тенденции, набелязани вече в развитието на художественото съзнание. Примерът, който той дава от развитието на белоруската литература — наличие в определена епоха на тенденции и черти на класицизъм, които не се оформят в метод или направление, но все пак съществуват като естетическа даденост — наистина не се обяснява от позицията на Суровцев, тъй като тя не отчита посоката на въздействията от по-развитите литератури към по-слабо развитите. Но очевидно е, че подобни явления не са намерили достатъчно обяснение и в книгата на Гачев. Едва ли идеята за съществуването на методите и направленията, съсъществуване, което не позволява те да се разгърнат до кулминация, съдържа целия механизъм на явлението, както смята В. Коваленко. Подобна ситуация на съществуване на два метода — романтически и реалистически — наблюдаваме в развитието на българската литература през 60-те—70-те години и това не пречи да се говори определено за два художествени метода, не е пречка да се появят творби с много по-висока естетическа стойност, отколкото в предидущата епоха.

Може би най-сериозният въпрос, който поставя репликата на В. Коваленко, е въпросът за свързване на понятието ускорено развитие с определен тип литератури, които той нарича „недостатъчно развити". Наименованието може би е неточно, но същината е ясна. Коваленко има пред вид литературите на онези народи (обикновено малки европейски народи, които не са имали силни държави и високо развита култура), които във връзка с тежки исторически обстоятелства изостават от общественото и културното развитие на континента; по-късно, при нови условия, поемайки нов път на развитие, те се стремят да се включат в общия процес, да стигнат равнището на общото развитие, ползувайки опита на по-напредналите народи.[12]

---

[10] Ю. Суровцев. Пос. съч., с. 39.

[11] В. Коваленко. От общих схем к конкретному исследованию. — Вопросы литературы, 1969, кн. 2.

[12] „Собствено „ускоренное" развитие — это и есть способ подняться по основным эстетическим требованиям на уровень мирового искусства. Достижение такого уровня

Проблемът за ускореното литературно развитие, макар и твърде „млад“ и все още твърде спорен, има вече своя биография, която е интересна и показателна. Естествено е българското литературознание да се интересува най-вече от въпроса за съотношението между теоретическата постановка и конкретния исторически развой на българската литература.[13] По този именно въпрос бих искала да изкажем някои мисли, отнасящи се по-специално за епохата, която в изследването на Г. Гачев носи наименование: „Полупатриархално състояние на обществото. Синкретическа литература.“

2

Първоначалният стадий от развитието на новата българска литература е свързан в книгата на Гачев с имената на Паисий Хилендарски и Софроний Врачански. В това отношение той следва общоприетата днес периодизация на литературата през Българското възраждане. Според него това е стадий все още на синкретична литература. Тази констатация също не е далеч от обичайното тълкуване на периода като начало на ново развитие, което носи все още твърде много белези на старата литература, свързана с епохата на Средновековието. Съветският изследовател е отчел добросъвестно основните постановки на литературно-историческите проучвания, но тълкуването на фактите, при желание те да бъдат въведени в предначертаната схема на развитие, води до неправомерни изводи. Според нас характеристиката на този стадий като „възстановяване“ на прекъснато развитие е неправилна.

Г. Гачев е отчел всички резултати, които бе постигнала българската литературно-историческа наука до появата на неговото изследване, но той не взима под внимание някои доста съществени празнини в проучванията върху литературното ни развитие (например недостатъчни, твърде недостатъчни са знанията ни за книжнината през XVII и XVIII в.) и приема доверчиво идеи, изведени не от проучването на фактите, а от недостатъчното им познаване.

Една от главните идеи на Г. Гачев, идеята за началото на новата ни литература (Паисий и Софроний), като повторение на по-висока основа на цикъла на древността и Средновековието, при което „се възстановява литературната приемственост и се създава фундамент на следващото органическо развитие“ (с. 73), е изведена от една стара и отдавна преодоляна теза на българската литературно-историческа наука — тезата за прекъсване на литературното ни развитие през епохата на турското владичество. Срещу подобно становище са поднасяли материал множество конкретни истори-

---

составляло необходимую внутреннюю задачу дооктябрьской белорусской литературы“ (В. Коваленко. Пос. съч., с. 55).

[13] Книгата на Г. Гачев „Ускореното развитие на литературата“ намери жив отклик у нас. Тя бе обсъдена в Института за литература през 1965 г., през същата година се появиха и отзиви в печата (В. Смоховска. Бележки върху книгата на Г. Д. Гачев „Ускоренное развитие литературы“. — Литературна мисъл, 1965, кн. 4; Т. Жечев. Опит за теоретическа история на литературата. — Пак там), а след време — резултати на творческите подтици, които създаде (вж. книгата на Б. Ничев „От фолклор към реализъм в южнославянските литератури“, изследване, осъществено с амбицията да се търси по-различна и по-съвършена концепция за развитието).

чески проучвания от времето на Ив. Д. Шишманов до наши дни[14] и ако изследователят се бе водил от логиката на фактите, а не от изискванията на теоретическата схема, не можеше да не установи, че литературно-историческият материал налага по-скоро идеята за континюитета, отколкото тезата за прекъснатост на литературното развитие.

Как по-конкретно са представени нещата в изследването, което трябва да покаже ускореното развитие на българската литература?

Пренебрегвайки всички уговорки като несъществени за неговата задача, Г. Гачев абсолютизира становището за прекъснатото развитие на българската литература и го взима за изходен пункт: „Турското робство, разрушило през XIV в. българската държава и прекъснало писмената културна традиция, принуждава българите, встъпили през втората половина на XVIII в. в периода на национално възраждане, да започнат фактически наново (от начало, у автора „заново") — с тези думи започва изследването. В картината на духовния живот на българите, набелязана в най-едри очертания, срещаме твърдения също така абсолютизирани до степен, граничеща с неистината: „История славеноболгарская" е единственото оригинално българско произведение през XVIII в. (с. 20); през средата на XVIII в. „духовният живот на България се намира на уровена на дълбокото Средновековие" (с. 21); „Българите са лишени от възможност да развиват писмена култура на роден език", в манастирите се преписват църковни книги на църковнославянски език, а българският език се възприема като език на невежото простонародие (с. 21). Единственото русло, което поема духовната енергия на народа, е устното поетическо творчество. И като извод от всичко това: „Ако в страни със самостоятелна държавна институция духовният живот на обществото се изразява и във фолклора, и в писмеността (литературата), то в България през епохата на робството наивнопоетическото, фолклорното виждане на света е универсална форма на обществено съзнание." Що се отнася до християнската религия, без която не можем да си представим епохата на Средновековието, Г. Гачев дава следното обяснение: „Християнството придобило домашен, роден характер и проявило тенденция към сливане с фолклорно-поетическото, полуезическо мировъзрение." Така логически последователно авторът ни води към фигурата на Паисий и ни подготвя да приемем идеята, че първият български книжовник, свързан с епохата на Възраждането, дава израз на фолклорно-епическото съзнание на своето време. Логическата постройка е издържана, но дали тя изразява действително логиката на конкретното историческо развитие?

Според Г. Гачев „История славеноболгарская" е произведение на синкретичната литература, свързана с добуржоазната епоха, при която в духовната сфера, както и в материалния живот не е имало система на обществено разделение на труда, а общественото съзнание е неразчленено; когато писателят е бил в такава степен „духовен универсал", както в материалното производство е бил земеделецът или занаятчията.

Отбелязвайки „пластичност" на Паисиевото виждане на света, която го отличава от строго учените исторически трактати на Орбини и Бароний, Гачев подчертава, че това е естествено, тъй като съчиненията на Орбини и Бароний са създадени през XVII в., когато историческата наука и художе-

[14] Вж. История на българската литература. Т. I. С., 1962, т. II, С., 1966. Посочени са връзки и преходни моменти между старата и новата литература.

ствената литература са се обособили като самостоятелни идеологически форми, и тези съчинения са характерни с тенденцията си към научно, а не към художествено изложение. Докато „историята“ (така е у Гачев — в кавички) на Паисий възниква при неразчленена духовна култура и тя не различава научното мислене от художественото (с. 27). Във връзка с това изследователят смята, че съчинението на Хилендарския монах типологически може да бъде свързано с историческите описания на Херодот. Разбира се, между тези две така далечни по време прояви на книжнината могат да се открият общи белези. Но едва ли е необходимо за изясняване на творческия метод на Паисий да се стига до Херодот, когато този метод е тясно свързан с развитието на средновековната хроника в историческо съчинение от нов тип. Един от етапите в това развитие е фиксиран в произведението на първия български възрожденец.

Известно е, че за средновековния летописец посоченото от Гачев „доверчиво използуване на легенди, суеверия, предания за чудеса“ е характерно в не по-малка степен, отколкото за Херодот. И подобен мотив никак не е основание да отнесем метода на изложението у Паисий към начина на виждане у древните елини. (Доколко могат да се правят съпоставки между славянската историография от XVII и XVIII в. и създателя на древната история и какво биха показали те — това вече е друг въпрос.) Примерът, който Гачев привежда с разказа за убийството на св. Владимир,който с отсечената си глава в ръка стигнал до съградения от него манастир, наистина напомня фантазията на фолклорния творец, но като начин на виждане, на обяснение и излагане на събитията от миналото той е напълно в духа на късните средновековни исторически съчинения и никак не е необходимо да се извежда тъкмо от религиозния фолклор.

Г. Гачев иска да следи развитието на литературата, а при основните си изводи оперира с понятия от разреда на „мировъзрение“, „тип съзнание“, „виждане на света“ — т. е. цялостното светоусещане на личността, свързано със степента на общественото развитие. Естествено и писателят като всяка друга личност попада под този общ знаменател, но попада именно като творец на словото, творец, обвързан не само с „типа съзнание“, но и с формата на своето творчество, която също има развитие и закони на това развитие. Характеристиката на твореца като личност изобщо, като носител на тенденциите на епохата, на световиждането на епохата може да се изчерпи по същина с „типа съзнание“, но не и характеристиката на писателя, мястото на писателя в историческото развитие. Словесното изкуство, задоволяващо естетически потребности на човека, е отразило всички „типове съзнание“, през които е минало човечеството и ги е съхранило в словесни форми и формули — основа за творчеството на бъдещето. Така че по принцип пластове на различен тип художествено съзнание ще открием не само при литературни факти, резултат на ускорено развитие, но у всички писатели и във всички епохи.

Г. Гачев свързва Паисий не с тип съзнание на Средновековието изобщо, а с народното словесно творчество, с фолклорните традиции, с фолклорния начин на виждане и излагане на събитията, с фолклорния тип съзнание, без да го занимава фактът, че Паисий е написал не национален епос от типа на „Песен за Роланд“, а историческо съчинение. Доколко имаме съжителство на фолклорно и религиозно съзнание в т. нар. народна средновековна писменост — апокрифи, народни книги, демократическа сатира,

дамаскините у нас, — това вече е друг въпрос, на който надали може да се даде достатъчно задоволителен отговор при състоянието на днешните проучвания. Но и повърхностният поглед улавя фолклорни струи в тази литература — подобно е и положението у Паисий. Белезите на пластичност и фолклорно виждане, които Гачев посочва, са резултат или на закономерното приближаване на литературното развитие на XVIII в. до живота и неговите пластични форми, или са резултат на влиянието на фолклора, влияние, характерно за книжнината на века. Така че тези прояви не са белег на фолклорно съзнание у Паисий, а са прояви, които го свързват с нашето литературно развитие през XVIII в.

Твърдението за фолклорен тип съзнание у Паисий е подкрепено от изследователя с богат и много интересен идеен и стилов анализ на „История славеноболгарская". Този анализ разкрива особености, които са характерни не само за фолклорното виждане, но и за виждането на средновековния книжовник. Така Гачев посочва, че в разказа на Паисий душевното преживяване се предава чрез физическо действие, а не чрез рефлексия или психоанализ (с. 35). Но у средновековния летописец също ще открием тази особеност на разказа. В детайла средновековният разказвач е също конкретен, безизкуствен и лаконичен, както и народният разказвач. Не в този пункт са различията между тях. Изобщо изследването на Г. Гачев не улавя моменти, които биха говорили за противоречие между фолклорно-художественото съзнание и религиозното. Сам той говори за тяхното хармонично съжителство. Но тогава въз основа на какво ще се реши към кой „тип съзнание" можем да отнесем по принцип творбата на Хилендарския монах? Паисий като разказвач, като летописец е показан с отношението си към фолклорното виждане, но не е показан в отношението си към виждането на средновековния книжовник, а то съществува реално и е абсолютно необходимо да бъде разкрито, ако желаем да говорим правдиво за мястото му в развитието на литературата. Разбира се, Г. Гачев е отбелязал и религиозните моменти, и новите черти в мирогледа на първия възрожденец, но като творец го свързва с фолклорно-епическия стадий. А в действителност нещата стоят точно в обратен ред. У Паисий несъмнено откриваме моменти на фолклорно виждане, но далеч не в тези размери, в които ги вижда съветският изследовател. (Много от особеностите, които той е посочил, в същност са особености на летописния разказ.) Паисий е възпитаник на славянската книжовна традиция и на старата българска книжнина и е забележителен представител на онзи преходен период (у Гачев — синкретичен), който доведе до създаването на новата българска литература.

Неубедителен е според мен опитът на Гачев да представи Паисий и Софроний като изразители на два различни етапа в развитието на художественото съзнание. Разбира се, да се покаже религиозно съзнание у един писател, свързан все още твърде тясно със средновековната традиция (и то с религиозно-култови жанрове), не е тежка задача. Трудно е обаче да се докаже, че Софроний е по-висок стадий в развитието в сравнение с Паисий именно със своя „религиозен тип съзнание". Ако обърнем внимание на развитието на литературните форми през Средновековието, ще трябва да признаем, че „Неделникът" (първата печатна новобългарска книга), който представлява сборник от църковни проповеди, е една традиционна форма, изработена в старата българска литература преди столетия, докато „История славеноболгарская", появила се едновременно с още две исторически съчи-

нения — факт, който изобщо не е споменат, — е не само носител на нови идеи, но и поява на нов жанр в нашето литературно развитие. Действително нови явления в българската книжнина Софроний внася със своята преводаческа дейност, която само частично е влязла в полезрението на изследователя, и със своята автобиография, която Гачев, за да спаси логиката на теоретическата конструкция, тълкува като проява на фолклорно-поетическо виждане.

Знае се, че Софроний е преписвал богослужебни книги, дамаскини, известен е като съставител на ръкописни сборници и като първия преписвач на Паисиевата история. Той е компилатор и преводач, подвързвач и художник — талантлив възпитаник на старата книжовна традиция. Не само като преписвач, но и като съставител на двата Видински сборника — въз основа на които Гачев е направил изводи за „разчленението" на Софрониевата дейност, за рационалистичните му идеи и за творческото му виждане — са свързани по характер с нашата книжнина през XVIII в. Като отчетем тази връзка, фактите, които се използуват в книгата на Г. Гачев, добиват по-друго осветление.

Двата сборника, които Софроний съставя във Видин през 1802 г., могат да бъдат наречени също така „енциклопедия на християнството". Първият Видински сборник, съставен от „поучения и словосказания", много напомня „Неделника" и може да се приеме като първоначален опит на Софроний да състави наръчна книга в помощ на проповедническата дейност на свещениците. Знае се още един такъв опит — вече съвсем близък до окончателно оформения, печатан сборник.[15] Последните страници на този ръкописен сборник завършват със станалите традиционни през XVIII в. бележки на преписвача на сборника, които отразяват негови собствени идеи и личното му виждане. Тук Софроний е изтъкнал предназначението на книгата: „Приемите осердно сий книгу душеполезную и всегда со прилежание прочитайте в церквах, да исполните должност ваша" — думи, отправени към събратята му черковни служители.

Вторият Видински сборник има друго съдържание. Той е предназначен да задоволи по-широки нужди на грамотните люде у нас, съдържа любопитно четиво, разширяващо хоризонта, даващо знания за хората и света: поучителни приказки, разкази за Синтипа Философ („Митология на Синтипа философа"), Езопови басни, разкази за отношението между държава и владетел („Философские мудрости или нравоучителни разкази").

Не е ясно защо Г. Гачев свързва двата Видински сборника с училищното обучение (с. 45); те нямат такова предназначение, макар че в един от тях Софроний, отклонявайки се от текста, който преписва, вмъква свои мисли и разсъждения за необходимостта от училища и просвета. Двата сборника по своя характер принадлежат към дамаскинарската традиция, широко застъпена в българската литература през XVIII в. Книжовната дейност на Софроний Врачански, преди той да напусне България, се развива изцяло във формите, изработени от нашето литературно развитие през XVIII в. Това са форми на една типично синкретична, неразчленена литература. В нейния поток Историята на Паисий бе един от първите ярки изрази на тенденцията към разчленение, нещо, което Гачев не иска да види поради тезата за фолклорното съзнание на нейния автор. Такива тенденции се

[15] Вж. В. Сл. Киселков: Софроний Врачански. С., 1963, с. 137.

забелязват и у други книжовници, свързани с дамаскинарската традиция, която за съжаление все още остава съвършено непроучена от гледна точка на посока на цялостното литературно развитие. У Софроний тенденциите към разчленение и разпадането на синкретизма очевидно се засилват: освен че решително се обособява кръгът на светското четиво, появяват се съвършено нови жанрове в преводаческата практика: политическият трактат „Гражданское позорище“ и богословско-историческото съчинение — компилативният Сборник за трите религии. И най показателното: появява се оригинална светска творба на основата на трансформацията на традиционния житиен жанр. Едва ли настъпателността на литературното развитие в зората на XIX в. може да бъде илюстрирана по-сполучливо с друга творба, отколкото със знаменитото „Житие и страдания грешнаго Софрония“. А теорията на ускореното развитие твърди обратното: новият етап, вътрешно необходимият етап, който отбелязва Софроний, е неговият „Неделник“. „Житието“ е свързано с по-ранен стадий на творческо виждане — фолклорно-епичното съзнание. Какво значение има тук уговорката, че „Неделникът“, т. е. етапът на религиозното съзнание, е белязан с временност и нетрайност (поради това, че се появява в началото на XIX в.), а фолклорно-поетическото виждане на Житието получава перспективност във връзка с ренесансовите процеси (с. 72)? Това е примирителното извинение на теоретика пред историческия, т. е. конкретния ход на литературата. Г. Гачев не обича уговорките, но без тази уговорка не бе възможно да построи „пирамидата“ на Софрониевото мирозрение, в която трябва да бъде вграден и мислителят, и творецът-писател.

Просветните идеи, намерили израз в сборниците на Софроний, не излизат извън рамките на просветните идеи на дамаскинарите; новото още е само в идеен план, като белези на идейно виждане, първи прояви още в рамките на стара изразна форма. Затова и последователите на Софроний са свързани по принцип със старата литературна традиция (Йоаким Кърчовски и Кирил Пейчинович). Новата форма на новите просветни идеи се налага през тридесетте години и именно тогава се създава просветното движение в книжнината ни.

Няма нов етап в литературата, преди да се е създала новата изразна форма. Затова Софроний не може да бъде нов стадий на развитие с религиозната страна на творчеството си. Тя е свързана с традицията, с нея той повтаря вече създаденото.

Действително „Неделникът“ е единственото отпечатано произведение на Софроний; то добива широко разпространение и дава мощен тласък на литературното развитие. Но не религиозният характер на книгата и не съдържанието ѝ като „енциклопедия на християнството“ са решаващият фактор за нейната щастлива съдба. Значение за развитието на българската литература тя има преди всичко с това, че слага начало на печатното разпространение на книгата и допринася много за създаването на новобългарския литературен език, т. е. не с религиозния стадий на обществено съзнание сам по себе си, а с всичко онова, което у Софроний и неговия „Неделник“ е допълнение към „религиозния тип съзнание“.

Разсъждавайки за мястото на Софроний в българското духовно развитие, Г. Гачев не взима пред вид — както беше при Паисий — останалите прояви на нашия книжовен живот от втората половина на XVIII и началото на XIX в. Той и не търси такива прояви, защото смята, че до този

момент тенденцията на духовното ни развитие „е преминавала през простата последователност на писателите“ и че освен Паисий и Софроний „на българския литературен хоризонт практически никой не е имало“ (какво означава тук „практически?“).[16] Следователно от техните произведения и от социалния разрез на обществото ни по това време могат да се изведат закономерностите, действуващи при процеса на възникването на новата литература. Това действително е смел опит да се изведе началото на една литература „от нищо“.

* * *

Възраженията, които направих във връзка с типологията на литературно-историческия процес у нас в периода на прехода от Средновековието към Новото време, не оспорват валидността на теорията за ускореното развитие изобщо, нито нейното приложение върху българската история. Но очевидно книжнината на XVIII в., включително и Софроний, не намира правдиво обяснение от позициите на ускореното развитие.

До началото на XIX в. историческият ход на българската литература е по-скоро „забавен“, забавен в рамките на средновековния светоглед и във форми на старата книжнина; идеите на Новото време проникват с голямо закъснение и в твърде редуциран вид, тъй като липсва социална база за създаване на буржоазните културни институции и системата на новия тип литература. За ускорено развитие може да се говори през XIX в., когато литературата започва да се развива все по-бързо, усвоявайки европейския опит — най-напред чрез съседните народи, по-късно чрез преки контакти с големите европейски култури.

Разбира се, от срещата между теорията на ускореното развитие и българската литературна история биха могли да се направят изводи и за самата теория, но това вече е друга задача. Аз имах за цел само да обърна внимание върху някои несъответствия между теоретическите постановки и конкретния исторически смисъл на литературните факти. Мисля, че посочените несъответствия налагат някои основни постановки да бъдат коригирани. Разпадането на синкретичните форми в развитието на българската литература е действително генералната линия на трансформационните процеси, които доведоха до създаването на новата българска литература, литература от европейски тип. Разпадането на синкретизма обаче е свързано с „изживяване“ на средновековните литературни форми и на „религиозния тип съзнание“. За фолклорно-епически стадий в развитието на българската литература през XVIII в. не може да се говори, посочените в книгата на Г. Гачев явления са от категорията—закономерна общност на фолклора и литературата в рамките на Средновековието като епоха в духовното развитие или от разреда—взаимни прониквания между фолклор и литература, взаимопрониквания между две различни и все пак свързани системи в словесното изкуство на всички времена.

---

[16] Практически „литературният хоризонт“ на българския XVIII в. се очертава с тенденциите на развитието именно от безличната маса на ръкописната книжнина (главно дамаскинарска), която, да прибавим, невинаги е безлична и която осъществи непрекъснатостта на развитието. Изследователят напразно я е пренебрегнал.

Български книжовници от XVII в.

Боню Ангелов

Може би нашата литературна история най-слабо познава българската книжовна продукция през XVII в., макар в същност тази продукция да е доста богата. За нея се говори най-вече във връзка с дамаскините, които отдавна са предмет на езикови и историко-литературни изследвания. Но литературният живот през този век има и други жанрове, други имена и средища освен досега отбелязваните. Най-напред трябва да се каже, че книжовните прояви са твърде значителни за онова неспокойно време, в което изпада тогава Турската империя; грамотността е разширена между народа, книжовни дейци се обаждат от различни места на българската земя, предимно из планинските селища. Сведения за такива прояви има в български или чужди изследвания главно във връзка с описване на стари български ръкописи. Досега няма наши публикации, в които да се съберат на едно място разпръснатите вести за български книжовници през XVII в. и да се изнесат нови вести за тях. Изпълнението на такава задача ще хвърли по-ярка светлина върху състоянието на духовния ни живот по това време, ще разкрие имена и средища на българската култура.

Настоящата публикация е част от замислен труд, в който искам да представя някои малко познати или съвсем неизвестни старобългарски книжовници. Материалите са събирани в продължение на години при непосредствена работа с ръкописите, за които е дума (у нас и в чужбина), или по чужди публикации. Основна моя цел бе да покажа възможно по-пълно дейността на известен книжовник, а редом с това и съответните книжовни средища. Изнесените наблюдения не са окончателни — те са само начална сводка за книжовници и книжовни средища и подлежат на попълване и корекция.

Спирам се на книжовни прояви, свързани със XVII в., без някакви предварителни изисквания за характера на тези прояви; не вземам под внимание също и броя на ръкописите, създадени от определен книжовник. Вниманието ми бе насочено предимно към книжовници, изявили се с повече от два ръкописа. Но в прегледа включвам и книжовници, познати само по един ръкопис, когато самият ръкопис или приписката на книжовника са важни за нашата литературна история. Направеното от мене за XVII в. трябва да се извърши и за други векове на старата българска литература, най-вече за XVI в.

Голяма част от нашите ръкописи не са запазени изцяло, често липсват техните начални или завършващи листове, дето обикновено са били оставяни приписки от книжовниците. Този факт затруднява много атрибуцията на безименните ръкописи. Означаването на името на известен книжовник в даден ръкопис даваше възможност нему да бъдат приписани и други ръкописи. Това извършвах след грижовна съпоставка на *основния* ръкопис (дето името е означено) с ръкописите, дето липсва името му. Това ми даде възможност да представя по-пълно дейността на един или друг български книжовник от XVII в.

1. Книжовникът поп Богдан от с. Славовица

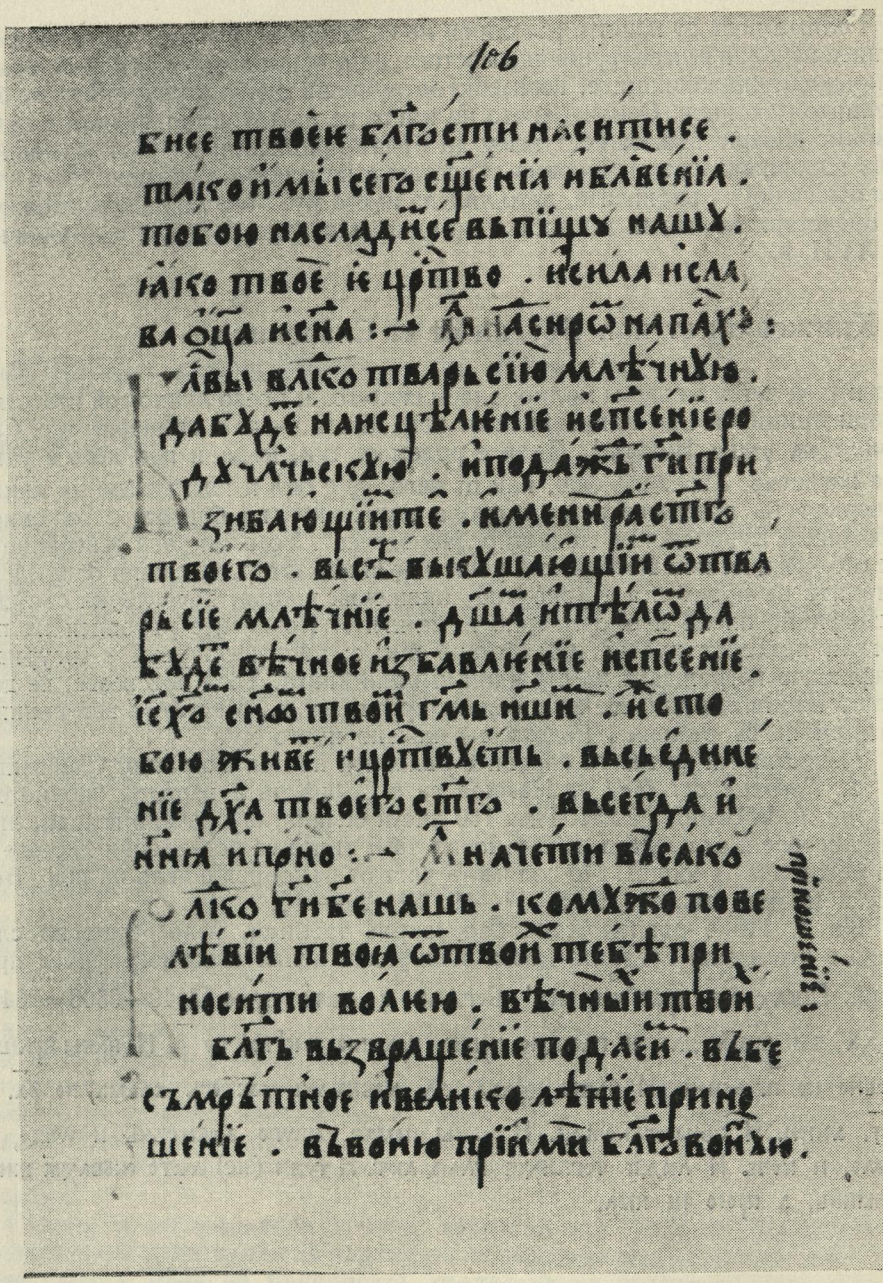
Вестите за него са съвсем малко; знаем само това, което лично той известява в свои приписки към написаните от него книги — че е свещеник в с. Славовица „на рѣцѣ Нскъръ“[1]. Дали е родом от тук, къде и при кого е учил, не е известно. Узнаваме още, пак от него, че е бил и подвързвач на книги. Почеркът на ръкописите му показва изключителна близост с ръкописи, работени в Етрополския манастир „Варовитец“. Това ми дава основание да предположа, че поп Богдан се е учил в този манастир, че е един от представителите на прочутата етрополска книжовна школа, характерна със свое специфично писмо и оформление на книгите. Познатите ръкописи на поп Богдан показват хубаво, обработено писмо; пишещата ръка е сигурна в графика, в изграждане на страница и цяла книга. Това подсказва, че дейността на книжовника ще е започнала преди 1641 г., откогато е най-ранният датиран негов ръкопис, където е означено името му.

Известни ми са засега следните ръкописи на поп Богдан от Славовица:

1. Требник от 1641 г. Намира се в Софийската народна библиотека „Кирил и Методий“, № 251. Има 160 листа осмина, без начало и край, липсват листове и от средата. В същност в тази книга са подвързани листове от три различни ръкописа. По-голямата част от ръкописа е дело на поп Богдан, а именно листове 1—5, 17—19, 21, 26—115.

На л. 115 е разположена календарна таблица, непосредствено след която е поместена следната доста обширна и ценна автобиографична приписка: Пнсах аз греш'ны поп' Богдан в лѣто ѕр҃мо [7149—5508=1641]. Тогда бы ѕнма зла и гладно, крнна брашно чнс[то] по р҃. И пакы брашно просѣно по п҃. аспр. И пакы храна за добнтъкь растегь слама по ра҃. и по т҃. аспр. И сѣно такожде. И пакы помрѣ мнwго добнтъкь и wвце, и бнволе, и коне. И людіе тегланхж глад лют. И тозн (sic) лѣто скѳбахж жнто и ечмнкь, а просо не нма.

[1] Става дума за с. Славовица, Плевенски окръг, което съгласно с първото преброяване на населението в България след Руско-турската освободителна война имало 870 души православни.



1. Поп Богдан — ръкопис от 1641 г., Соф. нар. библиотека, № 251

Повезах' попъ Стан'чѣ ѿ Гор'ню Метрополїю [вм. Метрополю], аз попъ Богдань в село Славовнцѣ на рѣцѣ Искъръ.[2]

Тази приписка *бе ключът* за определяне и на други ръкописи, създадени от поп Богдан, за които става дума по-надолу в настоящата публикация.

2. Требник (Молитвеник). Намира се в Софийската народна библиотека, № 621. Той е доста голям — 285 листа осмина, с орнаменти (заглавки и заставки). Писмото и оформлението на книгата изцяло напомнят за требника под № 251. Подробно описание на този ръкопис дава Б. Цонев в т. II на своя Опис (София, 1923, с. 129—132). Той изнася текстове на молитви за различни случаи в живота на човека, тропари, указания за църковни треби и пр. За нас са особено важни поместените тук молитви от цариградския патриарх Филотей (1353—1354; 1364—1376), защото разкриват една тревожна епоха, която за читателя пряко се свързва с българската действителност преди покоряването на страната от турците. Посочваният в текста правоверен цар Йоан се е възприемал като българския цар Иван Шишман, а не като византийски император, най-вероятно Йоан V (1341—1376). Свидетелство за това е приписката, оставена по бялото поле на лист 267—на мястото, дето се говори за „вѣрнаго цара нашего Їѡана", в ново време е написано: „Види се, че тая книга е писана, кугато нападнали турците България. Священник Манчо Джуджов."

Същата мисъл свещеник Манчо Джуджов от Панагюрище изказва и в бележка върху предната корица: „Види се, че е писана тая книга във времето на цар Йоан Шишман. Познава ся по някои молитви, които се намират в нея, куга са нападале турците на българската земля. Цар Йоан се споменува на няколко места в речените молитви. Писах свещенник Манчо Н. Джуджов в гр. Панагюрище, 1876 г., септември 14."

Написаните от патриарх Филотей молитви, поместени в ръкописа, за нас са важни и поради това, че показват голяма близост с известната „Молитва към Богородица" на старобългарския писател от XV в. Димитър Кантакузин. Много е вероятно нашият книжовник да е познавал творбите на Филотей и да се е повлиял от тях.[3]

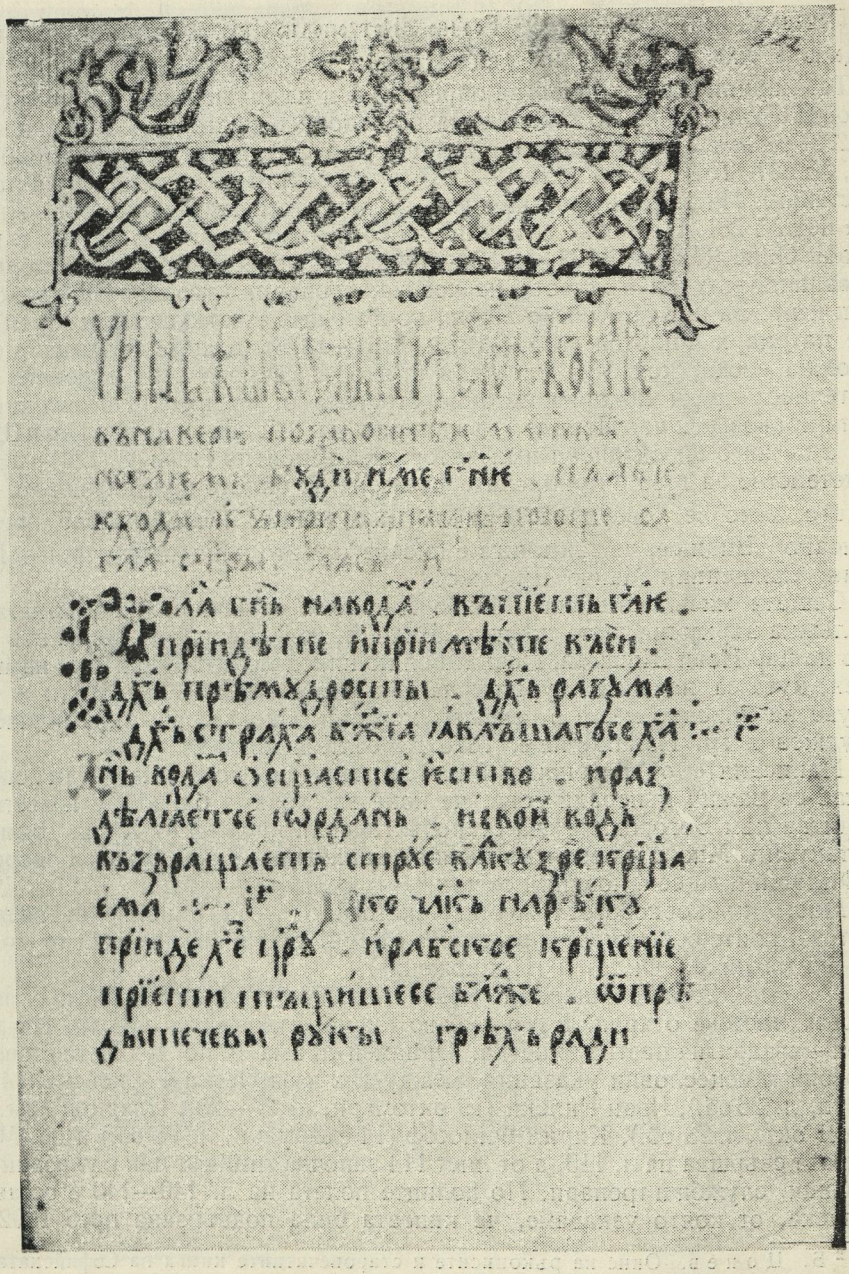
Много църковнобогослужебни текстове от този ръкопис съвпадат с текстове, които се намират в ръкописа от 1641 г. Привеждам част от молитвата на патриарх Филотей (Приложение).

3. Типик. Софийска народна библиотека, № 997. Има 231 листа осмина. Липсват листове откраю. Едро хубаво писмо, етрополска школа. На лист първи — квадратна цветна винетка. Орнаменти има и по други листове. С подробни месоцословни указания, между тях и за Петка Търновска (14 октомври, л. 26 об.), Иван Рилски (19 октомври, л. 27—28), Иларион Мъгленски (21 окт., л. 28 об.), Кирил Философ (14 февруари, л. 78 об.) и др. Месецословът свършва на л. 113, а от лист 114 започва типикът пак с указания за празници, служби и тропари. По долните полета на л. 140—143 е оставена приписка, от която узнаваме, че книгата била подвързана през 1692 г.[4]

[2] Б. Цонев. Опис на ръкописите и старопечатните книги на Софийската народна библиотека. Т. I. С., 1910, с. 160—161. Тук са изнесени и всички по-ценни приписки в книгата.

[3] Д. Петканова-Тотева. Димитър Кантакузин. Жизнена съдба и поетическо откровение. — В: Старобългарска литература. Кн. I. С., 1971, с. 255—258.

[4] Подробно описание у М. Стоянов и Хр. Кодов. Опис на славянските ръкописи. Т. III. С., 1964, с. 150—152.



2. Поп Богдан — ръкопис № 621, Соф. нар. библиотека



3. Поп Богдан — ръкопис № 997, Соф. нар. библиотека

4. Требник. Ръкописът се намира в Софийската народна библиотека, № 971. Не е запазен изцяло, липсват листове от началото и от други части на Требника. С богата цветна украса (заставки, начални букви). По почерк и украса най-много се свързва с ръкопис № 621. По листовете и кориците му има приписки от XVII—XVIII в. Описан е подробно от М. Стоянов и Хр. Кодов (Опис, т. III, с. 121—123). В месецослова е посочена памет на Кирил Философ (л. 304).

5. Осмогласник. Поп Богдан е попълнил с липсващи листове южнославянска печатна книга — Осмогласник, печатан от йеромонах Макарий в Цетина през 1494 г. Към дефектното печатно тяло в началото той притурил 59 листа голям формат. Има допълване на текста и по някои от последните листове (322—324). На първия лист се намира голяма цветна винетка. Украса и почерк — типични за етрополската книжовна школа. На долните полета на л. 1—11 е приписката: Сиѧ книга, глаголема ѡвтаикь осмогласникь Митре сина Вѣковь и брать емѹ Пешо откѹпиха ѧ ѿ повезиѧ. Дадоха еи цена. г. гроша и приложиха ѧ ѕ храмь ста преподобнаѧ Петка, да работи живемь за здраве, а мрьтвемь за дѹша. Богь да прости.

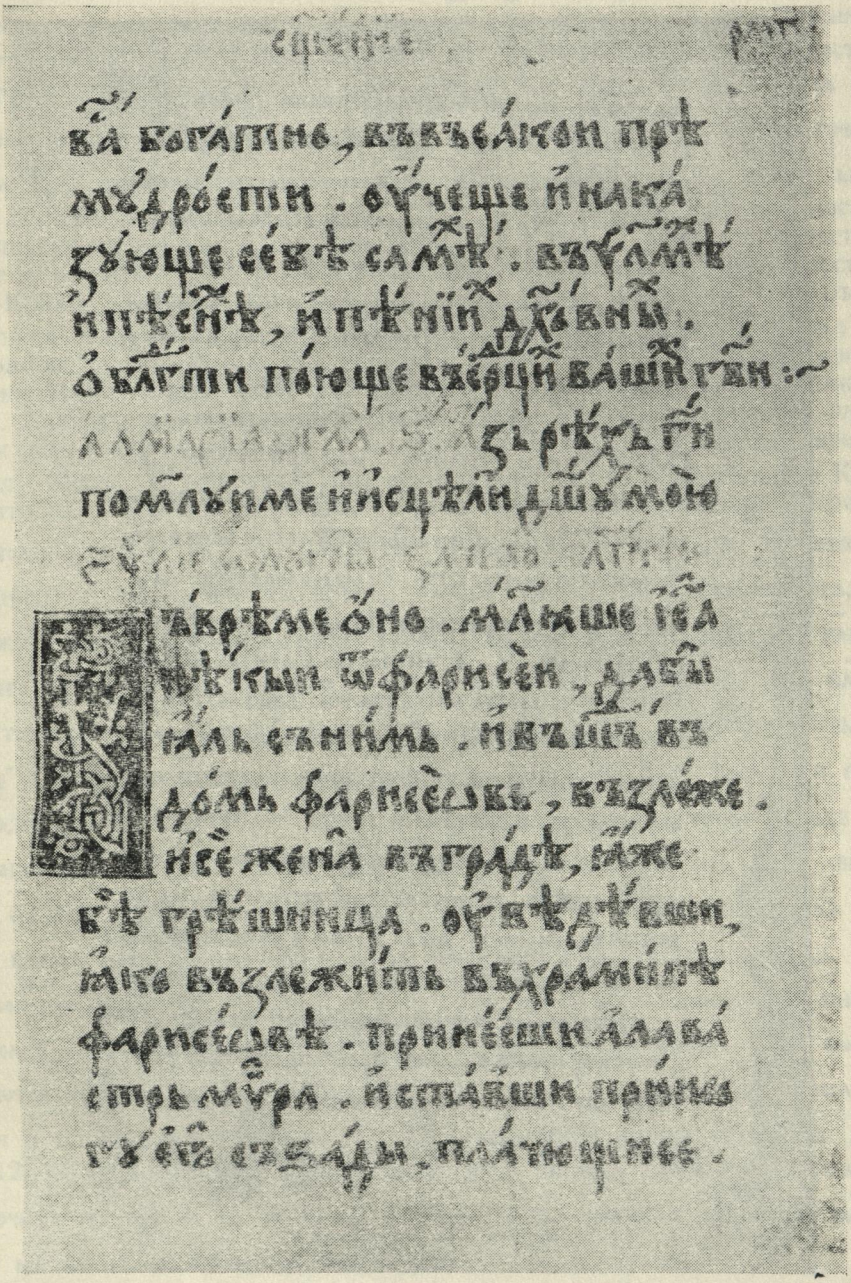
Книгата се съхранява в Софийската народна библиотека, отдел „Редки книги", № R. ц. 494. 1а.

2. Койко Граматик

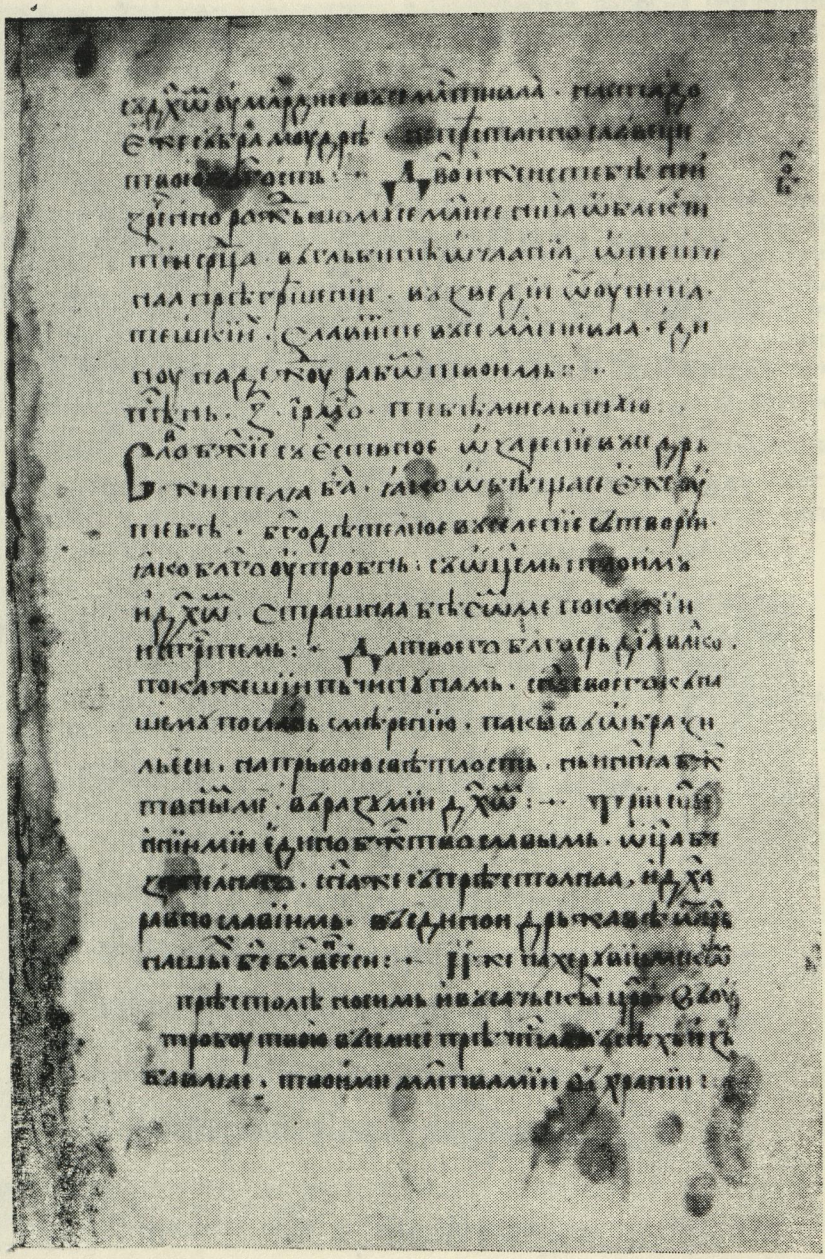
Вестите за този наш книжовник от XVII в. узнаваме от негови приписки, оставени по книгите, които е преписал. Знаем, че той е светско лице, с високо за времето си звание — *граматик*. От това звание следва да заключим, че той се е занимавал с книжовна дейност, бил е учител и начетен човек. Засега са ми известни два негови ръкописа, единият от които е писан в Гложенския манастир. Тези ръкописи са ценни най-напред като културна проява на района, където са писани, и после с обширните приписки в тях, говорещи за книжовника и за други лица, с които той е общувал.

1. Октоих. Написан през 1609 г. Ръкописът се съхранява в Ленинград — Библиотека при Академия на науките, Ръкописен отдел — сбирка И. И. Срезневски, № 24. 4. 29. Запазен добре — сега има 271 листа четвъртина. В духа на Средновековието книжовникът говори за своята недостатъчна подготовка („понеже оу дасκала не оучихχ), за духовника Мардарий и за друг книжовник Йоан Граматик, непосочени по място на дейност. За съжаление не е означил мястото, дето е работил; по почерка му може определено да се каже обаче, че е свързан със средногорско-етрополската книжовна школа.

Оставената от Койко Граматик приписка се намира на последния лист 271 об. и гласи: Нзволеніе ѿца и поспешеніе (sic) сна и съвръшеніе стаго [дѹха], амнь. Нспнса се сіа и бжтвна книга, глемн ѡтон[къ] и съвръшн се въ лѣто ѕ. [тн]соущноє рзі [7117—5508=1609] прін дховнка Мардарія и прін Іѡанна граматнка. Аще что боудѣ, братіе, погрѣшенно и віе испра-



4. Поп Богдан — ръкопис № 971, Соф. нар. библиотека



5. Койко Граматик — ръкопис от 1609 г.

вліанте, а не кльнете, понеже не пнса дхь сты, нн аггль, нь роука грѣшнаа н врѣнен'на, понеже ѡ̃ каль ес[ть]. Понеже, братіе, не слово, нн хвостін, нь гръво ес[ть], понеже оу даскала не оучнхь, не съмь достоннь нн съ варнамн, нн съ доѳнамн. Н съпнса азь граматнн Конко. Ѡ̃, ѡ̃, мне грѣшномоу паче въсѣхь члкь. Томоу слава н дрьжава н въ вѣкн вѣкѡ̃, амн.

2. Постен триод. Писан през 1619 г. в Гложенския манастир, когато ловчански митрополит е бил Лаврентий, при игумена Гавриил и по настояване на поп Йоан и поп Грозо. Най-важна в оставената тук приписка е вестта, че Койко Граматик бил „ѡ̃ село Брѣснищ“ — Тетевенско. Сега ръкописът се съхранява в Свищов — Народно читалище „Еленка и Кирил Д. Аврамови“, № 2662 (стар № 153). Не е запазен изцяло — има 386 листа, голям формат (31×21 см.), по 27 реда на страница. Книгата е била някога в с. Видраре, Тетевенско, както се вижда от недатирана приписка на л. 245: „Сіа книга на попь Петра Пеловичь, ѡ̃ Видраре. Синове мои Павелъ, Филу, Йосифъ и Николай.“ Най-ценна е приписката на книжовника Кою, която се намира на вътрешната страна на задната подвързийна корица: Нзволеніе ѡца н съ поспѣшеніе сна н съврѣшеніе стго дха въ вѣк(ь), ам(ннь). — Нспнса се сіа кннга, глнема трнѡдь, сы рѣ трьпѣснъцъ, на славженіе стон н жнвотворецнен тронцн. Нспнса се въ монастнр', глнемн Кнево храм' стго велнкомнника н побѣдоносца Хва Гєѡргіа вь днн блгочѣстнвагѡ н Холюбнвагѡ епкпа кнр' Лаврентіа н прн смѣреннагѡ ігѵмена кнр' Гаврінла н настоаніемь бголюбезнагѡ протопопа кнр' Іѡвана н попь Грозо. Понеже ѡны настоахѵ за сію бжтвнѵю кннгѵ, понеже нмѣхѵ ѡ̃ многы лѣть желаніе за сіе дѣло съврѣшнтн н да нмъ пода бь сѵгѵво вь сы вѣкь, а въ безконечны вѣк(ь) жнзнь вѣчнѵю. Н да нмъ пода гь бь вѣнцъ плете ѡ̃ бжтвны рѵкь на прѣвышнѣ свое прѣстолѣ. Н да хы нспоконть (sic) гь бь, ндеже праведны почнваютъ н аггли лнкѵютъ, н мнцн веселет' се. Н да вслышнет' бхженн гла: Прінднѣте, блвен'ны ѡца моегѡ, вгѡтованое вамо н про. — Нспосн (sic) нспнса сію бжтьвнѵю кннгѵ послѣднін н м'нши въ члцѣ Конѡ ѡ̃ село Брѣснищ. Н съпнса се въ лѣ зркз [7127—5508=1619). Въ тозн се врѣме іавн звѣзда знаменана. Тогнзн се прочюхѵ татаре. Н въ то врѣме бѣ дал(ь) бь нзѡбнліе пшеницѣ іакова же нѣ было[5].

[5] БАН — Научен архив, ф. № 39, Ст. Аргиров, арх. ед. 25, л. 10—11; Г. п. Христов. Старопечатни книги и ръкописи в читалищната библиотека в Свищов. — Юбилеен сборник на читалището „Еленка и Кирил Д. Аврамови“. Свищов, 1931, с. 156.

Името си книжовникът е оставил и на л. 299 об: Граматнн Кwіо многw грѣшнн.

Ще отбележа още два ръкописа, в които се споменава името *Кою*, но вече свещеник (поп). Втората вест по време е възможно да се отнася за Койко Граматик, който може да се е запопил по-късно. Първата вест намирам в празничен миней, писан през 1550—1552 г. Ръкописът е от сбирката на Норов, а сега в сбирката на Уваров — Москва, ГИМ. В края на книгата има приписка: Въ лѣ з. н нн (=1550) по се сіа кны мцъ іоу н съвръшы въ лѣ зξ (=1552), мцъ, іоу ві. въ ча s. днѣ вто Пнса П-ѳ-овєвnZ (=Калнникъ) попѕ Коноу оу село Wрѣшане[6].

Втората вест, която може да се отнася за Койко Граматик, говори за „попь Кwню ѕ селw Леденикь". Тя се намира в октоих, съхраняван в същата сбирка. От приписката узнаваме, че книгата попаднала в ръцете на хаджи поп Петър от Търново, който бил „попъ Коиювъ синъ", върнал се през 1681 г. „w божн гробъ". Ето и приписката: Снѣ книга, глємн wктwн, кѣпн є блажєнн попь Кwню ѕ селw Леденикь н поставн є ѕ храмъ светаго великомѵченика н победоносца Хва Гєwргне. Н сега є ѕ снна мѕ хаун попъ Петра ѕ градъ Трнwвъ, въ лѣто w рождество Хва ахпа мца 1681 wктоврне дньь ка. Тазн годнна сн додохъ w божн грwвъ. А w Адама 21 бѣше з. тнсѧцо рпѳ... 7189. Азъ грѣшникъ хаун попъ Петръ попъ Конювъ снн ѕ Трновъ великн.[7]

3. Макарий Йеромонах

Макарий Йеромонах е съвсем непознато име в нашата литературна история. Той е бил продуктивен книжовник, както се вижда от сега познатите негови ръкописи и от приписките по някои от тях. Известни ми са следните ръкописи на Макарий:

1. Евангелие. Ръкописът е от 1668 г., писан в Света гора — скит „Света Анна". По-рано се е намирал в манастира Мораче (Югославия). Къде е сега, не ми е известно. Познат е само по приписката на самия книжовник, която гласи: Слава съвршнтелю богоу, дающємоу въсакомоу добромоу начелоу н конъць ключнмь. Сіе свещеное н божьствное єѵаггеліе ! спнса се въ Светѣн горѣ Аѳона, на скытѣ лаварскы, глаголіемы светаа Анна, на кіелін светы Гєwргіе, повелѣніемь нгоумена кнрь Нwаннкіа іермwнаха отъ монастнра све-

[6] А. Х. Востоков. Филологические наблюдения. СПб., 1865, с. 182.
[7] А. Х. Востоков. Филологические наблюдения, с. 182. Датировката с букви и цифри е по оригинала.

таго Павла, нждневіемь сребра доуховнника Савн Морачанина н Васнлія ннока от Дробняк, от село Загоуль. Н прнложнше го въ монастнрь Морачю, храмь оуспеніе пръсветые владнчнце наше Богородице н прнсно дѣвн Маріе, текоущоу тогда лѣтоу бытіа ѕроѕ [7176—5508=1668), от спаснаго же въплъщенія господа нашего Інсоуса Христа а҃х҃ѯн [1668], нндиктіонъ ѕ., слнцоу кроугъ н., а лоунѣ гі., ѳемелія кз., златое чнсло ѕі., мѣсеца іоуніа в҃і. дьнь. Пнсаше сіа роука Макаріа нермонаха, оученнка доуховнника кнрь Саватна Морачанина.[8]

2. *Евангелие — апракос.* Ръкописът е от 1676 г., работен пак в скита „Света Ана". Приготвен по „повелениемъ Висариона иеромонаха". Намира се в сбирката на бившата Берлинска кралска библиотека, № 11 (10) по описа на Яцимирски. Има 302 листа голям формат (31.5×21.5 см.), ясно, четливо писмо, на места с по-дребни букви (цели части с такова писмо), по 24 реда на страница. Богато украсен . Описанието на Яцимирски за ръкописа е: „Заставки большие и малые (перед некоторыми евангельскими чтениями в начале месяцев и некоторых отделов) и начальные буквы в красках — искусной работы. Заставки состоят из плетений; главные линии рисунка оставлены белыми, а пространства между ними раскрашены богатыми холодными сочетаниями: особенную красоту придают два коричневые тона (из них светлый приближается к желтому). В некоторых заставках — изображение Спасителя. В общем, они необыкновенно разнообразны. Начальные буквы такого же характера, некоторые с изображениями голов змей — перед каждым чтением, иногда по две на одной странице. Изредка встречаются концовки. Все сделано тонко, слабыми тонами, с прекрасных образцов и с несомненным вкусом. Последние страницы отделов иногда фигурные."[9]

От българските учени единствен проф. Беню Цонев е работил непосредно с този ръкопис, останал от сбирката на Вук Караджич. Ръкописът е на „прекрасно средноуставно (*средногорско*) писмо с украса по старинни образци. Твърде хубави заглавки и тук-там тесни заставки (червено-синьожълто). Правопис ресавски с ударения." По негово убеждение писачът е *българин*, който на последния лист 302 об. на книгата е оставил приписка за своя труд.

Не разполагам със снимки от ръкописа, но оставената в него приписка определено подсказва, че книгата е дело на същия йеромонах Макарий. Приписката гласи: Слава съвръшнтелю бо҃у, даюшомѫ въсакомѫ добромѫ начелѫ, н коньць ключн. Се дв҃ѣ сщенн҃ѣ н бжтвн҃ѣ кннгы, апль н є҃ваг҃іе, съпнсаше се въ ст҃ѣн горѣ Ѳѡwна, на скнть лаварскы, гл҃емы ст҃аа Анна, на кнлін храмь ст҃ы Гєѡргіе повел҃ѣніе Внсаріwна нермонаха въ монастнрь

[8] L. Kovačevi*c*. Nekoliko srpskih natpisa i bilježaka. — Starine, X, 1878, c. 265; Л. Стојановић. Стари српски записи и натписи. Кн. I. Београд, 1902, с. 399, № 1635.

[9] А. И. Яцимирский. Описание южнославянских и русских рукописей заграничных библиотек. — Сборник ОРЯС, т. 98. Петроград, 1921, с. 274.

глѣмы храмь стаго апла еѵлиста Лоукы, въ лѣто зрпд [7184—5508=1676]. Пнса Макаріе іермонахь. Молю же се въсѣ пріимчающи въ сіе книге (sic), аще что wбрещете погрѣшено, неправлѧнте и на прощенію сподоблянте, да въсн коупно блвеніе оулоучи wт wбщаго влкы га нашего Іу Ха, емоу же слава съ wцемь и стым дхомь, нна и прно и въ вѣкы вѣко, амнь.[10]

3. Псалтир. Писан през 1686 г. Ръкописът се намира в бившата Виенска придворна библиотека, № 5 (19) по описа на Яцимирски. Има 137 листа голям формат (30×20,5 см). Яцимирски му дава следното външно описание: „Письмо крупное, четкое, в толстых очертаниях, невыдержанное, черными чернилами, по 23 строки на страница.

Заставка большая из плетений, нарисованная грубо, в красках — в начале псалтыри. Небольшие незатейливые заставки особого типа и инициалы, иногда с личинами, рисованные красками — перед кафизмами и напоминают украшения рукописей Венской Придворной библиотеки № 39, 66, 67, 94, 96, 101 (по инв. каталогу). Обращают на себя внимание киноварные точки в тексте."[11]

В края на ръкописа, л. 137об. е приписката на книжовника: Слава бѣ о въсѣ. Сън фалтирь съпнса се въ стѣн горѣ Ѳона на стѣн Аннѣ Макаріе іеромонахо, въ лѣто зрчд (7194—5508=1686), міца іоуніа аі. днь.[12]

4. Ръпопис със съчинения за св. Георги, писан през 1701 г. Намирал се е в сбирката на манастира „Св. Павел" — Атон. Вестите за него са малко — предавам описанието на архим. Леонид: „Служба св. великомученику и чудотворцу Георгію и похвалное слово ему Григорія Цамблака, в лист. Надпись: Сіа служба спнса на скиту, глаголема „Св. Анна", на пещери Макаріе іеромонахъ повелѣнын кнрь духовникомь Мнханломь. И приложи є св. Георгію св. Павла монастыра за отпущеніе грѣховь своихь, тогда тексущоу лѣту 7209 (=1701). Пнса іоуліа мѣсеца 7-го дня."[13]

5. Служебен миней за месец февруари. Намира се в сбирката на Рилския манастир, № 2/12 (15). Има 175 листа голям формат. Полууставно

[10] Б. Цонев. Славянски ръкописи в Берлинската държавна библиотека. — Сборник БАН, кн. XXXI. С., 1937, с. 24—25; Л. Стојановић. Стари српски хрисовули, акти. . . записи и др. Споменик, кн. III. Белград, 1890, с. 210; Стари српски записи и натписи , кн. I. Белград, 1002, с. 416, № 1714; Яцимирский. Пос. съч., с. 276.

[11] А. И. Яцимирский. Описание южнославянских и русских рукописей заграничных библиотек. — Сборник ОРЯС, т. 98. Петроград, 1921, с. 7—8.

[12] А. И. Яцимирский. Описание южнославянских и русских рукописей. . ., с. 8; Л. Стојановић. Стари српски хрисовули, акти. . ., записи и др. Споменик, кн. III. Београд, 1890, с. 198; Стари српски записи и натписи, кн. I. Београд, 1902, с. 439, № 1857.

[13] Архим. Леонид. Славяносербские книгохранилища на Святой Афонской горе в монастырях Хилендаре и Святом Павле. — Чтения ОИДР, М., 1875, кн. 1, с. 40; Гласник, кн. XLVI. Београд, 1877, с. 291; Л. Стојановић. Стари српски записи и натписи. Кн. II. Београд, 1903. с. 1, № 2087.

писмо, с украса-заставки и винетки, етрополска школа. У Е. Спространов погрешно е посочено, че ръкописът е от XVI в. Спространов не изнася и приписката, която се намира на последния лист и гласи: **Сън минен съпнса се въ Стѣн горѣ Аѳѡна на скн, глѣмы стаа Анна, на пещерн. Сіа рѣка съпнса трн минеа монастирѡ стмѡ Павлѡ, пръвы минен мартъ, ноемвріе, февроварь. Макаріе іеромонѣ. Цѣна І. гро семѡ миневъ.**[14]

Сега познатите приписки от Макарий дават възможност да разширим знанията си за неговата книжовна дейност. От тях научаваме, че освен изброените той е написал и следните ръкописи, за които не мога да кажа къде се съхраняват (ако са оцелели):

1. Миней за месец март.
2. Миней за месец ноември.
3. Миней за месец февруарий.
4. Апостол.

Засега книжовникът от XVII в. йеромонах Макарий ми е известен с девет ръкописа. Това показва, че той е бил активен книжовник. Не разполагам със снимки от всички ръкописи, за които споменах, но приписките към тях, съдържащи почти едни и същи изрази, ми дават достатъчно основание да мисля, че те наистина са излезли изпод перото на Макарий. Разбира се, при конкретна съпоставка на почерците не е изключено някой от посочените ръкописи да отпадне като Макариево дело, но също така много вероятно е след време да бъдат изнесени вести и за други книжовни прояви на Макарий.

Изнесените по-горе вести показват, че светогорският скит „Света Анна" е бил важно средище на старославянска книжовна дейност. Други данни за такава дейност намираме в книгата на Люба Стоянович „Стари српски записи и надписи", № 913, 1131, 1201, 1308, 1346, 1355, 1424, 1482, 1503, 1525, 1635, 1650, 1699, 2042, 6797, 6841.

Приложение

Фнлотеа архіепкпа Костантнна гра мтва мѵна къ въсѣ стѣн влчце наше бце н прно двы Маріе, застпннцн рода хртіан'скаго, глѣмаа на лнтін. Съ стмн кртн мнтъ се сщен'ннкь, глѣ снце въ вслішаніе въсѣмь.

[14] Б. Цонев. Ръкописи в библиотеката на Рилския манастир. — Български преглед, VI, С., 1900, кн. 10, с. 92; Л. Стојановић. Стари српски записи и натписи. Кн. II, с. 418, № 4274 (с някои грешки в текста на приписката).

Цр҃це стаа влчце, цр҃це нетлѣнна wтроковнце.
Чтаа прѣчтаа дво бце, тебѣ се мнмь.
Н тебѣ се мнлн дѣемь, мрѫдон влчце.
Н прчтѣн мтр҃н мтнваго влкы нашего Іс҃ѵ Ха.
Нже мрдіа радн мтн своее съшьшаго съ нбсь.

Н вселша се въ тебѣ прчтвю.
Н вславша нс тебѣ іако вѣ самь.
Мнм тн се надежде всѣмь хр҃тіанѡ.
Оуслншн на, влчце, млцнх тн се.
Въ ча сін не остави на.
Нже на те оуповающіхь, веліе аггльское дво.
. . . . . .
. . . . . .
Послы, w влчце, Гаврінла, да нпзложн
Всс гвнтелнѣ тѣ всс дрѫзост'нвю снлв.
Посли велнкаго чнноначелнпка Мнханла.
На новіе асіріе сіе нсчедіе Агарен'но
безаконнаго Нзманла.
Се бо оставлѣше Іерлма въ запвстѣніе.
Н ннѣ прінлоше въ странн наше.
Н поквшают се осквръннтн цр҃ковь ств҃ю твою.
Сіе бо селѣніе твое н кнвоѳь тебѣ възложнхѡ.
Стніе твоен, влчце.
Въстанн, цр҃це, въскрю спнши.
Въстанн, бѫдръствн.
Въстанн, помоѕн намь.
Въскрю лнце твое wвращаешн.
Н забываешн нницетв н печаль нашв.
Покры н съхранн, влчце чтаа,
Цр҃ковь твою, юже възвчн тебѣ снь твон.
Мнрно спн въсако раздѣлюніе. н разор'ство свонствомь.

Далече ѡ҃ на потребѣе.

Нн же ѡ҃ езыкь въстающе бранн. процінїе.

ѠѦлчще, съкрꙋшн шетанїе безаконнмь еретнкѡ҃.

Н затъкны крнво гл҃ваа н нечнстаа оуста х҃.
Ѣже исповѣдающа тебѣ.

Внпѳ свщвю мт҃рь словѳ бж҃ю.

Похвала бо тн вѣрны҃ есн н оутвръжденїе.

. . . . . .

(Софийска народна библиотека,
№ 621, л. 264 об и сл., извадки из молитвата)

Старобългарски проложни стихове

Стефан Кожухаров

В изследванията по стара българска литература въпросите, свързани с проложните стихове, не са обсъждани, не е известен опит да се издирят и съберат на едно място писаните от старобългарски книжовници проложни стихове, нито да се даде историко-литературна оценка на този особен вид поетическо творчество, за да се очертае мястото им в системата на поетическите жанрови форми в старата ни литература. Една от причините за това несъмнено се крие в несамостоятелното съществуване на проложните стихове, във функционалната им свързаност с проложните жития, както и в краткостта на жанровата форма: проложните стихове обикновено са два-три, понякога пет-шест, твърде рядко десет-дванадесет или повече. По-съществена причина е отсъствието на системни проучвания върху многообразието на поетическите жанрови форми в старата българска литература. В същност издирванията в средновековното ръкописно наследство показват, че наличието на проложни стихове в старата българска литература не е случайно, че те са продуктивна жанрова форма в продължение на няколко века и поради това не бива да останат незабелязани от литературната история въпреки неголемия им брой. Въвеждането на проложните стихове в историята на старата ни литература ще разшири и обогати представата за развитието и особеностите на декламационната поезия в Българското средновековие, за обема на понятието старобългарска поезия, за разнообразието на жанровите ѝ форми. Целта на настоящото съобщение е да очертае продуктивността и жанровата специфика на старобългарските проложни стихове във връзка изобщо с въпроса за проложните стихове в старата българска литература.

Проложни стихове се наричат кратките стихотворни произведения от епиграматичен тип — най-често двустишия или тристишия, които се вписват след заглавията и преди текста на проложните (кратките) жития в онази особена редакция на Пролога,[1] която поради присъствието на стиховете е известна в изследванията като *Стишен пролог*. Проложни стихове се

[1] За историята на Пролога вж. студията на В л. М о ш и н. Славенска редакција Пролога Константина Мокисијског у светлости византијско-славенских односа XII—XIII вијека. — В: Зборник Хисшоријског института Југославенске академије. Т. II. Загреб, 1959, с. 17—68.

намират и в служебните минеи (празнични и месечни) от края на XIV в. нататък, когато в службите след шестата песен на канона е поместено проложно житие от Стишния пролог. Окончателната редакция на Стишния пролог във византийската литература се свързва с името на дякона на Великата църква в Константинопол Маврикий. Най-ранният известен гръцки препис е от края на XIII в. (1295), но изследванията установяват, че по отношение на съдържанието той принадлежи на по-ранна епоха, възникнал е не по-рано от първата половина на XII век.[2]

Въвеждането и утвърждаването на проложните стихове сред жанровите форми на литературата, свързана с култа, е заслуга на големия византийски поет от XI в., съвременник на четирима императори, консул, патрикий, а по-сетне и съдия в Пафлагония — Христофор Митиленски (около 1000—1050 г.).[3] Автор на значително поетическо дело, сред което преобладаващо място заема епиграмата, Христофор Митиленски е познат на славянската ръкописна традиция като автор на химнографска композиция-календар от дванадесет стихири — по една за всеки месец. Преводът на това Твореніе Христофора патрнкіа Мнтнленеа. Стнхнры въ всем мѣсѧць поемын е възникнал в българска среда към края на XIV в., както показва изследването на Е. Фолиери и Ив. Дуйчев.[4] Христофор Митиленски е съставил и първия стишен синаксар, използуван при оформянето на Стишния пролог, който в началото си запазва неговото име към стиховете: Прологъ събраны сты̑ въсего лѣта ѿ гѣ же н къждо нзыде, н гдѣ родн сѧ. кымн лѣтн. нлн радн мжченнѧ, нлн поцѣненѧ дѣлѣ. како конждо вѣнець прнялъ есть: — Мць септевр̑н. (...) Въ а̑. начало ннднктоу. Стн. Христофора Анѳнпата. (Ръкоп. № 73 от сбирката на БАН.) Стиховете на Христофор Митиленски представят епиграми от два стиха в ямбически триметър или три стиха — два ямбически триметъра и един героически стих. Двустишието най-често се гради върху образна представа за мъчението или духовния подвиг на светеца, а третият стих споменава датата от месеца, в който се празнува паметта на светеца. Двустишието и тристишието остават класическа форма на проложни стихове в по-късната византийска и славянска (българска, руска и сръбска) книжовна традиция.

С утвърждаването на Стишния пролог в богослужебната практика наличието на стихове се възприема като съществена особеност на проложното житие и затова новите проложни жития вече се пишат заедно с проложни стихове, а в редица случаи към по-рано възникнали жития се добавят стихове от други книжовници. Във византийската литература тази практика е жива през XIV в.: когато Никифор Калист Ксантопулос пише пролозите към новата редакция на Триода от Неделя на Митаря и Фарисея, до Неделя на всички светци, в началото им той поставя двустишия.

---

[2] За Стишния пролог вж. Сергий. Полный месяцеслов Востока. Т. I, Владимир, 1901, с. 36—39; 323—334.

[3] За него вж. H. G. Beck. Kirche und theologische Literatar im byzantinischen Reich. München. 1959, p. 605, 607. Л. А. Фрейберг. Византийская литература второй половины IX—XII вв. — В: Памятники византийской литературы IX—XIV веков. М., 1969, с. 21—23.

[4] E. Follieri — I. Dujčev. Il calendario in sticheri di Cristoforo di Mitilene. — Byzantinoslavica, XXV, 1964, p. 1—36.

В славянската, респ. в старобългарската книжовна традиция, проложните стихове като кратка поетическа форма от епиграматичен тип стават известни чрез превода на Стишния пролог и минеите, отразяващи богослужебна практика според Ерусалимския устав. Тази особеност ни улеснява при опита да се датира широкият, неинцидентният контакт на българските книжовници с проложните стихове. Както е известно, у нас Ерусалимският устав и богослужебната практика по него се въвежда през XIV в. Този процес се свързва с книжовната дейност на стареца Йоан и неговите ученици в лаврата „Св. Атанасий" на Света гора (в началото на XIV в.), с редакторската дейност и правописно-езиковата реформа на Патриарх Евтимий и книжовниците от Търновската книжовна школа.[5] Тази най-обща и с твърде широк диапазон датировка намира подкрепа и се доуточнява от достигналите до нас преписи на Стишния пролог. Най-ранните от тях са от втората половина на XIV в. Особено внимание заслужава основната част на ръкопис № 73 (л. 1—345)[6] от сбирката на Българската академия на науките, Стишен пролог за зимното полугодие (септември— февруари), чиито водни знаци са датирани в рамките на 1368—1371 г., а съвкупността от палеографските му особености позволява да бъде отнесен към 80-те години на XIV в.[7] Наличието на проложни жития за български светци (Петка Търновска, Иван Рилски, Иларион Мъгленски и Михаил Войн), чиито мощи са се намирали в Търново, красноречиво свидетелствува, че това е търновска редакция на Стишния пролог и подсказва съществуването на предходни звена в историята на текста на превода, които не са достигнали до нас. Същевременно ни позволява да допуснем, че преводът на Стишния пролог е извършен най-малко с няколко десетилетия по-рано от запазения най-ранен препис. За нашата работа е от значение, че вече през 60-те—70-те години на XIV в. чрез превода на Стишния пролог нашите книжовници са усвоили спецификата на жанровата форма дидактична епиграма или проложни стихове.

Първите оригинални проложни стихове в старата ни литература се появяват през втората половина на XIV в., възникват по-късно през XV и XVI в., далечен отглас от продуктивността им срещаме дори в началото на XIX в. С проложни стихове украсяват началото на кратки жития Григорий Цамблак, Димитър Кантакузин,инок Андрей и редица други книжовници и писатели от Българското средновековие. Няколковековният живот на жанровата форма в българската литература чрез преводните произведения е породил неголямо количество български проложни стихове. Несъмнено причината за това се корени в една особеност, характерна за жанровата система на старата ни литература — функционалната обусловеност на появата на ново произведение. Както ново житие или служба се създава, когато се провъзгласи нов светец, когато се установи нов празник на вече прославен светец или старият текст не удовлетворява функционалните и естетическите потребности на епохата, така и проложни стихове се пишат, когато се състави ново проложно житие или се осъзнае нуждата да се до-

[5] Ст. Кожухаров. Търновската книжовна школа и развитието на химничната поезия в старата българска литература. — В: Търновска книжовна школа. 1371—1971. С., 1974, с. 285—290.

[6] Подробно описание и датировка вж. у Хр. Кодов. Опис на славянските ръкописи в Библиотеката на Българската академия на науките. С., 1969, с. 137—147.

[7] Хр. Кодов. Цит. съч., с. 137.

бавят към съществуващото вече. Редица старобългарски кратки жития, включени в състава на Стишния пролог, не са получили проложни стихове, но в някои случаи ги намираме в службите, когато имат проложни жития.

Тук публикувам всички старобългарски проложни стихове, които съм успял да събера и издиря. Текстовете предавам с развързани титли, с главни букви при собствените имена, но се запазва оригиналната пунктуация поради специфичното ѝ значение в стиховата реч.

Проложни стихове за Иван Рилски

Литературата, прославяща Иван Рилски, е възникнала и се е оформяла в пряка връзка с празничния цикъл за подвижника. Това е необходимо да се отбележи, защото както имаме жития и служби за 18 август — успението, за 19 октомври — пренасянето на мощите в Търново и за 1 юли — връщането на мощите в Рилския манастир през 1469 г., така и проложните стихове са свързани с прилягащите към определен празник жития. В ръкописите от XV в. нататък намираме проложни стихове за трите празника, но докато стиховете за 1 юли са съвременни на възникването на проложното житие за този празник, то другите стихове, поставени към житията за 18. VIII и 19 X, които са от по-ранна епоха, са писани от книжовници през периода след XIV в.

Стихове за успението на Иван Рилски (18. VIII)

С(тн)х. Въ сльзах прьвѣе н трудѣх сѣавь долоу.
Iwанне пожнан н(ы)нѣ радостно вышьше.
В $\overline{\text{НІ}}$. августа Iwанна ѿ зде възаша: —

Най-ранният препис, който тук публикуваме, е поместен в рък. № 1/26 от сбирката на Рилския манастир, л. 213а (XV в., среднобългарската юсова част на ръкописа). Препис от същото тристишие се намира и в рък. 2/20 от Рилската сбирка, л. 392б—393а.

Стихове за пренасяне мощите на Иван Рилски (19. X).

С(тн)х. Въ сльзах прьвѣе н трудѣх сѣавь долоу Iwанне.
Пожнан ннѣ радостно вышьше.
Въ ·ѳ·і. Iwанна ѿ зде възеше: —

Най-ранен препис от това тристишие намираме отново в рък. 1/26 от Рилския манастир, л. 176а, по който го публикуваме. Преписи от същото тристишие се намират още в рък. 1/22 от Рил. манастир, л. 112а; рък. № 270 от сбирката на Народната библиотека в София, л. 32а; в сбирката на П. Сирку, която се намира в Библиотеката на академията на науките в Ленинград, № 13. 4. 9., л. 19а; в рък. № 643 от Народната библиотека в София и рък. № 986, л. 47а от същата сбирка. В рил. 1/22 липсва третият стих, а във всички останали преписи в третия стих отсъствува началото — Въ ·ѳ·і.

Сравняването на стиховете за 18. VIII и за 19. X показва, че те не се различават по нищо друго освен по датата, означена в началото на третия стих и по мястото на името Іѡанне.

Тези два варианта на едно и също тристишие са показателни за процеса на стилово уеднаквяване на оригиналните славянски жития с проложните жития от Стишния пролог и имат значение на свидетелство за стремежа на нашите книжовници да добавят проложни стихове там, където те липсват. В същност първите два стиха са заети от Пролога, където ги намираме при Житието на Иларион Велики.[8] Българският книжовник е бил улеснен за тази компилация от редица обстоятелства: по съдържание стиховете напълно могат да бъдат отнесени от Иларион Велики към Иван Рилски, понеже и двамата са пустинници, а в Пролога датите за празнуване на паметта им и житията им съседствуват — 19. X и 21. X. Заемайки двата стиха, неизвестният книжовник е променил името и добавил третия стих. Основателно може поради тези съображения да се допусне, че първоначално тристишието е използувано към проложното житие за 19. X — празника на пренасянето на мощите, а след това е приспособено към 18. VIII, понеже в добавения трети стих се загатва именно за пренасянето: **ѡ зде възеше.**

Други стихове за Иван Рилски

Славоу прѣподобный Іѡанъ безславнемъ въспрнатъ.
Н соугоубы плоды добродѣтелей ѡ всѣхъ вл(а)д(ы)кн въспрнатъ.

Цитираните стихове се намират в ръкопис от XVII век (Вилненска сбирка, № 98). Фотокопие от проложното житие се съхранява в архива на проф. Й. Иванов (БАН, София), откъдето го заемаме.

Стихове за връщане на мощите в Рилския манастир (1. VII)

В цитирания вече рилски ръкопис 1/26 веднага след стиховете за успението на Ив. Рилски, на л. 176а се намира единственият засега препис на следните стихове за връщането на мощите от Търново в Рилския манастир, които са отделени от предходните с изричното указание **другѕи стнсы. на възвращенїе его:**

Трінов оставль в рылскоую прінде.
Въ ненже постные подвнгы прошьд.
Вѣчное пр(ѣ)п(о)д(об)не бл(а)женство прієть.
Любьзнѣншоую тебѣ ѡ(т)че гороу.
Іоуліа, Іѡанне въ пръвын.

Връщането на мощите на Иван Рилски от Търново в Рилския манастир през 1469 г. е значително събитие за поробения български народ. То става източник на патриотично въодушевление сред населението по пътя от Търново за Рила и същевременно повод за възникване на редица литературни

[8] Най-ранен препис на двустишието за Иларион Велики вж. в рък. 73 от сбирката на БАН, — С. на л. 91а.

произведения. Владислав Граматик пише по този повод знаменитата Рилска повест, а Димитър Кантакузин съставя Житие и Служба за новия празник с Малка похвала. Все през XV в. книголюбиви монаси с поетическа дарба систематизират химнографския цикъл за Рилския пустинник в съответствие с окончателно оформилия се вече празничен цикъл. Твърде вероятно е стиховете да са написани от Димитър Кантакузин — известен с поетическата си надареност, автор на прочутата Молитва към Богородица и на нова служба за Ив. Рилски.

Други стихове за връщането на мощите в Рилския манастир

През XVIII в. рилският книжовник Даниил съставя ново проложно житие за Ив. Рилски за празника 1. VII, към което поставя и следното тристишие:

С(тн)х. Мрътъв зрѣшн се Iwannє.
Нъ w б(о)гъ жнвє въсѣмь цѣлбы даєшн.
Мрътво въ А҃. Іуліа прѣнесе се тѣло Iwannово.

Даниловото житие бе открито и публикувано от Б. Райков, който специално отбеляза наличието на проложни стихове към него.[9] Той допусна, че житието ще е възникнало някъде към седемдесетте години на XV в., когато са пренесени мощите на светеца в Рила. Тази преценка изглежда неприемлива, понеже стиховете прославят безсмъртието на Ив. Рилски, чудотворната сила на мощите му, а не тяхното пренасяне, свежият спомен или непосредствено впечатление от което е отразено в публикуваните понапред стихове за 1. VII в препис от XV в. Много по-вероятно е да допуснем, че стиховете са писани от книжовника Даниил през XVIII в., понеже в ръкописната традиция не е известен друг препис. Особено показателни са отрицателните данни от прегледа на Рилската ръкописна сбирка, където литературният цикъл за Ив. Рилски е най-пълно документиран от вековете на робството, а празникът 1. VII остава едва ли не само манастирски локален празник.

Проложни стихове за Петка Търновска

С(тн)х. Сънwмь уснувьшнм сладкнмь на н(є)б(є)са възнде.
Слава єпнвотwм ты, Трьновy же трьгубо.
Вь Д҃І. тн Петка сь агг(є)лн сьвькупн се: —

Стиховете за Петка Търновска намираме в преписи от Търновската служба за нея, писана вероятно от Патриарх Евтимий.[10] Много вероятно

---

[9] Б. Райков. Неизвестно проложно житие на Иван Рилски. — Език и литература, кн. 3, 1970, с. 57—61.

[10] Ст. Кожухаров. Неизвестно произведение на старобългарската поезия. — В: Старобългарска литература. Изследвания и материали. С., 1971, с. 289—322.

е предположението, че той ще е автор и на стиховете към проложното житие в тази служба. Стиховете са съзвучни с прославата на Петка Търновска в службата, в Евтимиевото житие, в целия агиографско-панигиричен и химнографски цикъл за светицата, възникнал в Търново, пропит от идеята, че тя е закрилница на столичния град. Вторият стих утвърждава тази идея чрез антитезата Епиват — Търново.

Тристишието досега ми е известно в четири преписа, най-ранен от които е преписът в рък. 2/8 от Рилския манастир, по който е публикувана и службата (XV в.) Няма обаче никакво съмнение, че произведението е възникнало през втората половина на XIV в. в Търново. Други преписи се намират в рък. № 145 и рък. № 544 от сбирката на Народната библиотека в София. Четвъртият препис е поместен в миней за октомври от XVI в., описан от Вл. Мошин.[11] Последният препис показва следните разночетения:

а) към втория стих — вм. **трьгубо — соугубо;**

б) към третия стих — вм. **сь аггелн сьвькупн се — сь агг(є)лн ликуіе.**

Вариант

Сѣном уснувшн слаткнм.
Н на н(є)б(є)са възнде.
Слава Єпіватом ты.
Трънову же тръгубо.

Въ Дl. възнде Петка на н(є)б(є)сн.
Н съ агг(є)лн ликующн: —

Вариантът в шест стиха се намира в рък. № 132 от сбирката на Народната библиотека в София. Тук цезурата е почувствувана като край на стиха и тристишието е развито в шестстишие. Така го е възприел и книжовникът-преписвач, та всяка начална буква е писал с червено мастило, а стиховете е отделял с точка според познатата практика в ръкописите.

Стихове за Ромил Видински

Житието на Ромил Видински е написано от монаха Григорий, когото изворите прославят като „книжовник и доброписец" — един автор от втората половина на XIV в., свързан с исихасткото духовно движение. Тристишието е публикувано заедно с житието от П. Сирку.[12]

С(тн)х. Аще н закономъ естества Ромнль оумреть.
Нъ радоует се на небесех съ агг(є)лн прѣбывае.
Въ десетый н шестый Ромнла гробь покрн: —

Като се вземе под внимание, че авторът на житието на Ромил е книжовник от втората половина на XIV в., високата оценка на преводаческото му изкуство, с което се славел между исихастите, както и художествените

[11] В л. М о ш и н. Рукописи из цркве у Дубоком Потоку и из цркве св. Николе у селу Бураковцу. Приштина, 1971, с. 140—141.

[12] П. А. С ы р к у. Монаха Григория житие преподобнаго Ромила. СПб., 1900.

достойнства на Житието на Ромил, можем да отбележим, че едни от първите проложни стихове в старата ни литература са излезли под перото на талантлив книжовник.

Проложни стихове за Йоан Нови Сучавски

Автор на Житието („Мъчение") на Йоан Нови Сучавски е Григорий Цамблак. В последно време намери положително решение и спорният въпрос за Службата на този мъченик, която също така е произведение на Григорий Цамблак.[13] Към проложното житие този бележит автор е написал следните стихове:

С(тн)Х. Не къ плаваніоу прочее морскомоу.
Нж къ вышнемоу оустрѣмн сѧ Іwаnъ.
Нже бо вл(а)д(ы)кж распеньшен древле.
И н(ы)нѣ раба закалаѧтъ нещѧтно.
Въ К҃. Іwаnъ вѣнец м(ж)ч(е)нїа въсхытн: —

Петстишието към проложното житие на Йоан Сучавски е поместено в най-ранния известен досега текст на неговата служба (1574), който се съхранява в Библиотеката на Академията на науките в Ленинград, № 13.3.24. на л. 58а.

Проложни стихове за Климент Охридски

С(тн)Х. Клнмента чьтy пастнрь бльгарскін.
нже добрѣ оупась. Х(рнсто)во стадо.
прендѣ къ желаемомоу.
В К҃З. Клнмснть ѡ жнтенскнх прѣнде.

Стиховете за Климент Охридски са поместени след заглавието на славянския превод на неговото проложно житие, писано от Димитър Хоматиан. Преписът на това житие е открит от проф. Й. Иванов[14] в ръкопис от XV в., Пролог № 47 от сбирката на Зографския манастир и е публикуван паралелно с гръцкия текст. В гръцкия текст на житието и в Охридския препис на славянския превод няма стихове, което ни дава основание да твърдим, че те са се появили при славянския превод, но дали техен автор е някой от двамата преписвачи на Зогр. 47 — поп Йоан Милошев от Дебър и брат му Никола,[15] — не може със сигурност нито да се твърди, нито да се оспорва. Сигурно е обаче, че авторът на стиховете е познавал гръцкия текст или славянския превод на Службата за Климент Охридски и по-специално канона, писан от Димитър Хоматиан, понеже първият стих представя фразата-акростих, вградена в Хоматиановия канон: в гр. текст: *Κλήμεντα τιμῶ, Ποιμενάρχης Βουλγάρων, Δημήτριος*; в славянския превод: **Клнмента чтоу пастырь бльгарьскы Днмнтрнє.**[16] Четиристишието е изградено върху представата за добрия пастир, маркирана в първия стих.

[13] Ст. Кожухаров. Търновската книжовна школа и развитието на химничната поезия в старата българска литература, с. 300—309.
[14] Й. Иванов. Български старини из Македония, С., 1931, с. 316—321.
[15] Приписката към Зогр. 47 вж. у Й. Иванов. Цит. съч., с. 240.
[16] Г. Балашчев. Климент епископ словенски и Службата му по стар словенски превод с една част гръцки паралелен текст. С., 1898, с. 18.

Проложни стихове за Константин-Кирил Философ

С(тн)х. Другаго же Кирила цр(ь)кви стежавшн
Словеснимн буквамн ученіемь
и не мьнѣ Павла шьствіемь проповеданїа: —

Стиховете за Константин-Кирил Философ публикува проф. Й. Иванов в разночетенията към изданието на проложното житие. Поместени са в ръкопис от сръбски извод, който се намира в Сръбската академия на науките — № 11 от XVI—XVII в.[17] В нито един от другите преписи, с които е разполагал Й. Иванов, не са посочени стихове. Очевидно стиховете за Константин-Кирил са произведение на неизвестен славянски книжовник от късното средновековие.

Проложни стихове за Николай Софийски

В проложното житие на Николай Софийски, поместено в единствения известен препис на неговата служба, намираме следното тристишие:

С(тн)х. Камена ради краеоуголнаго Х(рист)а.
Каменіемъ кончину въспрнемь.
Въ $\overline{\text{ЗІ}}$. Николае вьзыде къ н(є)б(є)снымь: —

Автор на Житието на Николай Софийски е книжовникът от XVI в. Матей Граматик. Въз основа на житието (според Сирку[18]) са написани Похвалата за софийските мъченици и проложното житие. Кой обаче е техният автор, и до днес не е изяснено. В акростиха към канона се чете името Тах Андрей, от което съдим, че той е автор на службата. Една особеност на канона подсказва, че неговият автор може да бъде автор и на Похвалата: както Похвалата прославя тримата софийски мъченици, така и канонът е посветен на тях, а не само на Николай, въпреки че се намира в неговата служба. Във всяка песен от канона има по един тропар, посветен на мъчениците Георги Нови и Георги Новейши. Не би било пресилено, ако допуснем, че авторът на канона е автор и на проложното житие — обикновена практика при средновековните книжовници — и да свържем с името на инок Андрей проложните стихове за Николай Софийски.

Проложни стихове за Варвар Мироточец

Проложните стихове за Варвар Мироточец са публикувани твърде отдавна, техният автор е оставил името си — Киприан, но са останали незабелязани от литературната ни история. В същност това е цяло стихотворение от девет стиха, което се отдалечава от представата за първоначалната жанрова форма, интерпретира съществени моменти от житието на светеца. Текста заемам от публикацията на А. И. Яцимирски.[19]

---

[17] Й. Иванов. Български старини из Македония, с. 284, бел. 2.

[18] П. Сырку. Очерки из истории литературных сношений болгаров и сербов. XIV—XVII вв. СПб., 1901.

[19] А. И. Яцимирский. Из славянских рукописей. Тексты и заметки. II. Житие Варвара Охридскаго Мироточца. М., 1898, с. 34—55.

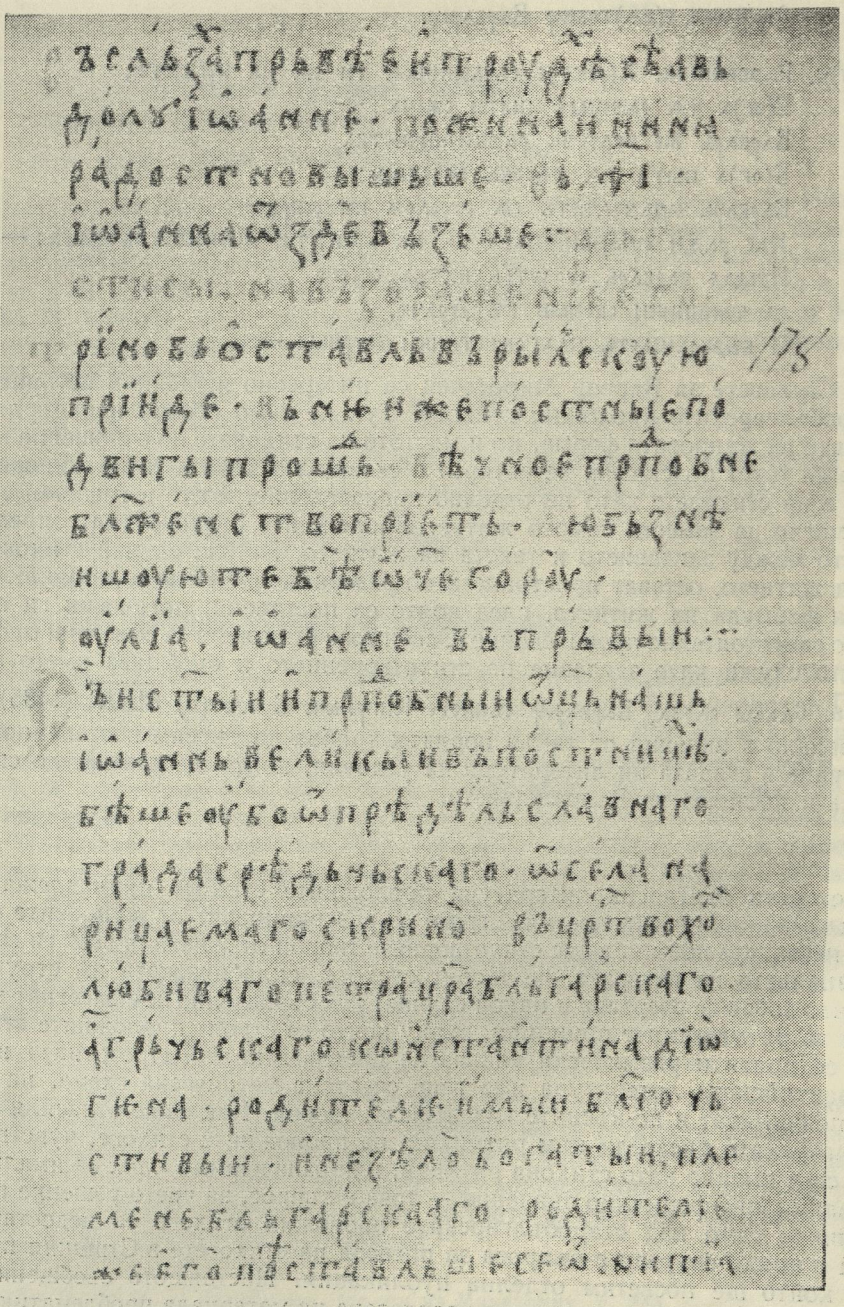
Стнхwве с(ва)томоу Варвароу.

С(тн)х. Разбоннкь Х(рнст)е съраспнмаѧ тн сѧ на кр(ь)стѣ,
Б(ог)а тѧ разоумѣ бытн сѫща: —
Варварь же полоучь разбоннничьства,
Б(ог)а бытн тѧ вѣрова нстнина: —
Варварь оуѧзвлѣеть сѧ стрелож въ ребра,
Нас радн оуѧзвнвшаго сѧ на кр(ь)стѣ кwпнемь въ ребра: —
Нзыде варварь ѿ wт(ь)чьства своего
съ танбнкн своимн къ Драчю,
Н възвращаеть благовѣстникн мирны: —

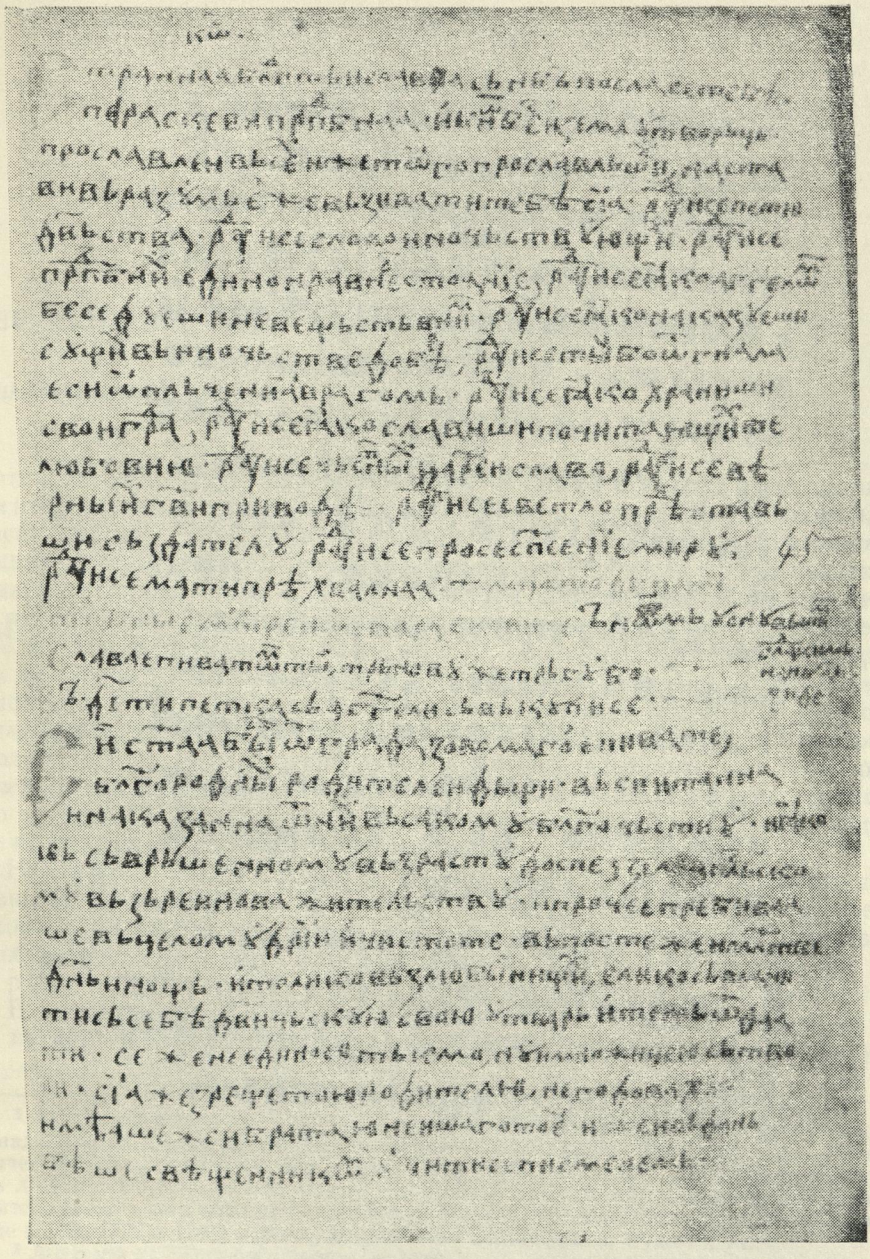
Стиховете за Варвар Мироточец са интересно явление в историята на старобългарските проложни стихове. Тук не само обемът надхвърля границите на жанровата форма, но и мястото на стиховете по отношение на житийния текст подсказва, че авторът е схващал задачата си по-широко, гледал е на стиховете като на отделно произведение, което в известен смисъл би могло да замести самото житие. Проложните стихове имат определено място между заглавието и текста на житието. В този случай стиховете са след житието, остават пространствено разграничени от него, а заключителната формула на житието, след която са поставени, логически ги отделя като самостоятелно произведение. Освен това стиховете са въведени от фраза, която служи като заглавие на стихотворението и съобщава името на автора: Славы слова, Варвароу съплете Кнпрнан. В лѣт(о) $\overline{\text{SЦМГ}}$ (1435). Очевидно в явления от такъв порядък трябва да търсим постепенното назряване в старата ни литература на условия, които ще доведат до силабиката в поезията на Възраждането.

* * *

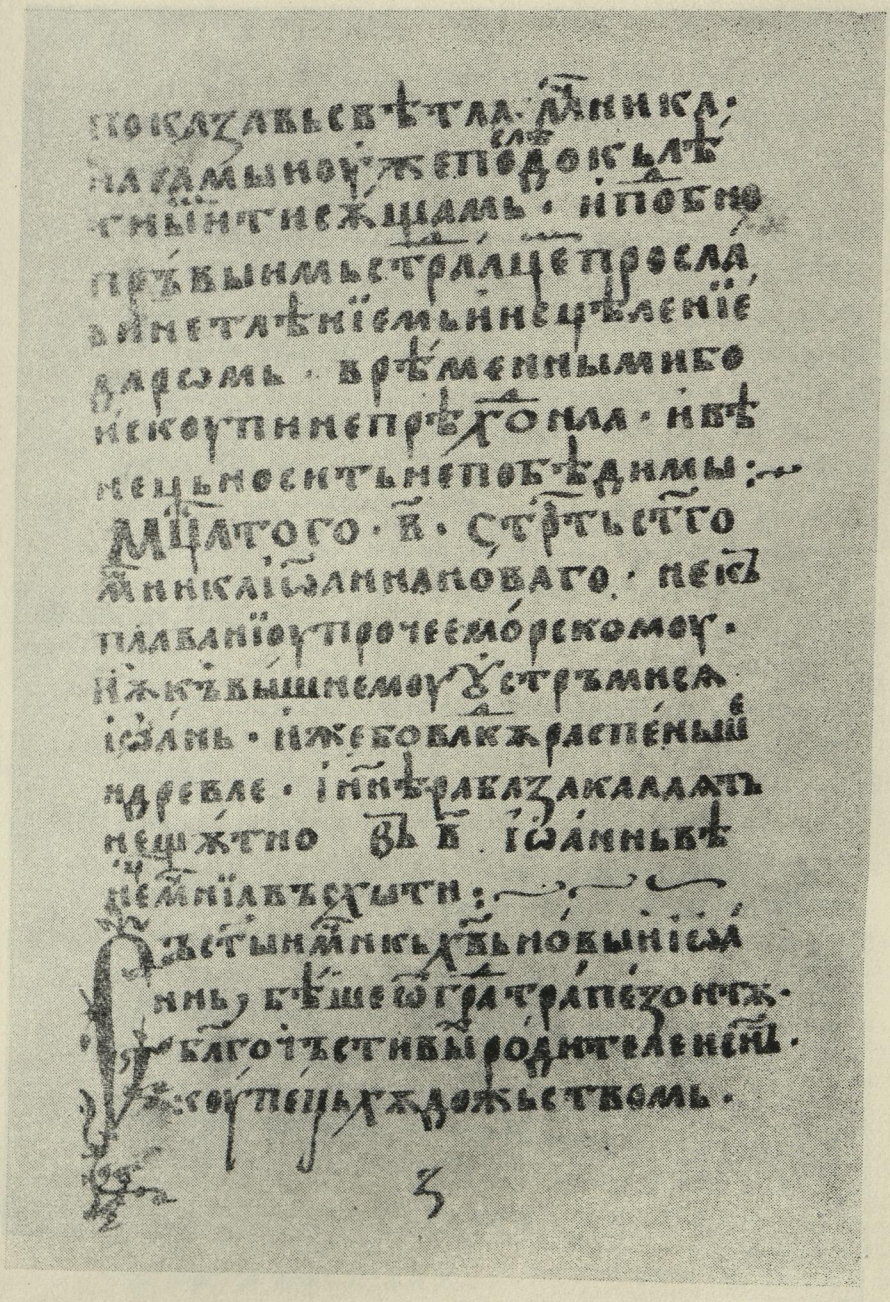
В старата българска литература проложните стихове принадлежат към декламационния тип поезия, строго се разграничават от жанровите форми на песенната поезия, а със стихотворните творби от „златния век“ ги свързва съзнанието на авторите, че творят стихове, силабическата им структура, която добре се очертава в някои случаи. Тук съзнателно не е засегнат въпросът за ритмическите принципи, върху които се строят проложните стихове, не се прави и ритмически анализ на произведенията. Прототипът им във византийската литература има ясно очертана метрическа схема, на която се подчиняват и по-късните византийски творби. Как са се отнасяли старобългарските писатели към ритмиката на проложните стихове, чувствували ли са я именно като стихова ритмика, или означенията *стих* са имали само традиционно-формално значение — това е въпрос, за чието решение наблюденията само над старобългарските проложни стихове са недостатъчни, той е пряко свързан с въпроса за превода на стиховете в Стишния пролог, на който ще посветим отделна публикация. Настоящото съобщение има друга задача — да въведе чрез предлагане на материала проблематиката на проложните стихове в проучванията върху старата ни литература, да докаже наличието в нея на поетическа жанрова форма *дидактична епиграма*, традиционно назовавана *проложни стихове*.



Фиг. 1. Проложни стихове за Иван Рилски. Рил. 2/16, л. 178а



Фиг. 2. Проложни стихове за Петка Търновска. Рил. 2/8, л. 51[а]



Фиг. 3 Проложни стихове за Йоан Сучавски. Ленинград, БАН, 13, 3, 24, л. 50а

Две неизвестни старобългарски жития

Климентина Иванова

Двете агиографски творби, на които е посветено това съобщение, спадат по тип към кратките (проложни) жития. Те са включени в състава на един южнославянски сборник сръбски правопис, писан през XIII в. (втората половина или последната четвърт на века). Ръкописът съдържа най-древната южнославянска редакция на т. нар. Прост пролог и е известен на славистите от миналия век под името *Норов пролог*, тъй като е бил притежание на руския колекционер А. С. Норов. В науката е въведен от А. Х. Востоков, който описва сбирката на Норов.[1] По-късно попада в колекцията на граф А. С. Уваров, регистриран е под № 70, а в описа на архим. Леонид — под № 973.[2] Сега се съхранява в ГИМ, Москва и последната му сигнатура е Увар. № 703. При неколкократната смяна на сигнатурата Норовският пролог „се губи" от погледа на изследователите и новите му означения не се свързват с известното му име. В предварителния списък на ръкописите в СССР той изобщо не е отбелязан със специалното си название.[3]

Норовският пролог е измежду малкото ръкописи от XIII в., които са писани не на пергамент, а на хартия. Според Н. П. Лихачов това е „превосходная бомбицина небольшого формата, лощеная, плотная", при това с особено разположение на хартиената мрежа, което е познато само още в три ръкописа (един южнославянски и два гръцки).[4]

В палеографско и в лингвистично отношение Норовският пролог не е бил предмет на специално проучване. В палеографските албуми не фигу-

---

[1] А. Х. Востоков. Описание рукописных и печатных книг словенских, принадлежащих. . .. А. С. Норову. — ЖМНП, СПб., 1836, XI, с. 538—541; Филологические наблюдения А. Х. Востокова. СПб., 1865, с. 178—180. Изглежда ръкописът през XVIII в. е попаднал в Ерусалим или в някой от манастирите по пътя на поклонниците, защото в него има подписи на трима славяни, посетили Божи гроб по различно време (1719, 1729 и 1744) и дошли от различни места (Враца, Будим и Киев).

[2] Л е о н и д. Систематическое описание. . . . славяно-русских рукописей собрания графа А. С. Уварова. Ч. II. 1893, с. 289—291.

[3] Предварительный список славяно-русских рукописей XI—XIV вв., хранящихся в СССР. — Археографический ежегодник за 1965 г. М., 1966, № 335. Тук ръкописът е датиран също от XIII в., „серб., 1⁰, 352 листа бомбицини".

[4] Н. П. Л и х а ч е в. Палеографическое значение бумажных водяных знаков. Ч. I, СПб. — 1899, с. XVIII—XIX.

рират образци от писмото му. Само в Палеографическото обозрение на П. Лавров има кратки бележки за него.[5]

Но ръкописът е привличан по-често и главно като ценен материал за историята на устойчивите сборници с кратки жития, проникнали от Византия в книжнината на източните и южните славяни, за техните преводи и за продуктивността им на славянска почва.[6] Известно е, че в средновековната литература рано се разпространява една редакция на Синаксара (Месецослова на Василий II). Тази редакция е придружена от предисловие, сочещо името на съставителя — Илия и на по-късния редактор — Константин Мокисийски. Именно насловът на Константин Мокисийски дава славянското име на целия сборник — „Пролог". Смята се, че в началото на XII в., а може би още в края на XI в. преводът е бил извършен, ако не в Русия, то най-малкото при участието на руски книжовници.[7] Вл. Мошин, който изследва специално въпросите около състава на Пролога, предполага, че сред южните славяни той се е разпространил по-късно — към края на XII в.[8] В зависимост от съдържанието на пролозите и наличието на различни руски и южнославянски памети в тях Вл. Мошин разделя известните му ръкописи на няколко групи. Според класификацията на Мошин нашият ръкопис попада в група А, в която са твърдо установени руските памети (за Борис и Глеб, Мстислав и Теодосий Печерски).

Що се отнася до кратките жития и упоминания за южнославянски светци, които също намират място в състава на Простия пролог, те не са еднакви и в отделните ръкописи се поместват без някаква система. От шестте ръкописа, които Вл. Мошин обединява в една група, Норовският пролог не се покрива по състав нито с един. Най-близък по време на възникване до него е Пролог от края на XIII в., сръбски извод, съхраняван в Загреб в Библиотеката на Югославянската академия под сигнатура III с 6, в който са поместени памети или упоменания за Симеон и Сава, Арсений и Стефан Урош. В Пролога южнославянските жития и упоменания са следните: на 19 октомври — проложни жития за Иван Рилски и Прохор Пшински; на 13 февруари — за Симеон Сръбски; под 20 юни вместо Методий Патарски стои Меѳодиꙗ кѣпа моравьскаго, но житието се отнася до първия. Тъй като ръкописът е без край и текстът прекъсва на 16 август, не е ясно дали в него се е намирало проложното житие за Кирил и Методий, което в

---

[5] П. А. Лавров. Палеографическое обозрение кирилловского письма. — Энциклопедия славянской филологии, 4/1, Петроград, 1914, с. 211—214.

[6] По-специално място му е отделено у И. И. Срезневский. Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках, III (Минологий Константина митрополита Мокийского). СПб. 1867, с. 11—19, където Норовският пролог е сравнен с два други пролога и е отбелязано, че под 19 октомври има памет за Иван Рилски и Прохор Пшински (с. 16).

[7] Според А. Соболевски, Н. Петров, А. Пономарев и др. Проложната редакция на Константин Мокисийски е била преведена в Русия и едва по-късно прониква на Балканите. Към същата хипотеза в последно време се присъедини и Вл. Мошин. Според М. Н. Сперански преводът е общо дело на руски и южнославянски книжовници, работили в Цариград или на Атон — М. Н. Сперанский. Из истории русско-славянских литературных связей. М., 1960, с. 3, 6—41. М. Сперански познава Норовския пролог и го включва в своя обзор

[8] Vl. Mošin. Slavenska redákcija prologa Konstantina Mokisijskog u svjetlosti vizantijsko-slavenskih odnosa XII—XIII vijeka. — Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije, 1959, 2, с. 17—68 (с указания за известните южнославянски преписи на Пролога и с обширна библиография).

други преписи се чете под 25 август. Тук обаче не са включени упоменания нито за Петка Епиватска, нито за цар Петър; не са поместени пролози и за другите известни анахорети от XI в. — Гавриил Лесновски и Йоаким Осоговски.

Както в описите на Норовския пролог,[9] така и в изследването на Вл. Мошин се споменава за двамата български светители, чиято памет се чества на 19 октомври, но не се посочват никакви конкретни данни за текстовете. Според Вл. Мошин в Пролога (той използува старата сигнатура и при него е Уваров 70), както и в ръкопис № 319 от сбирката на Румянцев, ГБЛ — Москва, под тази дата се чете „памет за пренасяне мощите на Иван Рилски" в Търново. За Прохор Пшински Мошин казва, че има само упоменание, като изрично подчертава, че житие за него не е запазено и изглежда изобщо не е съществувало до късно.[10] В същност, колкото и да са кратки двата текста, те са самостоятелни проложни жития и без да имат особена литературна стойност, са ценни и като текстологически материал, и като факт от културната история на нашия народ.

Не разполагаме с приписки или бележки за мястото, в което е възникнал ръкописът. Безюсовият правопис и редица езикови особености насочват към югозападните земи. Стабилният и школуван почерк на преписвача, както и ранната употреба на хартия вместо пергамент от своя страна показват, че Норовският пролог е създаден в средище с трайни книжовни традиции — в някой от западнобългарските манастири. Наличието на пролог за Прохор Пшински наред с паметите на двамата най-популярни южнославянски светители — Симеон Сръбски и Иван Рилски — позволява да бъде локализирано с голяма степен на вероятност написването на книгата в самия Пшински манастир.

Житие на Иван Рилски

Новото проложно житие завършва с пренасяне на мощите в Търново (1195), следователно то е написано не по-рано от началото на XIII в. и не по-късно от последната четвърт на века според датировката на Норовия пролог. По същото време са създадени двата други житийни текста — Първото и Второто проложно житие.[11] Сравнението между тях показва пълната независимост на нашето житие от другите две. Както Първото, така и Второто проложно житие са писани в Търново и отразяват идейните и литературните тенденции на Търновската агиографска школа в периода, предшест-

---

[9] У. А. Востоков: „Из других словенских святых помещени два болгарские — окт. 19: прѣпо҃бнаго w҃ца нш҃его Iwана Рильскаго. — и прѣпо҃бнаго w҃ца Прохора, и один сербский — февр. 13: память прѣподобнаго w҃ца нш҃его Снмеwна сръвъскаго новаго мyроточьца лежащаго въ Лаврѣ великнѣ Студенице", с. 179.

[10] V l. M o š i n, Slavenska redakcija. . ., с. 42. Мошин датира ръкописа от втората половина на XIII в.

[11] Първото проложно житие се среща в преписи от втората половина на XIV в., но се предполага, че е възникнало също през XIII в.; Второто проложно житие е кратко и е поместено в прочутия Драганов миней от XIII в. Текстът на двете жития и бележки за тях вж. у Йордан И в а н о в. Жития на св. Ивана Рилски. — Год. Соф. унив., Ист.-фил. фак., кн. XXXII, 13, 1936, с. 11—15; 52—58.

вуващ нейното формиране. Новият проложен разказ (ще го отбелязвам съответно Трето проложно житие) би могъл да възникне в някой от западните манастири, където Иван Рилски е считан за духовен учител, а според някои легенди — и за кръвен брат на местните анахорети и където още от XI в. устните предания подхранват неговата слава; но същевременно в място, достатъчно отдалечено от Рилския манастир или от София, за да нямат тамошните книжовници под ръка някое от проложните жития на рилския светител и да се налага да съставят за своите нужди нов текст.

Прави впечатление, че в Третото проложно житие не се споменава нищо за пребиваването на мощите в Унгария между 1183 и 1187 г. — събитие, което вълнува в продължение на десетилетия населението от Средечката област и което не би останало неотбелязано от един книжовник, запознат по-подробно с останалите източници за живота на Иван Рилски и за съдбата на мощите му. От друга страна, двата нови житийни текста (на Иван Рилски и на Прохор Пшински), които се намират в Норовия пролог, показват такава близост, че без колебание може да бъдат приети за дело на един книжовник.[12] Това, че ги откриваме в единствен ръкопис и че те стоят съвсем изолирани в нашата агиографска традиция, е сериозно основание да се приеме, че те са възникнали в същото книжовно средище, в което е създаден прологът и че може да са съставени специално, за да се попълни празнотата в неговото съдържание.

Текстът на Третото проложно житие е незначителен по обем, но все пак ни дава някои нови сведения за Иван Рилски. Така в него е посочено името на пещерата, в която пребивава отшелникът — Врътопень; това название не се среща в други житийни източници. Не е съвсем ясен смисълът на израза **вво х(л)ака (п)оуще на нь** — думата хлакъ означава ерген, неженен човек. Може би в тази фраза трябва да се търси намек за неприятностите, които са причинявали на Иван Рилски местните хора, или за чудото с лудия селянин, за което разказва Скилица.[13] Съобщението, че самият цар Петър идва да вземе мощите на светителя, за да ги пренесе в София, възхожда към легендарен източник.

Ето и текста на проложното житие, поместен в ръкописа на л. 48б—49а:

Въ тъ днь прѣпобнго wца ншего Iwана Рильскаго.

Тъ бѣ стн Iwанъ въ днн благовѣрьнаго цра (!) Петра w села, нарицаемаго Скнроньть (!). Wставнвь wчьство свое н вьннде въ рѣкоу, нарицаемоую Рыла. Н wбрѣте пещероу подь планнною, нарицаемн Врьтопень н многаа лѣта пожнве въ нен. Н многне напастн прнѣть w бѣсовь. Прн-

---

[12] Срв. например следни те изрази: **wставнвь wчьство свое н многне напастн прнѣть w бѣсовь** ; (така и в двата); **благодаре ба прѣдасть дхъ свон ген** (Житието на Иван Рилски), **благаре ба прѣда дхъ свн бѣ** (Житие на Прохор); **Сльшавше благовѣрнн хртнане** (Житие на Прохор), **Сльшавь же благовѣрнн црь** (Житие на Иван Рилски), употребата на **планнна** вместо **гора** и др.

[13] Й. Иванов, Жития на св. Иван Рилски, с. 44—45.

вндѣнніа wво хака поуще на нь, wво по каменніе wреще, wн же сътрьпѣвь матню бжню, благодаре ба, прѣдасть дхь свон гвн.

Сланшавь же благовѣрнн црь (!) Петрь w оуспенн его н, пришь, вьзеть чтніе моцн его н положн е вь градѣ Срѣдьцѣ. Н съза црквь вь нме его н тоу положн мцн его сь многою чтню.

Н мноувьшнмь т лѣ, двнже се благовѣрнн Асеньь н пришь вь Срѣдьць, вьзе моцы стго н прѣнесе е въ Загорне н положн вь градѣ Трапезнцѣ, съзавь вь нме е црквь. Н тоу лежеціе, подаваютъ нцѣленніа н до сего дне.[14]

Житие на Прохор Пшински

Народните предания отнасят отшелничеството на Прохор към същото време, в което живеят Гавриил Лесновски и Йоаким Осоговски. Тези трима светители, почитани сред южните славяни, се подвизават в един регион на Западна България, приблизително столетие след Иван Рилски. Легендите за аскетичния им живот стимулират създаването на агиографски и химнографски творби, а основаните от тях манастири стават средище на духовен живот и книжовна дейност през цялото Средновековие. Но за разлика от Иван Рилски, с когото те се свързват и в преданията, и в литературните паметници, култът им сред местното население не е подкрепен с официална канонизация поради отсъствието на самостоятелна българска държавна власт и църква през XI в. и затова те остават най-популярни в западните български земи и в Източна Сърбия.

Най-ранно упоминание за Прохор Пшински се намира в Орбелския триод, български паметник от XIII в., където той се слави като новоканонизиран, наред с утвърдените вече Кирил и Методий, Иван Рилски и Йоаким Осоговски (в трети тропор от 6 песен на канона за Събота сиропустна):

Похвалами да вѣнчам са Кнрнль фнлософь новонзьбраное множво прнведе гвн словѣньскаго азыка сь братомъ Меѳwднwмь. с ннма же пѣть бждн Рнльскы Нwанѣ н Нкымь Саржданорьскы н Прохорь Пшннъскы новосшнныи.[15]

В агиографската книжнина култът към Прохор Пшински намира много слаба изява. В Норовския пролог краткото му житие стои под 19 октомври, както и това на Йоан Рилски. По-късно той е чествуван под 15 януари, както сочи „Полный месецослов Востока“ на Сергий. Йордан Иванов, като се основава на бележките на И. Срезневски върху състава на Норовския

[14] Текстът се предава с осъвременена пунктуация, със запазени титли и без надредни знаци.

[15] А. Теодоров-Балан. Кирил и Методий. С., 1934, II, с. 79.

пролог, отбелязва, че под 19 октомври се поменава за Прохор; той обаче не е осведомен за съществуването на житиен текст. („Дали под тая дата е поставено и Прохоровото житие, не зная.“)[16] На Паисий Хилендарски е било известно пространно Прохорово житие, вероятно същото, което е познато по няколко преписа едва от края на XVIII в.

Няма съмнение обаче, че древни литературни паметници за живота и отшелничеството на Прохор Пшински са съществували. Краткият пролог от ръкописа на Норов е най-ранното доказателство за тази писмена агиографска традиция. Ето неговия текст, поместен на л. 49а след пролога на Иван Рилски:[17] **Въ тъ̀ дн҃ь прѣпоб'наго ѡц҃а Прохора.**

Тъ̀ бѣше ѿ Враненскиѣ митрополиѣ. Сиже, ѡставивь ѡч҃ьство своѥ митрополь и вьшь, вьселн се въ планинноу, нарицаемоу Козиякь. И многиѣ напастн прииѣть ѿ бѣсовь. И тако бл҃гаре бг҃а, прѣда дх҃ь свн бг҃.

Сиишавше бл҃говѣрнi хр҃тиане ѡ оуспении иего и пришьше, вьзеше мощи иего. И въ нме иего сьзаше цр҃квь на рѣцѣ, глемѣн Пьшина и положише въ нон (!) мощи стго, иже твореть нцѣленнa и до сего дне.

Както се вижда от горния текст през XIII в., Прохор Пшински се слави само със своите отшелнически подвизи и чудотворна сила на мощите. Прологът сочи родното му място — околностите на град Враня.[18] (Късните жития указват за родно място на светителя Овче поле.) Градежът на църквата, в която са положени мощите на Прохор Пшински, е представен като дело на благочестиви християни, без намек за ктиторство от страна на византийския императорски двор. Такъв намек не се открива и в службата на Прохор Пшински, позната в късна редакция. Текстът на службата (непълен) е поместен в един ръкопис заедно с Пшинския поменик. Ръкописът се е съхранявал в Белградската народна библиотека и е датиран от Л. Стоянович от XVI в. Запазената част обхваща вечерния дял на службата и утрения до 5-а песен на каноните (те са два). Издадена е от Ст. Новакович.[19]

---

[16] Й. Иванов. Български старини из Македония. С., 1931, с. 400. За Прохор Пшински вж. още Алекса С. Јовановић. Пшиња. Историјска црта из нове српске покрајине. Гласник српског ученог друштва, 49, 1881, с. 316—345. Й. Иванов. Северна Македония. С., 1906, с. 83—109; Л. Павловић. Култови лица код срба и македонаца. Београд, 1958, с. 26—28.

[17] Текстът се предава с осъвременена пунктуация, със запазени титли и без надредни знаци.

[18] В лексикално отношение представлява интерес употребата на митрополъ; в първия случай със значение на област, а не на епархия, а във втория — на родина, отечество.

[19] Ръкопис № 530, XVI—XVII в., 89 л. без край, сръбски извод.—Љ. Стојановић. Каталог Народне библиотеке у Београду. IV. Рукописи и старе штампане књиге. Београд, 1903, с. 385; Ст. Новаковић. Пшињски поменик. — Споменик Српске Краљевске акад., XXIX, 1895, с. 3—20. В този химнографски текст личи силното влияние на службите за Иван Рилски. Сравни една от стихирите на глас 8-и: **Христово изб҃ранноѥ стадо, новосвещенн людiе, придѣте, сътецѣмь се на памѣть прѣбл҃аженаго ѡц҃а Прохора въ врьтпахь вьснiав'ша и къ намь пришьдша...** и др.

Краткото проложно житие не остава изолирано. През следващите векове то вероятно е било преписвано и редактирано. Следи от една друга, малко по-разширена негова редакция откриваме в Житието на Йоаким Осоговски,[20] познато в преписи от XV в. насам, но възникнало вероятно не по-рано от края на XIII или XIV в. Известията за Прохор Пшински са обособени като самостоятелен пасаж от увода: Стын же прпбнїн ѻц҃ь нашь Прохѡръ, нчнм'же не непѡбѣ се поты Iѡанновоу. хѡтѣ по вьсѣмоу подратель немоу іавнтн се. и желаемоу себе полоучнтн. мліаше се гвн глѣ: наставн ме гн на поуть твон правн. да вьнндоу кь олтарѕ бжїю, и кь боу веселещемоу ме. и нные пѣснн Двдвы, въ поу шъствоуе пое глаше. Семоу же прпбномоу по съмотренїю бжїю постнгшоу вь поустынѭ Врањньскынхь. на рѣцѣ глемѣн Пшинїа. тоу емоу нзволн се постнчьское, и равно аггльское жнтїе съврьшнтн. добрѣ и бговгодно пѡвнзав се. съ мѵро кь желаемомоу Хоу вь нбнїе обнтѣлн вьселн се. По прѣставленнн же сего блженнаго. стїе его мощн дївнаа и прѣславнаа чюдеса сьтварають даже и до днь. Тогда нѣкоемоу ѡ блгочтывн цр҃ь повѣвшоу възвигноутн хра прпобномѕ въ нме стго великомнка Гюргїа.[21]

Както се вижда, пасажът не съдържа повече известия за живота на Прохор Пшински, отколкото краткият пролог. Ново е само упоменаването за храма, издигнат по заповед на някой от „благочестивите царе". И така не по-късно от XIV—XV в. в писмените източници за чудесата на пшинския отшелник прониква мотив за царски дарения и строежи в неговия манастир мотив, който липсва в най-старото му житие. По-късно този мотив се разширява вероятно по аналогия с агиографските творби за Иван Рилски (отношенията между него и цар Петър) и под влияние на някои по-стари устни предания за византийското владичество по тези места. Така се оформя сюжетното ядро на легендата за връзките на Прохор с Роман Диоген, до 1067 г. дук на Сердика, а от 1068 до 1071 г. византийски император. Тук няма да се спирам върху самата легенда, известна в различни варианти, наситена с разнообразни агиографски и фолклорни мотиви. Ще отбележа само, че през XVIII в. тя ляга в основата на пространното житие, познато (с известни редакционни изменения) в няколко преписа и по-късно отпечатано.[22] Й. Иванов обнародва текста му по препис на Мартирий Хилендарски от края на XVIII — началото на XIX в., като отбелязва, че в Пшинския манастир има препис, сочещ и народността на Прохор Пшински — родомъ же Болгаринъ.[23] Втори текст със същото указание намерих в един

[20] Житието на Йоаким Осоговски е обнародвано от Й. Иванов. Български старини из Македония, с. 404—418.

[21] Пак там, с. 407.

[22] Слѫжба преподобномѕ отцѕ Прохорѕ Пчинскомѕ. Београд, 1879 (Житието е поместено на с. 33—38).

[23] Й. Иванов. Български старини², с. 400—404.

сборник от 1827 г., пазещ се в Ръкописния отдел на Белградската народна библиотека (сигн. Р 236).[24] В същия ръкопис на л. 10а—11б е поместен кратък разказ за Прохор Пшински, който има формалните особености на проложно житие, но няма нищо общо с посочения тук най-стар пролог. На пръв поглед изглежда, че това е елементарно конспективно извлечение от пространното житие, дело на някой неособено грамотен пшински монах. Сравнението на текстовете обаче показва, че съкращението не възхожда непосредствено към житийния разказ, а има друг източник — един стенописен цикъл, запазен в манастирския комплекс. Цикълът обема 12 сцени, отнасящи се до ктиторството на византийския император със съответни надписи към всяка от тях.[25] Препис от тези надписи се е обособил изглежда като самостоятелна творба за Прохор Пшински и се приписва заедно с житието му. Текстът от ръкопис Р 236 се отличава от надписите към стенописите, както са цитирани у Алекса Јовановић, само по някои незначителни размествания, неясни изрази или явни грешки на преписвача и лексикални замени, а също и в едно упоминание за Иван Рилски във връзка с предсказанието, което според останалите източници Прохор Пшински прави за бъдещето на Роман Диоген.

Тук ще приведа текста от Р 236 като любопитен пример за възникване (под влияние на живописта) на една нова житийна редакция, и то в епоха, когато агиографията като жанр вече е загубила и продуктивност, и актуалност:[26]

(I) Дїѡгенъ ѥзнде на ловъ ѥ пондоше по еднѣ еленъ ѥ прїндоше ко стомѣ. Стый Прохоръ приведе Дѣѡгена ко ѥконѣ стагѡ Геѡргїю. (II) Стый Іѡанъ наоучѣ Дѣѡгена[27] како хощетъ бѣты цръ оу Цръградѣ. (III) Прѣїде ѥ поставѣше Дѣѡгена цра оу Цръградѣ ѥ благословѣ егѡ патрѣархъ. (IV) Цръ Дѣѡгенъ ѥзнде ѥз Царѣградѣ. (V) Цръ Дѣѡгенъ прѣїде в' ѡбласти Жеглѣговскїѣ житїе стаго л лѣтъ[28] ѥ создатѣ монастрѣ стано побѣдоносца Геѡргїа, якоже емѣ благовѣстѣ стый Прохотъ (VI) Црь Дѣѡгенъ посла чловѣцѣ на взѣсканїе стаго. (VII) ѤБрѣтоше стагѡ прѣнагѡ оца Прохора, в' пещерѣ тѣю бысть л лѣта. Дѣѡгенъ прѣнде к' пещерѣ, поклонѣ сѧ обртенїе (!) моцы стагѡ, почести егѡ многѡ оусердно.[29] (VIII) Пакѣ воздвѣже егѡ црь на москѣ ѥ помѣсли в' свой прѣнесетъ егѡ в стїѣ

[24] Љ. Штављанин-Ђорђевић. Стари ћирилски рукописи Народне библиотеке у Београду. — Библиотекар, XX, 1968, 5, с. 411.

[25] Текстът на надписите е обнародван от Алекса Јованович, с. 320—321.

[26] Цифрите в скоби означават номера на надписите от пшинските стенописи така, както са означени в статията на А. Јованович.

[27] Надписът на втората сцена: Сѧтѣ wтацъ Прохоръ научѣ Дѣѡгена...

[28] Тук изразът житїе стаго л лѣть е попаднал не на място. Надписът на петата сцена гласи: Цар Дѣѡген прѣнде ѡ ѡбласти жленскѣх /!/ научѣма создатѣ и т. н.

[29] Цар Дѣѡген прѣнде в козачкѣ пещер ѥ ѡбрете моцѣ сѧтаго wтца Прохора ѥ почестѣ его многѡ усердно.

Цр҃ыградъ.[30] (IX) Не хощетъ тѣмь їтн, завастн въ нощь цр҃ь в'злеже, стн
явн сѧ емѹ в' сне: „Не носнши мѧ въ Црнградъ." (X) Но взратнвъ егѡ
ѡпочнвало на рѣцѣ Пшнне н сотворы цркновъ стагѡ ѧѕкѹ малѹ, дрѣгѹ же
ве[ан]кѹ н з' пнгомъ во нмѧ стагѡ ѻц҃а Прохора. (XII) Н прїде пред
Црнградъ н властнтелн Ц҃роградтскї оусердно поклонншa сѧ емѹ. (XI)
Днѡгенъ прїде в' свой градъ со многою честь. Амнн̃ъ.

Този текст, пренесен вероятно от манастирската стена и разпространяващ се като агиографски паметник,[31] е последният по време, свързан с култа към Прохор Пшински, завършек на една многовековна писмена традиция, чието начало ни е засвидетелствувано още в XIII в. чрез краткото проложно житие от Уваровия пролог.

[30] Цар Днѡген покачн святому мощн на муле, пренестн в жеглесквн устроенн храм. Тук преписвачът е заменил „муле" с диалектното „маска", написано моска.

[31] Вероятно текстът е бил включен в състава на някоя ерминия и чрез нея е попаднал в сборници с агиографски текстове.

Дмитри Фьодорович Марков

Името на този изтъкнат съветски славист е широко известно на българския читател. Д. Ф. Марков е чл.-кор. на АН СССР (от 1967 г.) и чуждестранен член на БАН (от 9 март 1968 г.). Негови трудове са преведени на български, немски, полски, чешки и други езици.

Д. Ф. Марков е роден в с. Преслав на брега на Азовско море. Родителите му са преселници българи, запазили езика и нравите си и до днес. Литературния си път Дмитри Фьодорович започва като поет. През 30-те години той работи в гр. Харков в редакцията на сп. „Бъди готов“ съвместно с Марко Марчевски, Крум Кюлявков, Петър Аджаров и с други български политически емигранти. От 1939 г. е аспирант при акад. Н. С. Державин. Проблемите на българската литература от Освобождението до средата на 20-те години на XX в. се утвърждават в кръга на неговите научни интереси. Но идват годините на Великата отечествена война. . .

През 1948 г. Д. Ф. Марков е зачислен в докторантура към Института по славяноведение към АН СССР. Докторска дисертация на тема „Българската поезия от края на XIX и през първата четвърт на XX в.“ защищава през 1954 г. в Института за световна литература „А. М. Горки“ към АН СССР в Москва. Същевременно работи като преподавател в Педагогическия институт в гр. Суми (Съветска Украйна). От 1955 г. е ръководител на сектор в Института по славяноведение в Москва, по-късно е негов директор. Д. Ф. Марков е от оня тип съветски учени, които успешно съчетават качествата на организатори и ръководители в науката с усилията на изследователя и теоретика.

От 1945 г. Д. Ф. Марков е публикувал стотици статии и студии, както и отделни трудове по проблемите на българската литература. Между първите му статии трябва да се споменат: „За преводите на Христо Ботев на руски език“, „Горки и българската литература“, „Маяковски и българската революционна поезия“, „Новаторските черти в поезията на Христо Смирненски“, „Людмил Стоянов по пътя от символизъм към реализъм“ и др. Д. Ф. Марков е съставител или съредактор на много сборници — проза и поезия, на отделни произведения от български автори, излезли в превод на руски език. Към някои от тези издания той е написал предговори — сб. „Поезия на борбата и победата“ (1950), „Избрано“ от Христо Смирненски (1953), „Български поети“ (1952) и др.

Съществен принос в изучаването на българската литература в Съветския съюз е обемистият том „Очерки истории болгарской литературы XIX—

XX веков“ (1959), издание на Института по славяноведение. Той излиза под редакцията на В. И. Злиднев, Д. Ф. Марков и С. В. Николски и обхваща историята на нашата литература от 50-те—70-те години на миналия век до второто десетилетие след 9. IX. 1944 г.

През 50-те и 60-те години Д. Ф. Марков направи редица приноси в областта на българското литературознание. На него преди всичко дължим научната разработка на проблема за генезиса и развитието на социалистическия реализъм през 20-те години, утвърждаването на Христо Смирненски като пръв класик на социалистическо-реалистичната ни литература. (Д. Ф. Марков доразви творчески някои основни положения в трудовете на Георги Бакалов и Тодор Павлов.) Той внесе понятието за трагедийност в творчеството на П. К. Яворов, набеляза важни особености на творческия метод на П. К. Яворов, Л. Стоянов, Д. Димов. Главната част от досегашните си изследвания Д. Ф. Марков е събрал и издал в шест книги — „Болгарская поэзия первой четверти XX в.“ (1959), преведена на български език (1961), „За социалистическия реализъм“ (1964), „Болгарская литература наших дней“ (1969), „Генезис социалистического реализма“ (1970). „Генезис социалистического реализма“ е издадена на немски, чешки и словашки език. За тази книга авторът получи Димитровска награда по случай 90-годишнината от рождението на Георги Димитров (1972), като същевременно се появи и българският ѝ превод в изд. „Наука и изкуство“.

От многобройните изследвания върху проблемите на генезиса и развитието на социалистическия реализъм, публикувани в Съветския съюз, у нас и в някои други социалистически страни през последните десет години, монографията на Д. Ф. Марков е симптоматична за насоките и идейно-философските, теоретико-методологическите и структурно-типологическите търсения на съвременното марксическо литературознание. Съветският автор поставя отново всички повдигнати в миналото въпроси около социалистическия реализъм и неговите взаимоотношения с другите художествени методи (критическия реализъм, революционния романтизъм, „левия“ експресионизъм, чешкия авангардизъм, символизма); тази негова трактовка е вече доказателство за твърде широк поглед върху историята, теорията и днешната практика на социалистическия реализъм, разглеждан едновременно в двете му основни измерения — като *национално* и като *международно* постижение в литературата и изкуството на XX в.

Естествено продължение на монографията „Генезис на социалистическия реализъм“представлява последната книга на Д. Ф. Марков „Проблемы теории социалистического реализма“ (1975). Ретроспективната книга „Из истории болгарской литературы“ (1973) съдържа статии, поместени в списания и сборници през периода 1949—1973 г.

Големи са заслугите на Д. Ф. Марков и като педагог — в Института по славяноведение, който той ръководи, са защитени много кандидатски дисертации от български аспиранти, той е учител на мнозина български учени, подготвени в СССР.

Научното и педагогичното дело на проф. д-р Д. Ф. Марков е съществен принос в българистиката и славистиката, в съветското литературознание.

Христо Дудевски

Литературната анкета с акад. Михаил Арнаудов, която поместваме, е част от приготвената за печат книга на И. Арнаудова „Михаил Арнаудов. Човекът и ученият. Литературна анкета и характеристика".

Лични признания

— Какво би казал за своя дълъг и труден път на научни изследвания?

— Към занимания с науката, която и да бъде наука, има, общо казано, два главни подхода: един практически и друг теоретически. Може да се посочат и преходи или съчетания между тях, но основната разлика се състои в това, че първият подход е насочен към материални облаги, а вторият към морална награда. При втория подход ние имаме по-високо етическо и социално съзнание, каквото е рядко при първия подход. Привел бих тук някои интересни показания, които са поучителни и приятни поради родството им с моите най-интимни преживявания и възгледи по дадения предмет.

По повод на една награда от 1882 г. Пастьор, големият бактериолог, признава: „Науката е била господствуващата страст в живота ми. Аз живеех само за нея и в трудните часове, свързани с продължителни усилия, мисълта за родината укрепваше моята смелост. Аз свързвам величието на родината с величието на науката." След като Пастьор е бил известно време привлечен към политическия живот и след като е вярвал във възможността хората на науката да упражнят някакво благотворно влияние в граждански събрания, накрай той се отчайва от примерите на някои свои колеги за несъответствие между направените лични жертви и получените резултати.

В заключителната глава на един от първите свои трудове литературоведът и философът Иполит Тен пише: „Да следваш своето призвание, да търсиш в голямото поле на труда място, гдето можеш да бъдеш най-много полезен, да надълбаеш там своята бразда или своя окоп — ето главната задача. Останалото е безразлично."

Малко време преди Тен естествоизпитателят Дарвин, като говори в автобиографията си за сложните и разнообразни условия, от които зависи успехът на един учен, подчертава като най-важни от тези условия любовта към науката, безграничното търпение в размислите по някакъв въпрос, досетливостта при съпоставяне и наблюдаване на фактите, умерения дял изобретателност и здрав смисъл. И Дарвин добавя: „При скромните способности, каквито притежавах, наистина е чудно как аз можах да повлияя тъй значително по някои важни предмети върху мненията на учените."

Много по-рано философът Кант дефинира в своята „Антропология" труда, работата изобщо, духовната работа особено, като „най-добрия начин да се наслаждаваш от живота, понеже този начин означава смяната на напрежение с покой и весело настроение". Той казва още, че изпълването на времето с планомерно и последователно занимание, което догонва една голяма предначертана цел, е единственото сигурно средство да прекараш живота си весело и задоволително. Колкото по-дълго си мислил, колкото повече си извършил, толкова по-дълго си живял дори в собственото си въображение.

Основателят на новата историческа наука Огюстен Тиери пише в предговора към книгата си „Десет години исторически изследвания" от 1834 г. следното: „Аз мога да свидетелствувам, без да бъда заподозрян в неискреност: има на света нещо, което струва повече от материалните блага и радости, повече от всяко друго щастие, повече от здравето дори — и то е предаността към науката."

Добавил бих едно свидетелство от областта на чистата литература. Пред сестра си, госпожа Сюрвил, Балзак е казвал (госпожа Сюрвил пише в книгата си от 1878 г. „Балзак, животът и съчиненията му", с. 161): „Шестнадесет часа дневно, отдадени на един литературен паметник, който ще бъде огромен, не ми оставят нищо друго на мое разположение. Това лишаване от удоволствията на сърцето е най-тежкият данък, който плащаш на бъдещето. Колкото се отнася до удоволствията в обществото и живота ми, изобщо мога да кажа: изкуството уби всичко у мен, без да изпитвам за това съжаление."

От всичко казано дотук, а бих могъл да приведа и други сродни показания на именити писатели и учени, може да се заключи само това, частно за мен. А то е, че меродавно за научните интереси е било становището на чистото, радостно познание, което повишава моето самочувствие и моето съзнание за дълг и чест пред народа ни.

Заживях твърде рано, още на ученическата скамейка, с чувството, твърде смътно, че единственото, което бих могъл да схвана като моя жизнена задача, беше потъването в света на мисли, чувства и преживявания, свързани с литературата и историята. Насърчен в този път на настроения и мечти за бъдещето от професор Иван Шишманов (имам пред вид рецензията му за първия ми писмен опит), аз изпаднах под влиянието на другари и книги, а също и на професорите си, което ме тласкаше решително по избрания от мен път. Нямах никакъв предварителен общ план за онова, което ми предстоеше, но чертаех в твърде широк размер предметите, към които ще бъде насочено моето внимание. Налучвайки така пътищата и пътеките на моите проучвания и на моите опити да отреагирам получените полезни внушения, аз минавах ту едновременно, ту по смяна към езикознание, литература, история, фолклор, философия. И странно нещо, никога не чувствувах някакво объркване в главата си, а, напротив, все по-ясно ми се очертаваха хоризонтите на големите идейни обобщения и най-интересните проблеми в една или друга посока, на които можех да се спра като начало на самостоятелни мои трудове. С учудване по-късно осъзнавах, че в този хаос от знания в разни отрасли на хуманитарните науки се очертаваха постепенно насоки и резултати, които като че ли бяха изтекли от някакъв предварително подготвен общ план. Такъв план аз изобщо нямах и само скоковете към едно или друго познание ме навеждаха на предпочитания в тази или онази област на познанието.

Към края на заниманията си през толкова десетилетия аз трябваше да дойда до убеждението, че по трудния път на научните разкривания аз съм бил тласкан от един щастлив инстинкт за възможното и достижимото за мен. Всичко сторено в тази посока е могло да стане и по-инак, тъй като покрай автономията на собствените пориви решаващо значение в много случаи са имали и подсказани отвън предмети за изучаване, като например „История на Софийския университет“, или книгата ми за Екзарх Йосиф, които се включваха някак в общия ми план, без да са били предвиждани порано в него. Навсякъде съм прилагал методи и концепции, в които съм догонвал едно строго реалистично и закономерно разбиране на нещата. Скъпял съм само за истината и за справедливостта, което не изключва, разбира се, някои субективни преценки и неоправдани илюзии, от едно по-друго критическо гледище. Но което честно съм мислил и силно чувствувал, не съм утаявал ни най-малко.

— *С оглед към твоите лични вкусове и интелектуални заложби кое си ценял като съществено и важно при едно научно дело?*

— Способност за лесна асимилация на философски и културно-исторически развития у някои образцови писатели; любов към решението на проблеми, които изискват проницателно вникване и обширна документация; грижа не само за сигурност на изводите, но и за издържана композиция и стил на изследването; разностранност на научните и литературните интереси.

— *Научният труд винаги ли е бил твоето любимо занимание?*

— Не мога да отрека, че трудът, научният труд ми е бил винаги най-приятна употреба на времето и че трудолюбивата муза, за която говори Балзак, ме е вдъхновявала повече от всяко друго задължение или честолюбие, макар и те да са били важен стимул за моята работа. Волтер казваше: „Най-добрият дар, който бог е дал на човека, е необходимостта да се работи.“ В този смисъл и други видни писатели са провъзгласявали умствения труд като висша наслада или сигурно средство за избава от мрачен поглед върху живота. Някои благосклонни критици създадоха едва ли не легенда за моята работливост, съдейки по количеството на писаното от мен. Тук има голяма грешка, тъй като сам аз не виждам нищо особено в извършеното от мен, което да не е било догонвано от по-добри събратя у нас. Най-трудните проблеми на историята, на литературата, на психологията се решават сполучливо, ако се пристъпи към тях с усет за истината, с грижа за точно вникване, без предубеждения и страх от рискове — стига да е налице воля за изтрайване в мъчните ходове на наблюдения и обобщения, за понасяне на умората в работата и за отказ от разсейване в живота, тъй опасно за всекиго.

— *Следвал ли си някаква метода в своите многобройни проучвания?*

— Старал съм се да взема хората и нещата във всичките им достъпни за мен измерения, а не едностранчиво или тенденциозно. Търсел съм винаги истината, каквато и да бъде тя, и за миг не съм си позволявал да подправям

факти и мнения в угода на една предвзета идея. Не скривам възгледите си, оценките си, предпочитанията си, без обаче да ги смесвам с реалните отношения и с мисли или чувства на дейци и писатели, предмет на характеристиките ми. Съзнателната обективност е била ръководна максима на проучванията ми, а не скриваното пристрастие или желанието ми да налагам някак личните си предубеждения.

— Какво би казал за своя литературно-естетически подход към определен предмет на научно изследване?

— Най-важното за мен е винаги да ми бъде ясно, да няма мъгла ни в главата, ни в израза ми. Всяка рефлексия, за да бъде тя схваната правилно и ясно от читателя, трябва да намери един конкретен израз. Аз например съм обигран във философията, но не оставам при философската мъгла и търся конкретния основен смисъл, способен да се внуши на читателя като едничка правилна концепция на дадена идея или на даден комплекс от факти. Винаги ми е била чужда мисълта да прибягвам до някаква мъгла в идеите, която да се силя да натрапвам на читателя. Ученик и последовател на Сент Бьов, аз съм се пазил от двустранно или тристранно тълкуване на фактите и да не ограничавам техния основен смисъл. Ето защо съм отбягвал систематически да бъда последовател на литературния историк Иполит Тен, който се стреми винаги да намери някаква формула, която включва голям брой факти, като се игнорира разнообразието на явления и причини в даден кръг обстоятелства. Още твърде рано аз свикнах да давам повече право на неговия идеологически противник Сент Бьов, този непримирим враг на тъмните общи идеи и на тесните формулировки.

Струва ми се, че ако изобщо трябва да се търси някакво чуждо въздействие върху моя светоглед, то ще се намери по-скоро в умове като Сент Бьов, отколкото при Брюнетиер например. В основните си концепции по литературно-естетически или литературно-исторически въпроси аз съм ученик по-скоро на французите и на англичаните, отколкото на немците, като правя едно съществено изключение за естетиката на Гьоте, самият той смъртен враг на философската мъгла и на безпочвените хипотези. Но Гьоте, подобно на Лесинг, е изобщо нещо значително по-друго от литературните магнати на Германия в XVIII и XIX в.

— Как постигаш удивителната композиционна прегледност на своите произведения?

— Всяка композиция на една моя книга е предварително добре обмислена, тъй като не съм пристъпвал към писане, докато не ми бъдат напълно ясни всички външни и вътрешни моменти в развоя на дадената личност. Пишейки първите редове на увода си, аз имам пред вид цялото развитие на биографията и на литературната линия, за да зная какъв ще бъде завършекът на цялостното ми изложение. Предварително ми е ясен целият план на книгата и това, което не е напълно установено, то се отнася само до по-голямото или по-малкото богатство на съдържанието по глави. Обикновено става нужда от разширението на една глава, ако обилният материал не може да бъде вместен изцяло в нея. Всякога за мен е била важна не само вътрешната линия на изложението, но и нейната, така да река, формално-външна

страна с оглед към една естетика на плана, важна също тъй, както и сборът от наблюдения и изводи по отделни проблеми. Книгата трябва да бъде в моите очи наистина книга с органически строй, а не трупаница от факти и наблюдения, без каквато и да било органическа връзка между тях.

Съчинение с твърде малък брой заглавия на отделните части ми се вижда винаги недостатъчно оформено за мисълта, въображението и вкуса на читателя. То ми прилича на една красива в общия си вид гора, в която не са прокарани пътища, и без възвишения, които позволяват разнообразие на впечатленията. Да се движиш в един лес, където само на десетки километри има малки поляни, гдето вдъхваш свободен въздух, не е най-голямото щастие за туриста. Ако той може от време на време да се изкачва на някой връх и да обзре долините, към които се спуща, това е радост, която всеки пътешественик с поетически вкус желае да има.

Спомням си по този случай как Вазов, описвайки своите пътувания в недрата на Родопите, изпада в естетически екстаз, когато след дълги лутания в низините без широк простор изведнъж достига един връх, а именно връх Алабак, отгдето му се открива възхитителен поглед върху дългия изминат път и широката панорама на картината пред него. Такива естетически преживявания може да има, по същество на идеята, и четенето на книги с биографически или теоретически обилни сведения, неразпределени формално по отделни части.

— Как успяваше да примириш различните си интереси в няколко дисциплини на научното знание?

— Занимавам се с няколко дисциплини, защото всички ми са драги и всички подбуждат ума ми към работа. По ред или успоредно аз навлизах в няколко царства на духа и знанието, които еднакво ме увличаха и завладяваха: славянската филология, сравнителното езикознание и индологията с ориенталистиката, фолклора, Българското възраждане и българската литература, сравнителната литературна история с литературната наука, философията с културната и религиозната история. Не бих могъл да кажа кое е първо и кое последно, понеже всички те вървяха успоредно и само по сила на вживяване и по специални изследвания имаше смяна в дисциплините и проблемите. Всички те остават за мен неделими въпреки надмощието на някои от тях в определени моменти на моята научна дейност.

У мен има някаква потребност от разнообразие, при което имам пред вид винаги по-значителни проблеми, владеещи мощно духа ми, без това да пречи на свободното движение на мислите ми, на наблюденията и обясненията ми. Аз като че ли не можех да тегля строги граници между филология, фолклористика, литературознание, философия, културно-религиозна история и други сродни области на знанието, станали хляб насъщни за духа ми и истинска морална потребност. Не следвах никакъв определен авторитет, макар да се зачитах с еднаква ревност и у Александър Веселовски, и у Гьоте, и у Шопенхауер и т. н. Всичката тази сложна игра на моята документация не ми пречеше да бъда единен и да овладявам всичко като нещо родствено за духа ми и необходимо както за образованието ми, така и за изследователската ми дейност. Бележа това, защото го чувствувам като индивидуален подход към нещата и като изява на една духовна широта, която ми позволяваше да минавам от най-общото към най-малкото, стига

това да са реалности, способни да утвърдят скритото единство на светогледа ми.

Учудвала ме е винаги стихийната ми наклонност да обхвана все по-широки литературни и научни проблеми, без да се плаша от възможността, че мога да не стигна до дъното на нещата, до дълбоките извори на литературното, а също тъй и на научното вдъхновение. Нито когато работех в Германия и Франция, нито по-късно аз не се чувствувах потиснат от огромния материал на моите проучвания. Интересът към единичните факти и въпроси се свързваше винаги с жаждата за едно по-систематично и всеобхватно тълкуване. Аз исках да схвана тайните на творческите извори в най-различни области и така, редом с многографиите си върху отделни личности и епохи и частични насоки на творчеството и на научната мисъл, у мен оставаше жива непоклатимата страст за най-общите принципи на творчеството в изкуството и в науката — специално в науката за културния ръст на човечеството и за усъвършенствуването на литературните търсения и постижения от древна Гърция до XVIII и XIX в., вековете на Гьоте и Пушкин. Написаното от мен в редица по-синтетични монографии би могло да послужи за доказателство на моята ревност за едно по-задълбочено и всестранно вникване в нещата, свързани с най-дълбоките извори на човешката мисъл. Моята „Психология на литературното творчество" е едно пряко указание за стремежа ми към разработка на един твърде значителен кръг от феномени на човешкото въображение или на човешката научна анализа или синтеза.

Ще отбележа още това (като физиологически спътник на труда ми), че рядко съм изпитвал умора в работата си и никога досада. Всички обстоятелства на живота ми позволяваха да принадлежа на работата си с изключителна ревност, макар да плащах данък на моята склонност към приятелски връзки и на моята слабост към лица, които ми вдъхваха привързаност и дори увлечение.

— Чувствувал ли си се някога разколебан в предаността си към научния труд?

— Общо мога да кажа, че нищо не беше в състояние да ме отклони от избрания труд и че при научния труд най-малко съм могъл да мисля за кариера. Вълнувала ме е политиката, поглъщали са ме голяма любов и грижи в семейния ми живот, участвувах в живота на писателската среда като най-интимен приятел на писатели като Пенчо Славейков, Яворов, Кирил Христов и други, държал съм сказки в провинцията на различни културни и културно-исторически теми и все пак имах винаги време за сериозен умствен труд. Не разбирах как могат някои пишещи братя — поети или учени — да казват, че нямали достатъчно време и че могли да направят повече от онова, което са дали. Смятал съм силите си някак неизчерпаеми — нещо, което, разбира се, не може да трае дълго време или цял живот.

— Лесно ли понасяш самотата на кабинетния учен?

— Аз бих могъл да кажа като Бюфон, с когото иначе нямам основание да се меря: „Аз съм човек, който е прекарал тридесет години в кабинета си."

Кабинетът не е нито канцеларията на чиновника, гдето се стои по задължение, нито салонът на светския човек, гдето се търси удоволствие. Той е в известен смисъл обаче и едното, и другото, защото в него се стои по дълг, самоналожен дълг, и защото човек изпитва там една нравствена наслада от твърде особено естество: насладата, че се работи нещо, че се правят наблюдения, които биха имали по-високо оправдание и по-трайно значение.

Трябва да кажа, че никога не съм споделял разбирането, че ученият трябва да бъде само кабинетен изследовател и преподавател, че с книгите и лекциите се изчерпват всичките му обществени прояви. Имало е и ще има винаги хора на научната мисъл, които не изпитват желание да напускат самотата си или тесния кръг на академическата дейност: това е въпрос на темперамент и на убеждения и всеки трябва да следва наклонностите си, без да си налага в разрез с тях задължения, които го отвличат от спокойния труд. Но имало е и ще има винаги учени от друг тип, както и писатели или художници, които не се затварят в лабораторията или ателието и не се предават с изключителна страст само на прякото си призвание. Не искам да кажа, че ученият или писателят трябва да правят непременно практическа политика. Все пак не е повредило на никой човек на научното или художественото творчество приобщаването му към живата обществена действителност, към културни и социални движения и почини, ако за това е имало вътрешен подтик, по-широка симпатия към народ и интелигенция, нужда от допълване на всичко съзерцателно и неподвижно в частния живот с нещо по-активно, с една отмора на духа в пряко общуване със средата, която го заобикаля, разбира и вдъхновява.

— *На какво според теб трябва да служи истинската наука?*

— Истинската наука служи на истината и на живота. Какъвто и да бъде нейният предмет, тя трябва да има пряко отношение към жизнените потребности на народа, да оплодява неговия дух, да подпомага неговото развитие, да бъде полезна в най-широкия смисъл на думата. Наука, откъсната от умствените, нравствените и материалните нужди на дадена обществена среда, е наука ялова. Ако самият научен труд има своите специфични особености, не всякога достъпни за непосветените, резултатите на този труд могат и трябва да намерят своето приложение в разните клонове на общия културен напредък. В този смисъл и университетът, и Академията на науките у нас се домогват да останат верни на задачите, които държавата им е определила още при самото им основаване.

— *Кога направи първите си фолклорни записи?*

— Когато аз се вдадох в проучване по тази част, положението на научния работник беше твърде незавидно, понеже той трябваше да прави фолклористика покрай всичките си други задължения като чиновник, учител или какъв да е друг умствен работник, погълнат главно от непосредствената си практическа задача. Иван Шишманов, Йордан Иванов, Антон Стоилов, Димитър Матов, Кузман Шапкарев, Димитър Маринов и други техни колеги във фолклористиката вършеха всичко в часовете извън официалните си задължения. И за тяхна чест би трябвало да се каже, че те се оказаха достойни представители на научния труд, подготвили пътищата и методите за работа на своите по-късни последователи.

Лично аз навлязох в дадената област на проучвания като обикновен гимназиален учител. Но време за фолклористични записи и проучвания аз намирах винаги когато ми се удаваше някаква благоприятна възможност. Така аз предприех четири по-сериозни обиколки из България, за да се занимая с народното творчество и народно-битовата старина на Търновско, Югоизточна Тракия, Добруджа и Югоизточните покрайнини, по-точно долината на Горния Вардар (Тетовско). Материалите, които събирах така, допълваха твърде значително другата ми документация по същата линия и аз и сега се смятам в известен смисъл честит, че можах да докосна родната земя, за да се вслушам в поезията, в чувствата, в понятията на моите сънародници.

— Какво те е подтиквало към усиленитe ти и дългогодишни проучвания на българската възрожденска епоха?

— Мога да кажа, че това е било живият ми интерес за личности, нрави, идеи, в които се извисява българският дух, национално-характерното и исторически обусловеното на народа ни. Психологията на ръководните личности с таланта им в наука, литература, обществен живот и политически движения ме е привличала тъй силно, както и проявите на масовите чувства и дела на народа и на образованите му представители. Взаимната обусловеност тук може да бъде вярно доловена във всеки решителен момент от съдбата на народа ни и тъкмо тя трябва да бъде разбрана и оценена като нещо закономерно, покрай всичко друго в дадена епоха, което иде от външни влияния и чужда намеса в историческия живот на всеки народ.

— Не съжаляваш ли, че си дошъл твърде рано за българското литературознание?

— Веднъж Фридрих Велики пише на Волтер: „Всичко за човека зависи от времето, когато идва на света. Макар че съм дошъл твърде рано, аз не съжалявам: видях Волтер, а ако не го виждам вече, аз го чета и той ми пише."

За себе си бих казал: макар да съм дошъл твърде рано, аз бях щастлив да дружа с Яворов, с Йовков, с Кирил Христов, да преживея техните първи успехи и техните зрели постижения, да взема известно участие в техните усилия за признание, да почувствувам отблизо техния дух, тяхната творческа радост, техните разочарования и мъки сред едно общество, малко склонно да ги щади и цени справедливо.

— Защо за личната си кореспонденция ти не си отделял никога повече време?

— Времето и енергията си аз харчех дълго за всякакви външни цели — за дружества, събрания, сказки, срещи, за всякакъв род услуги, свързани често с неприятности. Но само за кореспонденцията аз бях по-малко в изкушение; едно, защото всяка интимност отдалеч, всяка слабост за саморазкриване изобщо ми беше неприятна, и друго, защото тя ме откъсваше от непосредствената задача на деня, от писмената ми работа. Мнението на Гьоте по тази точка дойде да ме освободи от скрупулите ми и от укорите на

професор Шишманов, които ми тежаха. „С отговаряне на писма — мисли големият ваймарец — nolens volens се отива към банкрут, затова трябва да се ограничим само със задоволяване на един или друг кредитор. Моята максима е: когато видя, че хората ми пишат само заради себе си и целят нещо лично, аз преставам да се занимавам с тях. Пишат ли ми обаче заради мен, съобщават ли ми нещо, което ме занимава и подтиква, тогава аз им отговарям. Ако вие, младите хора, знаехте колко ценно е времето, бихте го зачитали повече."

Разбрал рано цената на времето, макар да робувах на дълга си да бъда полезен на другите, аз усвоих навика да пиша колкото е възможно порядко отговори и писма изобщо.

— Защо общуването с хора за теб е станало истинска потребност на духа?

— Срещите с хора, с някои хора, с доста строго очертан кръг хора, са били винаги за мен една школа, тъй необходима, както и книгите. Никога аз не престанах да търся контакт с хора, които мислят еднакво или различно от мен, защото аз имах нужда от един непрекъснат житейски и идеен опит. Аз имах обикновено някакви определени схващания върху проблеми на науката, на изкуствата и на социално-политическата действителност. Изучавах минали епохи у нас и в Европа, запознавах се по-основно с известни писатели и мислители, исках да изграждам винаги моето голямо верую върху реални факти и върху мнения или теории, които намирах в книгите на най-добрите автори. Целият този твърде сложен апарат от знания и възгледи исках обаче да сверя с текущата мисъл на моето време и на моето обкръжение. Мъчно намирах за жалост сродни сърца и умове, склонни да размишляват и да говорят по съществени въпроси на науката, изкуството и идейния живот на даден исторически момент.

Аз успях да се сближа с някои ценни хора, особено обществени дейци и изкуствоведи, които ми станаха необходимост, както и аз бях станал необходимост за тях. Няма да посочвам сега имена, но аз се чувствувам горд с това, че спечелих техните симпатии и тяхното доверие. Ние се оказахме взаимно необходими, при това положение на търсен и желан приятел, аз изпитвах истинска радост, че мога да бъда в известна мяра необходим за другите. Винаги съм горял от тази жажда за общуване духовно и имах голямото щастие да бъда родствено-духом необходим за хора като Йовков и Яворов например. Под знака на дружбата ми с тях протече моята научна работа и тяхното творческо дело, последното беше често предмет на беседите ми с тях. Много по-късно, от десет години насам, аз се намерих в кръга на новите си приятели. Чувствувал съм се винаги прекомерно социално същество (зоон политикон, по дефиниция на Аристотел) и тъй ще остана, докогато мога да дишам и да се радвам на благосклонност.

Архивен фонд „Стилиян Добрев Чилингиров“

През 1976 г. в Централния държавен исторически архив постъпи на съхранение допълнителна част от личния архивен фонд на известния български писател и общественик Стилиян Добрев Чилингиров. Това в същност е основната част от фонда. Преди това беше приета само малка част от него. Предадените документални материали представляват богат източник за изследване разностранната дейност на писателя, както и дейността на редица културни дейци, и имат пряко отношение към историята на българската литература. Да се предаде съдържанието на фонда в едно кратко съобщение е невъзможно. Предлагаме само кратка информация за част от документите, отразяващи литературната дейност на Стилиян Чилингиров, връзките му с известни наши и чужди писатели и литературни дейци.

Творческата дейност на Чилингиров е отразена в многото негови и чужди статии, стихотворения, разкази, студии, спомени, критики, интервюта и преводи, в библиографски бележки и фишове, запазени във фонда му в оригинал и печатани в различни списания и вестници. Една част от тези материали е свързана с руската и съветската литература и с нейни видни представители (Антон П. Чехов, Тарас Шевченко, Лев Толстой, Иван Тургенев, Константин Балмонт, Максим Горки и др.), с литературата в Чехия (Владимир Сис, Петър Безруч, Константин Иречек, Ян Колар, Елишка Красногорска), във Франция (Анри Барбюс и др.), в Австралия, Япония, Америка, Украйна, Югославия (Стефан Веркович, Й. Иванович Змай, Вук Караджич и др.), в Италия, Унгария, Холандия, Англия, Германия (има стихотворения от Стилиян Чилингиров за Вилхелм Арент и Паул Барт) и др.

Друга част от творческите материали на Стилиян Чилингиров — критически бележки, списъци на произведения, статии, разкази, спомени, речи и др. — е свързана с имената на изтъкнати представители на българската култура: Марин Дринов (интересно е оригиналното негово изложение до княз Алексей Борисович от 1878 г.), Илия Блъсков, Сава Доброплодни, Цани Гинчев, Райко Жинзифов, Христо Ботев, Иван Вазов, Алеко Константинов, д-р Кръстю Кръстев (има негова автобиография и др.), Йордан Йовков, Георги Бакалов, Елин Пелин, Константин Величков, Петко Ю. Тодоров (оригинални са неговите автобиографични бележки от 1908 г.), Кирил Христов, П. К. Яворов, Николай Хрелков, Дора Габе, Пантелей Зарев, Боян Болгар и др.

Тук се намират още и: „Антология болгарской поэзии“ от А. М. Фьодорова — ръкописи и печатно; басни от Ст. Чилингиров, в по-голямата си част печатани; епиграми и афоризми от него и от други автори, разкази на Ст. Чилингиров (734 с.); „Турски народни приказки от Лудогорието“ — събрани и преразказани от писателя (машинопис, 200 с.), творби за деца; пътеписи „Българска земя хубава“ (машинопис, 200 с.); възстановен машинопис, по който е набрана стихосбирката „За род и чест“; материали за ново допълнено издание на „Какво е дал българинът на другите народи“; поемите на Ст. Чилингиров: „Два свята“ (машинопис, 132 с.), неиздадена, „Песен за пшеницата“ (75 с.), „Овчар и султан“ (машинопис с ръкописни поправки на автора), „Пред дверите на вечността “ (машинопис, 54 с.), „Под огън и жупел“ (машинопис); романите: „Керванът“ (машинопис с ръкописни поправки на автора, 209 с.), „Несретник“ (Ненужен човек), „И не введи нас во изкушение“, „Първа жертва“ (подготвени за преиздаване), „Всред неволи“ (машинопис, 700 с., неиздаден); „Ден-година“ — сонети от Ст. Чилингиров (преписи— машинопис); бележници със сонети на руски (вероятно преписани от Ст. Чилингиров); превод от Ст. Чилингиров на поемата на Хенри Лонгорело „Песен за хайвата“ (машинопис и ръкопис, 218 с.); „Автомобил“ — комедия на Ст. Чилингиров (машинопис, 85 с.), „Десятък“ опит за сценарий (машинопис) и др.

Голям интерес представят „Летописни бележки за живота и делото му 1888—1962“ (оригинал) и около 50 спомена — негови и от други автори, някои непечатани. Една част от спомените се отнасят за живота и дейността на Ст. Чилингиров, а друга за писателите Константин Балмонт, Илия Блъсков, Михалаки Георгиев, Антон Страшимиров, П. К. Яворов, Т. Г. Влайков, Алеко Константинов, Людмил Стоянов и др.

В личния архив на Стилиян Чилингиров е запазена голяма кореспонденция с видни наши и чужди културни и политически дейци. Над 2500 оригинални писма от различни лица до него разкриват многостранните интереси и широките творчески връзки на писателя. Тук се намират писма от писателите Добри Войников, Стоян Дринов, Цоню Калчев, Илия Мусаков, Димчо Дебелянов, Цанко Церковски, Елин Пелин, д-р Кръстю Кръстев, Йордан Йовков, Пенчо Славейков, Христо Смирненски, Кирил Христов, П. Ю. Тодоров, П. К. Яворов, Никола Ракитин, Владимир Русалиев, Емануил Попдимитров, Христо Цанков Дерижан, Бончо Хаджибонев, Йордан Маринополски, Добри Немиров, Йордан Стубел, Коста Домусчиев, Коста Георгиев Моховой, Михаил Кремен, Христо Борина, Георги Хрусанов, Стоян Ц. Даскалов, Богдан Овесянин, Венко Марковски, Стефан Станчев, Димитър Бабев, Елисавета Багряна, Дора Габе, Иван Кирилов, Васил Стоянов, Лалю Рогачев, Боян Болгар, Ана Каменова, Стефан Попвасилев, Асен Босев, Валери Петров и др.; от издателите — Александър Паскалев, Христо Данов и др.

Във фонда са запазени и писма до Стилиян Чилингиров от съюзи, книгоиздателства, учители и училищни инспектори и др., свързани с дейността на Ст. Чилингиров като председател на Съюза на българските писатели, художествени адреси от Писателския съюз, културни дружества, съюзи, училища и читалища по случай негови юбилейни честувания и др.

Внимание заслужават снимките на Ст. Чилингиров с членове на Дружеството на детските писатели, от банкети с писатели (Димитър Талев, Елисавета Багряна, Георги Константинов, Владимир Василев), снимки на Иван Вазов (оригинали) и др.

Василка Дамянова

Писма на Николай Хр. Палаузов в руските архивни хранилища

Николай Хр. Палаузов — приемник и продължител на делото на Априлов, създател и дългогодишен авторитетен ръководител на Одеското българско настоятелство — живее почти през целия си живот в Русия. Роден в Габрово през 1819 г., племенник на известния съратник на В. Априлов — Н. Ст. Палаузов, той пристига в Одеса след войната от 1828 — 1829 г., повикан от чичо си. В Одеса завършва Ришельовския лицей и постъпва на работа в Одеското митническо управление. През 1861 г. е определен за цензор на славянските вестници при Одеската погранична поща. През 1845 г. Палаузов предприема обиколка из България, а по време на Кримската война е определен от княз Горчаков за чиновник с особено назначение по българските въпроси, придружава руските войски и минава с тях Дунав. След войната Палаузов е назначен като чиновник с особени поръчения при Новоросийския и бесарабския генерал-губернатор и е натоварен да урежда преселническия въпрос в Южна Русия.

През целия си живот Н. Палаузов се стреми да бъде полезен на своето отечество. Създал си широки и разпостранни връзки както в България, така и в Русия, като ръководител на Одеското българско настоятелство той разгръща широка идеологична и пропагандистка дейност. През 1845 г. в продължение на 4 месеца той посещава Свищов, Търново, Габрово, Трявна, Дряново, Шипка, Казанлък, Ст. Загора, стига до Одрин и Цариград, обикаля центровете на българската емиграция в Румъния и започва преписка с българите от тези градове. Наред с богатата кореспонденция ценен извор за възгледите и дейността на Палаузов са неговите „записки“ — доклади до С. А. Хрулев, до граф Д. Е. Остен-Сакен, до княз А. М. Горчаков и др. Още в началото на Кримската война Палаузов съумява да се сближи с руските военни кръгове, непрестанни са неговите контакти със славянофилските ръководители в Русия, с руски политици, учени, духовници. За тях Палаузов е бил сигурна връзка с българските патриоти, ценен източник на сведения за живота на поробения славянски народ и неговата емиграция в Одеса.

В руските архивни хранилища се пазят интересни писма на Н. Хр. Палаузов до видни руски общественици, учени, политически дейци. Тези писма са богат източник на сведения за дейността на Палаузов и на Одеското настоятелство, за личността на Палаузов, за психологията на обществения слой, чийто представител е той.

Известни са ни около 40 писма на Н. Хр. Палаузов до руски дейци: 12 писма до архиепископ Инокентий Херсонски (от 23. I. 1850, от 30. III. 1853 от Одеса, от 12. III. 1854 — две писма, от Браила, от 18. III. 1854 от Браила, от 20. III. 1854 от Браила, от 26. III. 1854 от Букурещ, от 13. IV. 1854 от Букурещ, от 13. VII. 1854 от Букурещ, от 9. XI. 1854, от 8. XII. 1854 и от 9. I. 1855 от Одеса (пазят се в Ръкописния отдел на „Публичната библиотека" в Ленинград); 1 писмо до графиня А. Д. Блудова — от 24. V. 1854 от Одеса (съхранява се в Централния исторически архив в Ленинград); 2 писма до Е. П. Ковалевски от 4. X. 1854 и от 24. V. 1857 (в Централния държавен исторически архив в Ленинград); 1 писмо до П. А. Лавровский — от 15. II. 1868 от Одеса (в Архива на АН СССР в Ленинград); 14 писма до М. П. Погодин — от 7 и 14. XI. 1857, от 2. I. 1858, от 25. II. 1860, от 5. I. 1861, от 30. III. 1861, от 17. X. 1863, от 4. I. 1868, от 15. II. 1868, от 16. III. 1868, от 16. V. 1868, от 9. I. 1869, от 27. II. 1869, от 21. VIII. 1869, всички от Одеса (намират се във фонда на Погодин в Ръкописния отдел на библиотеката „В. И. Ленин" в Москва); 9 писма до И. С. Аксаков от 1877 и 1879 г. (от тях 5 се пазят в Ръкописния отдел на Публичната библиотека „Салтиков-Шчедрин" в Ленинград: от 29. XI. 1877 — писарско копие, от 22. XII. 1877, от 25. I. 1878, от 22. VII. 1878 и от 1. XI. 1879, всичките от Одеса, и 4 писма се намират във фонда на Аксаков в Института за руска литература (Пушкинския дом) в Ленинград: от 4. V, 3. VI и 10. VI. 1878 и едно без дата от Одеса (писмата от 3 и 10. VI. 1878 имат и преписи) и други.

Малко известни са писмата на Н. Хр. Палаузов до Одеския архиепископ Инокентий Борисов, архиепископ Херсонски и Таврически — много ярка и авторитетна фигура в Русия на времето. Архиепископ Инокентий е бил професор в Петербург, ректор на Киевската духовна академия, изтъкнат богослов. От писмата на Палаузов до него става ясно, че Инокентий като покровител и попечител на Одеското българско настоятелство е подкрепял Палаузов и всяка негова инициатива със слово и дело. Архиепископът е проявявал голям интерес към българите. Той редовно е уведомявал висшите руски кръгове за съдбата на българския народ.

Н. Палаузов информира своите руски кореспонденти за постепенното възраждане на българската писменост: издават се книги, в Цариград излиза „Цариградски вестник", редактиран от Ив. А. Богоров, започнал е строежът на църквата „Св. Стефан", чийто щедър дарител е Стефан Богориди (писмо до Инокентий от 23. I. 1850).

В писмото си от 9. I. 1869 г. Палаузов известява М. П. Погодин, че по ходатайство на граф Д. А. Толстой „Государь соизволил разрешить ежегодный отпуск 1500 руб. на образование в Одесских женских гимназиях 5-ти болгарских девиц. . ." Малко по-късно (27. II. 1869 г.) председателят на Одеското българско настоятелство информира Погодин за предстоящото учредяване на Българското книжовно дружество (също за Книжовното дружество — „Болгарское литературное общество", както го нарича, — пише и в писмото си от 21. VIII. 1869, като обещава скоро да изпрати неговия проектоустав).

В писмото си от 30 март 1853 до Инокентий Палаузов разобличава своеволията на гръцкия пловдивски митрополит Хрисанд над нещастните българи.

Интересни сведения и оценки за църковната борба се съдържат в неговите писма до М. П. Погодин. Палаузов не скрива критичното си отношение

към официалната руска политика. В писмо от 30. III. 1861 г. той пише: „В Константинополе болгаре воюют с фанариотами не на живот, а на смерть. Жаль, что Россия поздно спохватилась. Да у нас всегда так: славянин живет задним умом. Мы всегда чего-то боимся, а западники все работают, да работают. . .“

Девет години по-късно, пак в негово писмо до Погодин, прозвучава същият упрек и разочарование: „Ответ Св. Синода по церковному болгарскому вопросу произвел на болгар тяжелое впечатление — он разочаровал их надежды. По поводу этого ответа болгарские газеты резко отозвались о политике России. Последствием этого ответа вышло то, что им остались недовольны и греки, и болгаре“ (Писмо от 21. VIII. 1869.)

Особено интересни са писмата на Палаузов до Инокентий по време на Кримската война — от Браила и Букурещ. След като описва преминаването на Дунав от руските войски, Палаузов развълнувано излива чувствата си: „Я не в состоянии описать своего восторга, того святого, умилительного чувства, под влиянием коего находился я, когда 11-го числа в $4^1/_2$ часа увидел русское войско перешедшим на *нашу* сторону. Я ничего не видел и не понимал — я видел, что наши переправляются, что уже переправились, я не верил и ждал чего-то особенного, страшного, и вместе с тем, из глубины души, плакал и благодарил Господа. . .“ (Писмо от 18. III. 1854.)

Палаузов предава на Инокентий впечатленията си от руските генерали Шильдер, Хрулев, Веселитский, информира го за разговорите си с тях, за създадените отношения. Когато започва отстъплението и изтеглянето на руските войски, на Николай Хр. Палаузов и Спиридон Н. Палаузов е възложено да се погрижат за прехвърлянето на българските бегълци в Русия. „После долгих странствий, пише Н. Хр. Палаузов, мы сдали 1100 семейств, в количестве до 6500 душ с 45 000 разного скота в Рени местному начальству. . .“ „Такой оборот военных действий до того поразил меня и А. П. Озерова, что никак не могли опомниться от такого неожиданного удара, удара жестокого для болгарских наших душ. . .“ „Тяжело описывать, да и не в состоянии я, то плачевное, горестное положение несчастных моих соотечественников. . .“ (Писмо от 13. VII. 1854.) И по-нататък Палаузов възкликва: „Боже мой, Боже! Неужели назад, неужели должно это случиться по желанию бесчувственной дипломатии, коей нет дела ни до чего! — Но наше дело свято, Бог не накажет нас. Он только испытывает нашу веру. Не умерло наше дело.“ И в края на същото писмо Палаузов пише: „Простите за небрежность, пишу несвязно, потому что расстроены мысли, ослаб, унывает дух.“

Интересни биографични подробности, специално за участието на Палаузов в Кримската война, се съдържат в запазените негови бележки към „Материали за биография на покойния Инокентий, архиепископ Херсонский и Таврический“, оригинален текст, написан от брата на Инокентий — И. А. Борисов. На полето на ръкописа Палаузов прави своите бележки и допълнения:

„В 1853 году — пише той в една от последните си бележки, — когда войска русские заняли Молдавию и Валахию, под командою князя Горчакова, Преосвященный Иннокентий в постоянных заботах о болгарах, сказал мне: я говорил Генерал Губернатору Федорову о тебе, как о болгарине, знающем Болгарию, иди к нему, и скажи, что я тебя послал, он вероятно поручит тебе написать записку о болгарах. Так и было. Я написал

записку, которую Федоров послал в Бухарест Князю Горчакову. Затем в начале 1854 года Преосв. Иннокентий, которого часто посещал, сказал мне: „Представь себе невежество нашего Генерального Штаба, наших генералов: собираются воевать и не знают народа, за которого хотят сражаться. Тебя призовет Остен-Сакен и что скажет тебе, сообщи мне немедля." Сакен поручил мне составить записку о Болгарии. Это было, кажется, 18 января 1854 года. Тотчас сказал об этом Иннокентию. Чтоб завтра же записка была готова, говорит вечером Преосв. Иннокентий, да напиши так, чтоб показать нашим генералам что такое Болгария и болгаре. Целую ночь просидел я и написал 6 листов. На другой день записка была готова и представлена вчерне Сакену, на которого произвела впечатление, прочитал и Иннокентий, который кое-что дополнил и исправил. Записка была представлена в С. П-бург и была доложена Государю Императору, на которого произвела впечатление отрадное для болгар. Через месяц после этого я был вызван Князем Горчаковым в Главную квартиру в Бухарест, и состоял при нем для сношений с болгарами, и вообще по делам болгар. До какой степени интересовался Преосв. Иннокентий делами болгар и благоволил ко мне, можно видеть из 3-х собственноручных его писем ко мне, переданных мною для напечатания в Русской старине Редактору ее Тайн. Совет. Синевскому в сентябре 1882 года."

От писмата на Палаузов до Погодин става ясно, че след смъртта на Инокентий Палаузов поема грижата да прегледа и съхрани неговата огромна, ценна архива; той се грижи за събиране на материали за издаване на биографията на архиепископа, както и за издаването на неговите Събрани съчинения. По-късно Н. Хр. Палаузов подарява на Публичната библиотека „Салтыков-Щедрин" в Ленинград девет тома — преписката на Инокентий с различни лица. В 1868 г. Палаузов пише на Погодин, че е изпратил на Ширяев, който вероятно събира материали за биографията на Инокентий, бележките за детството му, оставени от неговия по-голям брат М. А. Борисов.

Писмата на Н. Хр. Палаузов до И. С. Аксаков отразяват някои страни от новата действителност в България след Освобождението. Те са интересен документ за надеждите и разочарованията на българските патриоти, разкриват нови детайли в мирогледа на възрожденските дейци от типа на Н. Хр. Палаузов — дейците на Одеското българско настоятелство. „Одеският кръг — пише Н. Генчев за дейците на Одеското настоятелство — се оформя още през 30-те—40-те години като една двойствена формация— като буржоазна партия, ратуваща за българското културно-национално и духовно освобождение, и като проводник на руската политика сред българското общество. . . Този кръг е бил непрекъснато принуден да лавира из лабиринта от противоречия на руската политика и домогванията на възраждащото се българско общество, т. е. да се провира между ярко демократическите и революционните настроения на българското възраждане и реакционния дух на руския царизъм. . ."(Одеското българско настоятелство. — Год. Соф. унив., Фил.-ист. фак., т. LXIV, ч. 3, 1872, с. 128.)

* * *

От огромния архив на Н. Хр. Палаузов, който се намира в Българския исторически архив на Народна библиотека „Кирил и Методий", както и от ръкописите на Палаузов, пръснати из руските архивни хранилища, е из-

дадена досега една сравнително малка част. Н. Барсов още в 1895 г. публикува ценния труд „Тридцатилетие деятельности Одесского Болгарского настоятельства (1854—1884)“, чиято по-голяма част представя публикация на материали — записката на Н. Хр. Палаузов до княз Горчаков от 1854 г., писмо до архиепископ Инокентий от 26. III. 1854, пет писма на Палаузов до Ив. С. Аксаков и др. Сам Палаузов публикува в Периодическо списание на Българското книжовно дружество (кн. 60, 1899, с. 987—989) три писма — на В. Априлов и на директорите на Габровското училище до него, и негово писмо до Неофит Рилски. Интересни документи и писма прилага П. Орешков към своето ценно изследване „Неизвестна преписка на манастирите Соколски и Рилски с Н. Хр. Палаузов (1845—1854). — Сборник на Бълг. ак. на науките и изкуствата, кн. XXXVI - 2, 1941, с. 115—207 (Записка и писмо на Палаузов до С. А. Хрулев, писма на Й. Соколски, на Рилския манастир до Палаузов и др.). Писма на Палаузов са поместени в „Из архивата на Н. Геров“, кн. I, I, IV; в сб. „Освобождение Болгарии“ и др.

Дейността на Одеското българско настоятелство и на Н. Хр. Палаузов са били предмет на няколко проучвания. Наред със споменатите трудове на Н. Барсов и П. Орешков заслужава да се отбележи изследването на Р. М. Каролев „Николай Христофорович Палаузов“ — Пер. сп., IX, 1900, с. 165—217. През последните години дейността на Одеското българско настоятелство бе разгледана изчерпателно и обективно от Н. Генчев (Одеското българско настоятелство. — Год. Соф. унив., Фил.-ист. фак., т. LXIV, кн. 3, 1972, с. 101—220).

* * *

Тук публикуваме пет писма на Палаузов — до архиепископ Инокентий от 18. III. 1854, до А. Д. Блудова от 24. V. 1854, до М. П. Погодин от 7. XI. 1857 и от 5. I. 1861 и до П. А. Лавровски от 15. II. 1868, които се съхраняват в Ръкописния отдел на „Публичната библиотека“ в Ленинград, в Централния държавен исторически архив в Ленинград, в Ръкописния отдел на библиотеката „В. И. Ленин“ в Москва и в Архива на АН на СССР, Ленинград. Писмата имат богато и разнообразно съдържание, отразяват събития и факти от най-активния и ползотворен период в дейността на Палаузов, наситени са с много и ценни сведения за неговия живот, за дейността му като ръководител на Одеското българско настоятелство, за неговия душевен мир. Той пише живо, емоционално, рисува с увлечение и вълнение преминаването на Дунав от руските войски и завземането на гр. Мачин по време на Кримската война, запознава руските си кореспонденти с положението в България, откровено разкрива своите възгледи по редица актуални въпроси.

* * *

Всички писма, които публикуваме, са автографи. Единичните неразчетени думи са отбелязани с многоточие, заградено със скоби (. . .). Добавеното от нас поставяме в правоъгълни скоби [ ].

Публикуваме писмата на съвременен руски правопис, като запазваме езика на автора, както и някои граматически и правописни грешки, които

той допуска. Запазваме и честата употреба на главни букви в писмата на Палаузов (Князь, Генерал, Начальник Штаб, Его Сиятельство. . .), чрез които авторът в повечето случаи подчертава своята почит и уважение към определени руски учреждения, лица, длъжности.

[До арх. Инокентий][1]

Ваше Высокопреосвященство,
Милостивый Архипастырь и мой благодетель,

Спешу исполнить искреннее желание Ваше и потребность души моей — сообщить, что вожделенный час настал: переправа на правый берег началась вчера из Браилова. В 3 часа открыли канонаду, а в $4^1/_4$ часа часть русских солдатиков ступила на обетованную нашу землю. Впереди солдат шли греческие волонтеры и четыре человека, сколько можно было заметить в подзорную трубу, стали на неприятельскую батарею, которую те оставили. Двое из них обошли ее кругом нет ли там чего-нибудь. Канонада продолжалась до самого вечера и мост навели до половины Дуная. Турки вовсе, или очень, очень мало отвечали на наши угощения. С раннего утра сего числа началась канонада с наших батарей и штуцеров, мост деятельно наводится и скоро будет окончен. Солдатики наши, как муравьи, работают и движутся на берегу, а казаки гарцуют пред Мачином[2]; стоявший впереди Мачина лагерь турецких войск снялся и убежал; за дымом ничего нельзя видеть. Пишу эти строки при пушечных выстрелах и почти на коленях, второпях, чтоб не упустить почты.

Не могу описать того чувства, которое овладело мною, когда наши войска с песнями пустились в поход, а за ними и греческие волонтеры в своих фостанеллах. Я проводил их до берега и невольно заплакал — чувство это я не могу объяснить, чувство священное, непонятное, невыразимое, особенно для меня: я молился Господу и благословлял их на священный подвиг.

Прибыл я в Браилов 9-го марта и в тот же день представился Князю Горчакову[3], который ласково принял меня и приказал письмо и рапорт Павла Ивановича[4] передать Начальнику Штаба Генер. Коцебу. На другой день я был у Коцебу и после непродолжительного разговора, он сказал в весьма вежливых выражениях, чтоб я несколько обождал, потому что они теперь очень заняты.

---

[1] Архиепископ Иннокентий Борисов (1800—1857) — руски богослов, автор на много трудове, знаменит проповедник. От 1848 г. архиепископ Херсонски и Таврически. Попечител на Одеското българско настоятелство; ходатайствувал да се събират помощи, книги, църковни потреби за България, искрено защищавал българската национална кауза.

[2] Мачин — градец на десния бряг на Мачинския ръкав на Дунав. През Кримската война завзет от войските на ген. Лидерс на 13 март 1853 г.

[3] А. М. Горчаков (1798—1883) — руски дипломат, министър на външните работи и държавен канцлер на Русия. В началото на Кримската война бил управляващ руската мисия във Виена.

[4] Павел Иванович — П. И. Феодоров, — новоросийски и бесарабски генерал-губернатор.

Волонтеров из болгар собрано до 1000 человек по всей Валахии и Молдавии. Все они на казенном содержании; формирует их Генер. лейтен. Саллос. Он грек и окружил себя греками. Это весьма вредит делу. Сколько я успел разузнать — тут вкрались злоупотребления. Постараюсь все это обнаружить.

Постараемся составить и свободных волонтеров, т. е. таких, какие необходимы и о коих Вы неоднократно говорили мне, — чтоб не зависели ни от кого, а поднялись бы сами и увлекли бы с собою и других, и потом сделав свое дело, — например, очистив балканский или другой проход, — послать к нашему Начальству и просить его в гости и свободно пройти куда следует. Вижу, что некоторые из формирования составили нечто в роде спекуляции, — постараемся обрезать их крылья, пусть только послушают меня. Болгарские волонтеры хорошо себя ведут, а греческие успели уже побуянить и, кажется, одного или двух человек убить. Греческих волонтеров отправят по ту сторону, как уже и отправили на ту сторону Дуная здесь в Мачине, а болгар — мечь свой противо нечестивых.

Переход был чудный, неожиданный. При канонаде с наших батарей, лодки, нагруженные войском, пустились по течению Дуная, ветер был попутный, пальба продолжалась, и лодки на всех парусах шли по течению; сгрузив в назначенном месте на *нашем* (болгарском) берегу людей, лодки пустились вверх по течению за остававшимся войском, вдруг ветер поворотил и они на парусах пошли вверх по течению, исполнив блистательно свое назначение. Видимо, осязательно Бог благословил это отважное предприятие.

Посетив сегодня Мачин, до коего от Браилова около $2^1/_2$ часов пути, — я удивлялся турецким укреплениям и шанцам. От самого берега Дуная до Мачина турки наделали столько батарей, что не видевшему их трудно поверить. Например, от одной батареи до другой на целые версты шанцы, и так далее, так что в них может засесть огромное войско; как мачинские жители говорят, что его сперва было до 15 т. человек, коего во время перехода наших осталось до 10 т. Если бы турки защищались, то переправа наша стоила бы тысяч людей. А батареи пред Мачином и за ним? — это чудо; смотришь и удивляешься, как могли они оставить так неожиданно и так скоро такую выгодную позицию, которую строили около восьми месяцев наши братья. — Жители рассказывали мне что делали турки в Мачине. Кроме того, что все дома были заняты, их должны были кормить; у кого был скот, забирали его, кто знал какое-нибудь майстерст[в]о должен был работать бесплатно, коего уверяли, что скоро возьмут Браилов, что турки уже взяли Бендеры, Одессу, что возьмут Измаил, бесчестили женщин и уводили их, говоря, что когда возьмут Браилов, то приведут им оттуда. Наконец, когда стали бежать 12-го марта по-полудни — грабили что могли, а в одном селе за Мачином до 100 болгар перерезали. Много нужно и времени, и много займет места описывать все. Жители сказали, слава Богу, что турки оставили душу их. По дороге от Дуная к Мачину видны трупы турецкие, осколки гранат, убитые лошади и т. п. Местоположение Мачина на пригорке, а за ним над самым Мачинским рукавом Дуная чудные три батареи, одна выше другой. Кое где разбросаны боченки от пороха и ящики пустые, в коих находились ядра и картечь. В этих батареях, устроенных мастерски на местах, самою природою защищенных, можно было защищаться долго, долго. А каков вид с этого возвышенного укрепления! Весь Дунай

с его рукавами, островами, Браилов, Галац и утесистые балканы, оканчивающиеся у самого почти Мачина! Чудная, великолепная перспектива. И все это теперь наше безвозвратно! (?)

Ходили мы по турецким домам, были и в мечети, которую греческие волонтеры посрамили, к стыду их. Волонтеры эти, как вообще и все греки, много хвастали, наговорили чудеса; но как только прожужжали мимо их пули турецкие — отретировались, убежали назад, а когда вошли с казаками в Мачин — предались грабежу и неприличностям. Их прогнали наши. Вот Вам и храбрые греки! Они и в лагере своем, за Браиловым, много пакостей наделали, даже и в самом Браилове — идут по улицам, останавливают порядочных людей и с грубостью требуют денег на табак и т. п. Без хвастовства скажу, что наши болгаре ведут себя скромно, тихо и русские довольны ими. Одно то не хорошо, что они под командою грека, генер. лейтен. Саллоса. Впрочем, когда я был на обеде у Князя Горчакова, то после его, Его Сиятельство поручил мне сблизиться в Бухаресте с русскими штаб-офицерами и найти, по своему усмотрению, кому из них можно поручить формирование болгарских волонтеров. Но, сказал мне князь, *сделайте все это под рукою, без огласки*. Постараюсь, сколько могу, исполнить это, боюсь только, чтоб не проведал об этом Г. Саллос, иначе против меня может составиться оппозиция. Буду действовать умеренно, воздерж[а]но и дипломатически, сколько могу. С Саллосом я познакомился и приятельски разговорились.

Я писал Вам какие беспорядки нашел в этом формировании волонтеров, и выборе людей, производящих оное, — самый дурной, путаница страшная; все делается неосновательно. Болгаре записываются, оставляют все свои занятия, ждут, просят, издерживаются — и их не принимают, так что желание их, и видимое предпочтение грекам, — обескураживает их. В болгарах родился большой энтузиазм, но скажу вместе с Погодиным[5]: покажите им прекрасную и святую цель их освобождения (которую они уже постигли), умейте управить их силами (а я скажу *съумейте подействовать на них*), и Вы увидите что будет! Послушайте болгар, душой и помышлением преданных России, и не менее того любящих свое отечество, для блага коего подвизаются, — и за успех не сомневайтесь.

В Мачине записываются болгаре в волонтеры, в один день их собралось до 50 человек, а когда я прибыл туда, число их дошло до 300, как мне сказывали, и между ними я видел мальчиков лет около 15-ти. На другой день по занятии Мачина, из Браилова послан был в тамошнюю церковь колокол. Послали им также переведенный на болгарский язык последний манифест, коего девять экземпляров я сам вручил избранному нашим Начальством старшине города, в виде полицейме[й]стера. Умилительна картина, когда мачинские болгаре вышли с духовенством в полном облачении, со Св. водою, с крестом, евангелием, хлебом и солью встретить Князя Горчакова, коего руку хотели целовать, но Его Сиятельство не допустил до этого. Князь спрашивал меня поминают ли болгаре на ектении Царскую фамилию. Болгаре всегда поминают Того, в руках Коего их освобождение.

---

[5] М. П. Погодин (1800—1875) — руски историк и публицист, академик, професор в Московския университет, привърженик на славянофилството и панславизма. Проявявал жив интерес към съдбата на южните славяни; поддържал връзки с много дейци на нашето Възраждане.

Я предполагаю, чтобы при Главной квартире учреждена была Болгарская Канцелярия, или Комитет, которая бы заведовала всеми делами до болгар относящимися: коей были бы подчиняемы назначаемые Военным начальством в городах старшины из болгар, в виде начальников, для управления местными делами и формированием местных волонтеров, для употребления одних из них на полицейские службы, а других для партизанских действий. Чтобы Канцелярия эта посылала по временам кого-нибудь, в виде ревизоров, для наблюдения за теми, в руках коих будет находиться местное управление и т. п. Такой план, наскоро, второпях, представил Начальнику Штаба, Коцебу. Цель моя, чтобы по мере передвижения войск в Болгарии водворяли бы новый порядок, начертив некоторые правила об обязанностях старшин.

Не оставьте, Ваше Высокопреосвященство, чрез брата моего, если находите нужным, удостоить меня своим советом.

В доказательство того, что я был в Мачине, имею честь представить Вам одно из изображений, которое снял в турецкой мечети. Есть еще одна турецкая книга и несколько писем, которые взял из дому одного аги, который в последнее время был консулом турецким в Браилове.

Теперь весьма необходимы для болгар церковные книги и утвари. Об этом я докладывал Начальнику штаба Коцебу и Князю Горчакову, также и о прокламации. Проект ее представлен Г. С. Сов. Коцебу, управляющим Дипломатическою частию в С. Петербург. Необходимы портреты Государя.

Положение мое при Главной Квартире еще не определено и сам не знаю, что будет дальше. Завтра предполагаю выехать из Браилова в Бухарест, куда поехал Князь и весь Штаб. Я забочусь только о семействе, которое может терпеть нужду и лишения. Я еще не имел случай переговорить, что̀ будет назначено, и догадаются ли сами об этом, боюсь, чтоб из своей деликатности я не потерпел.

Извините, простите, Высокопреосвященнейший Владыко, за такое несвязное письмо, — голова закружилась.

Испрашивая благословения Вашего, имею честь быть
Вашего Высокопреосвященства послушнейшим сыном
Н. Палаузов

18 марта 1854.
Браилов.

P. S. При свидании Вашем с Павлом Ивановичем Феодоровым и Дмитрием Ерофеевичем О. Сакеным соблагоизволите засвидетелствовать их Высокопревосходительствам мое глубокое почтение.

[Ръкописен отдел на Публичната библиотека „Салтыков-Щедрин“, Ленинград, арх. Иннокентия, ф. 313, ед. хр. 36 (82—84).]

[*До А. Д. Блудова*][6]

Ваше Сиятельство,
Графиня Антонина Дмитриевна,

Прежде всего позвольте мне испросить великодушного снисхождения Вашего за смелость, которую взял на себя письменно обратиться к Вам, не имея счастия даже быть известным Вашему Сиятельству. Но не одному только мне известное Ваше родственное и энергическое участие к славянам, поселило во мне отрадную уверенность, что в Вашей славянской душе найдет утешение и болгарин, которому ныне суждено пострадать именно вследствие славянских своих стремлений.

Не откажите, Графиня, благосклонно выслушать чистосердечную мою исповедь, и если найдете меня заслуживающим участие, не откажите мне в нем.

Будучи родом истый болгарин, я после Турецкой войны 1828—29 годов прибыл в Одессу, для образования. Окончив курс в Ришельевском Лицее в 1842 году и присягнув на подданство России, я поступил на службу в Одесский Таможенный Округ, где в течении 15-ти летней безукоризненной службы своей дослужился должности Пакгаузного Надзирателя Одесской Портовой Таможни.

Как уроженец Болгарии, зная горестное и униженное положение задунайских своих соотечественников и усматривая, что в России нет таких болгар, которые бы, при желании Правительства оказывать болгарам задунайским возможное пособие и т. п., могли быть, так сказать, объяснителями истинного положения своих соотчичей в Турции, я, во имя союза болгар с Россией, посвятил все свободное от службы время на занятия делами своих соотечественников.

Но для ближайшего ознакомления с положением их и для устройства в Габрове училища, в 1845 году я предпринял путешествие по Болгарии с целью, сверх того, открыть постоянные сношения с известными болгарами, для будущих действий. Таким образом, по возвращении в Одессу, я с новою силою продолжал задушевные свои занятия. И хотя на то не был уполномочен Правительством, посему и круг действий моих ограничивался деятельною перепискою в течении многих лет, постоянно направленною к тому, чтобы поставить новое Отечество мое, Россию, в благоприятном и утешительном свете к прежнему, однако не без сознания могу сказать, что действия мои и усердие, как в доставлении Правительству сведений о положении болгар, так и о мерах к пособию им в разных видах, принесли, сколько обстоятельства позволили, некоторую пользу. Неуместным считаю здесь объяснять все свои частные действия в этом отношении в течении многих лет. Но присовокуплю только то, что в минувшую войну, когда Россия обнажила мечь на защиту страждущих православных христиан на Востоке, я был вызван в марте 1854 года князем Горчаковым в Дунайскую Армию, для сношений с болгарами. После снятия осады крепости Силистрии, когда последовало за нашею Армиею значительное число болгарских семейств, искавших убежище в пределах России от мести турок, я был назначен Князем Горчаковым состоять при Г. Д. С. С. Озерове[7], для успокоения и сопровождения

[6] А. Д. Блудова — съпруга на проф. Д. Н. Блудов (1785—1864) — държавен деец в царска Русия със значително влияние в политическите кръгове.

[7] А. П. Озеров — руски дипломат, изпълняващ длъжността извънреден и пълномощен министър в Цариград.

в Россию их семейств. В сентябре 1854 г. я возвратился к месту своего служения в Одесскую Портовую Таможню.

Наконец, в прошлом году, когда, по заключении мира, последовало *Высочайшее* повеление к Г. Новороссийскому и Бессарабскому Генерал-губернатору об устройстве тех самых болгар, которые искали в 1854 году убежища в России, Граф Строганов[8], возложив на меня это важное поручение, в политическом отношении для России, командировал в Бессарабию и Турцию. Поручение это, с Божиею помощию, окончил весьма благоприятно в течение $4^1/_2$ месяцев, после чего снова возвратился к месту своего служения в Одесскую Портовую Таможню. О том же, в какой мере был полезен в последнее время Правительству, полученные мною орден Св. Анны, чин Коллежского Ассесора и благодарственный адрес, поднесеный *Государю Императору,* в прошлом году 4-мя депутатами из болгар, устроенных мною, при возвращении на родину, могут служить некоторым удостоверением Вашему Сиятельству.

Но враги славянства стараются всегда вредить славянам. Командировки мои, случайные, вынужденными военными обстоятельствами и совершенно независимые от моего произвола, ныне, по окончании войны, подали повод Начальнику моему, по происхождению немцу, Г. Статскому Советнику Ганенфельду, просить о переводе меня на службу в г. Таганрог, в том его убеждении, не знаю на чем основанном, что я служу не Таможне, а Министерству Иностранных Дел и Генерал-Губернатору, как-будто бы мы служим министерствам, а не Государю и Отечеству. В следствие этого ныне я должен или покинуть Одессу, особенно при образовании Болгарского Благотворительного Общества, или же подать в отставку. Но ни того, ни другого сделать не могу, ибо я обязан большим семейством. Переезд в Таганрог, кроме других причин по болгарским делам, сулит мне конечное разорение и печальную будущность; подать же в отставку не могу, ибо служба доставляет мне насущное пропитание с семейством. Искать другого места в Одессе, хотя бы и мог, но оно не предоставит мне такого содержания, какое получал в Таможне, где оклады гораздо больше других ведомств.

Вся моя вина, если это можно назвать виною, заключается в том, что я не ослушивался приказаний Начальства, а напротив, будучи всецело предан России и ее высокому предопределению, за долг совести почел потрудиться на пользу общую при представившейся возможности. Но теперь, когда все миновало и командировки кончились, и я с ноября 1856 года занимался службою в Таможне, уже ли за прошлое усердие, высказанное во время тяжких испытаний, когда все наперерыв стремились на защиту Отечества, и за принесенную пользу Правительству, должен быть незаслуженно и неповинно наказан? Как сообразить то обстоятельство, когда, с одной стороны, *Государь* награждает меня *Монаршею* милостию за труды, понесенные при переселении болгар в 1856 г., а с другой местный таможенный начальник мой наказывает переводом в Таганрог, чтобы удалением меня из Одессы, дать знать Высшему Начальству не употреблять меня по подобным делам, ибо от этого страдает Таможенная служба! Такой софизм может выводить один только — не патриот.

Если правота моя возбуждает сочувствие в славянской душе Вашей, если убеждаетесь, что поступком со мною г. Ганенфельд наглумился над

[8] Граф Строганов — по това време одески генерал-губернатор.

долгом каждого верноподданного, тем паче истинных патриотов, то не откажите мне, как болгарину-славянину, в ходатайстве у Г-на Директора Департамента Внешней Торговли, Михаила Василича Пашкова об обращении меня к прежнему месту в Одесскую Портовую Таможню. Я, как невинно угнетенный, надеюсь на Ваше великодушие и сочувствие.

Если Вашему Сиятельству угодно будет удостовериться на счет истинности того, о чем я имел честь выше писать, то смею указать Вам на Н. Н. Анненкова, Графа Д. Е. Остен-Сакена, Е. П. Ковалевского[9] и Князя В. И. Васильчикова[10], лично знающих меня, в особенности последний. При этом не лишним считаю доложить, что обо мне писали в С. Петербург Князю В. И. Васильчикову и Е. П. Ковалевскому Высокопреосвященный Иннокентий, принимающий во мне особенное участие, и Граф А. Г. Строганов.

Заключаю письмо чистосердечным уверением, что если бы по службе своей в Таможне я чувствовал хотя малейший упрек совести, то я никогда бы не дерзнул даже и подумать просить заступничества Вашего Сиятельства.

Вверяя себя Вашему покровительству и уповая на Ваше участие, имею честь быть отличным почтением и совершеннейшею преданностию

Вашего Сиятельства
покорнейшим слугою
Н. Палаузов

24 мая 1854 года
Одесса

P. S. Высокопреосвященнейший Иннокентий вместе с сим пишет Князю Виктору Иларионовичу Васильчикову.

[Истор. архив, Ленинград, ф. 651, оп. 1, № 459, л. 1—3.]

[*До М. П. Погодин*]

Милостивый Государь,
Михаил Петрович,

Хотя я и не имею счастия быть Вам известным лично, но Ваше просвещенное участие в судьбе нашего народа давно сделало меня одним из ревностнейших почитателей Ваших. Не раз, и не два блаженно почивший великий Святитель приснопамятный Иннокентий, при жизни своей, в беседах с мною, с особенным чувством вспоминал о Вас, и нам, болгарам, сиротам по сочувствию, любо и дорого ревностное участие Ваше на благо нашего народа.

---

[9] Е. П. Ковалевски (1790—1867) — руски инженер и политик, директор на Азиатския департамент в Русия, от 1858 до 1861 г. министър на просветата. Почетен член на Петербургската академия на науките.

[10] В. И. Васильчиков — руски политически деец. По това време одески губернатор. През 1866 г. става председател на Славянофилския център в Петербург, прераснал в 1877 г. в самостоятелен комитет.

Как прежде, так и теперь, глубоко ценя Ваше участие, я всегда считал себя обязанным знакомить Вас с современными болгарскими вопросами. Но внезапная, незаменимая потеря Высокопреосвященного Иннокентия, в коем и я, при всеобщем несчастии, лишился единственного Наставника и Покровителя, ввергла меня в такое мертвенное состояние, что и до сих пор не могу опомниться и прийти в себя. . . Да и о чем писать? Разве повторять то, что давно Вам известно. Впрочем сообщу Вам то, что может быть Вам интересно.

Преобразование нашего Настоятельства в Общество ровно год ходит по мытарствам, и до сих пор еще не утверждено. Устав его и вообще все дело о нем, бывшие в рассмотрении Комитета Г. г. Министров, перешли наконец к Министру Внутренних Дел. Хотя дело приняло неожиданный оборот и последовали изменения, но есть надежда, что скоро склеится, так или иначе. Дай то Бог поскорей, потому что Настоятельство, не имея средств, бездействует, тогда как именно теперь настоит существеннейшая потребность в помощи Задунайским болгарам.

Болгары настоятельно требуют природных Архипастырей и Духовного представителя. Но беспечность нашего Правительства, отуманенная греческою лестью и клеветами, видят в последнем какую-то опасность для православии, как будто бы болгаре, получив своего духовн. представителя, могут совратить в католицизм. Напрасно думают так; напротив, болгаре с отчаяния могут обратиться к покровительству Папы, подобно Арабам в Сирии. Болгаре ищут не отделения от Великой Церкви, а Главы, подобно Митрополитам Сербии, Молдавии и Валахии. Впрочем, вопрос этот отложен до более благоприятного времени. Теперь идет речь о назначении Архиереям жалованья.

В Константинополе учредилась *Община Народной болгарской письменности;* собран небольшой капитал, приглашают и теперь членов со взносом по 50 р. и по 5 р. с. единовременно, и с будущего года она начнет издание периодического журнала, для чего и вызван ею Г. Мутьев[11].

Там же учредилось тою же общиною *болгарское училище,* чтобы парализовать французский пансион Боре, сманувший к себе до 20 болгар.

В *Систове* на Дунае составилось *Народное читалище и музеум* для собрания книг, рукописей болгарских и пр. Кроме того, цель его—составить капитал для издания книг и пособлять молодым болгарам получать образование в чужих краях. Оно обратилось ко мне с просьбою пригласить ревнующих благу болгар помочь ему деньгами, книгами, журналами, газетами и пр. Такое же читалище, но в меньшей мере, учредилось и *в Ломе.*

Но как цель упомянутых читалищ и Константинопольской общины заключаются в плане действий нашего Общества, то не приступая к приглашению для пожертвований впредь до утверждения Настоятельства, ограничились поощрением соотечественников в полезных начинаниях и обещание, приоткрывшейся возможности, помочь им.

В Константинополе учредилась с разрешения Порты *Болгарская типография.* Думаем послать ей нужные литеры.

---

[11] Мутев, Димитър (1818—1864) — български възрожденски просветен деец, учител и книжовник. Учил в родния си град Калофер, в Одеса, в Бон и Берлин. През 1857 г. в Цариград редактирал сп. „Български книжици".

Пишут оттуда же, что Министр Народного просвещения в Константинополе вызвал из Адрианополя Рана (по слухам болгарина) для совещания о болгарских училищах, и вместе с тем назначают его Советником при Министерстве и Цензором.

В болгарах заметно растет стремление к лучшему, что в особенности проявляется в Константинополе, где теперь, можно сказать, центр болгарской деятельности. В Болгарии по большим городам, как наприм. Тернове, Шумле и пр., изучают уже французский язык, а торговля и прошедшая война, сблизившая болгар с англо-французами, познакомили их с новыми понятиями и идеями, и теперь болгарин не отвращается уже от Западного, как прежде. А это не неопасный шаг, в ущерб России.

По определению Св. Синода открыты 75 мест в наших Семинариях для Южных славян и Арабов, и на днях последовало распоряжение нанять в Одессе дом, на первый раз, для помещения 25-ти человек, с производством им на содержание по 147 р. сер. в год.

Есть и другое распоряжение Св. Синода об отпуске для болгарских церквей 100 кругов церковных книг и т. п., сверх того и 6-ти архиерейских облачений.

Если письмо мое не вполне удовлетворило Вас, то за то прошу извинения, — я написал то, что было у меня, так сказать, под рукою. Во всяком случае вменяю себе в особенное удовольствие и на будущее время сообщать Вам о том, что может быть для Вас интересно.

Свидетельствую Вам свое глубокое почтение и всесовершеннейшую преданность, имею честь быть

Вашим Милостивый Государь
покорнейшим слугою
Н. Палаузов

Одесса
7-го ноября 1857

[Ръкописен отдел на библ. „В. И. Ленин“, Москва, Пог. II, 23/52]

[*До М. П. Погодин*]

Милостивый Государь,
Михаил Петрович!

Благодарю Вас сердечно за письмо от 10 декабря. Не писал Вам долго не по лености и небрежению, а просто — не приходилось как то. Все лето провел на даче, ради здоровья детей и отдохновения, занимаясь хозяйством, поддержанием и умножением насаждений Иннокентия, откуда редко заглядывал в город. Там я беседовал с ним и вызывал его во всем, а пчелиный рой, неизвестно откуда залетевший на его (. . .) дачу в самый день его кончины 26 мая, обрадовал меня, что он тут, что он благословляет меня. По приезде в город, я был некоторое время болен, а потом завязалась такая работа, что не знаешь что прежде кончить.

Настоятельство наше едва только теперь приступает к открытию своих действий, как усмотрите из прилагаемого у сего письма моего к Преосвя-

щенному Димитрию[12], которое посылаю в особом пакете. Совсем не в том виде и значении оно осуществилось как думал и направлял незабвенный. Многое он унес с собою в могилу! — Прошу Вас ничего не пишите определительного о Настоятельстве, иначе наделаете мне много неприятностей. По нынешнему духу оно должно быть негласно.

Я много ратовал и сражался за бумаги и рукописи Иннокентия. Не давал их в Синод, но надобно было уступить силе, — их отправили в Синод вместе с моим протестом. Они уже рассмотрены и я уже писал Преосвященному Димитрию о возвращении их. Письмо же я просто вырвал и уже отослал к брату. Привел в порядок и библиотеку. Но сколько трудов и усилий употребил, — однако сохранил все оставшееся.

Всю официальную переписку о Крымских скитах мы сдали в Консисторию и если что нужно, то обратитесь к Протоиерею Знаменскому, коему я говорил об этом. Со своей стороны скажу только то, что Преосвященный Иннокентий взял для всех скитов 150 акций, Р. О. Пор. и Торг., но так как была внесена половинная часть акций,[22] /т. с чем то руб. сер., а его обобрали, равно как не пощадили и самих квитанций, о чем я в свое время заявил Г. Новосельскому, то уплаченная сумма обращена на 75 акций полных, и таким образом на каждый скит досталось, вместо 25 акций, только половина. Но слава Богу, что мне удалось и это сделать.

Вы спрашиваете что случилось в Молдавии? Разобидели румыны наших болгар. Сначала обманули их тем, что права их, коими пользовались в России, подтверждают, как и подтвердили прокламацией и грамотою; а когда истек 3-годичный срок, потребовали рекрут и увеличили налог из 22 к. с десятины на $1^1/_2$ червонца с каждого человека выше 20 лет, и т. п. Когда болгаре собрались в Болград для обсуждения этого вопроса, — это приписали бунту, и побили много невинного народу. Большая часть выразила желание выселиться в Россию, и прислала депутацию. Другая депутация отправилась в Константинополь протестовать представителям Великих Держав. Не знаю что из этого выйдет. Наше правительство защитит их без всякого сомнения. Я стараюсь об этом.

Между тем как здесь, на этом конце совершаются братоубийства, — на другом, в Константинополе, совершаются другого рода события. Болгаре во что бы [то] ни стало решились добить себе народную иерархию и видя сопротивление Греческого Патриарха, обращаются к Папе, а как пишут теперь — то и к Протестантской церкви (Англии). Из письма моего увидите в чем дело. Я постоянно списываюсь с Константинополем, и обо всем сообщаю Св. Синоду чрез Преосвященного Димитрия. Боюсь, чтобы не оправдались и Ваши и наши опасения — чтобы болгары не сделались отъявленными врагами России. К этому она сама ведет их и никакие искренние уверения не убеждают (. . .) людей.

Вы пишете, что издаете „Венок на могиле Преосвященного Иннокентия"; до меня же дошли слухи, что в этом будет помещен выбор из лучших сочинений Иннокентия. Я этому не верю. Но если в этом есть какая-нибудь доля правды, то, бога ради, не делайте этого , во избежание неудовольствий и неприятностей, от которых я так убегаю, как из памяти к незабвенному Иннокентию, так и из уважения к Вам. Подобным изданием Вы сделаете

[12] Преосвещени Димитрий — приемник на Инокентий, херсонски архиепископ.

большой подрыв сочинениям Иннокентия, об издании коих я так хлопочу, на что и имею обширную доверенность от М. А. Борисова[13]. В полной уверенности, что Вы этого не сделаете, покорнейше прошу Вас почтить меня о том уведомлением, для сообщения его брату. Изыскивая средства и способы как наилучше издать сочинения Иннокентия, и обдумывая план издания, я прошу Вашего совета и содействия.

С искренным почтением и совершенною преданностию, честь имея быть Вашим

покорнейшим слугою
Н. Палаузов

Одесса
5-го января 1861 г.

[Ръкописен отдел на библ. „В. И. Ленин", Москва, Пог. II, 23/52]

[*До П. А. Лавровский*][14]

Многоуважаемый
Петр Алексеевич!

Вы не ошиблись в своем предположении — „Македония"[15] действительно высылается Вам по моему распоряжению. Не знаю только насколько она может удовлетворить Вашу любознательность. По Вашему же указанию я сообщил Редакции адресовать „Македонию " на имя Университета. Денег я еще не получил, но вероятно они идут, или уже здесь на почте.

Кроме „Македонии" в Бухаресте и Браилове издаются еще две новые газеты: *Народность*[16] *и Дунавска Зора*[17], которые по своей свободности запрещены в Турции. Направление их — возбудить усыпленный дух болгар и призвать к участию в решении Восточного вопроса.

Откровенно и чистосердечно должен сознаться, что этот придирчивый цензор — это я, и за свою невнимательность попрошу у Вас великодушного извинения. Произведенные модификации произошли в поспешности по моей неосмотрительности. На будушее время этого не случится. Еще раз прошу извинение у Вас, глубокоуважаемый Петр Алексеевич.

И мы не раз заявляли Редактору „Македонии" на тесноту рамки, но что будет делать, бедняга, когда он по рукам и ногам связан, и при том когда у него нет средств, а наши братия там еще не развиты, что не в состоянии поддерживать газеты. О русчукской газете „Дунав"[18], издающейся на бол-

[13] М. А. Борисов — по-голям брат на архиепископ Инокентий.

[14] П. А. Лавровски (1827—1886) — руски езиковед, специалист по история на староруски език, член-кореспондент на Академията на науките.

[15] Македония (1866—1872) — обществено-политически вестник, редактиран от П. Р. Славейков, с подчертано демократично направление.

[16] Народност (1867—1869) — политически вестник, излизал в Букурещ, редактиран от Ив. Богоров, Ив. Грудов, Ив. Касабов, орган на Тайния централен комитет.

[17] Дунавска зора (1867, 1870, 1877—1879) — обществено-политически вестник, излизал в Браила, редактиран от Д. Войников.

[18] Дунав (1865—1877) — официозен, туркофилски вестник, финансиран от турското правителство, излизал в Русе.

гарском и турецком языке, скажу то, что это орган Митхад паши, *великого преобразователя* Дунайского Велайета, и она пользуется всяким удобным случаем говорить дурное о России, а все хорошее о Турции и о благодеяниях Падишаха. Это официальная газета Туна Веляйетти. Я при случае вышлю Вам некоторые экземпляры для любопытства.

Затрудняюсь сказать Вам определительно будет ли что-нибудь. Вы сами видите какую трескотню поднял Запад. Что брожение есть и усиливается, в этом нет сомнения, и быть может весною или летом опять начнут появляться дружины, но к чему все это поведет в виду тех протестов, которые были заявлены Сербии? Но судьбы Божии неисповедимы: что сегодня кажется нам невозможным, завтра является совершившимся фактом. Все к тому идет.

Давно не виделся с Виктором Ивановичем[19]. Был как-то у него в декабре и он разыскивал у себя Вашу карточку для передачи мне, но так заложил ее, что не мог отыскать, и отложил до другого разу. На днях побывал у него и передал Ваш привет.

Поздравляю и Вас с новым годом при общих нам благожеланиях, прошу верить глубокой преданности и уважению.

Н. Палаузов

Одесса
15 февраля 1868 г.

[Арх. АН СССР, Ленинград, ф. 764, оп. 4, ед. хр. 157]

Цвета Унджиева

[19] Виктор Иванович — В. И. Васильчиков.

С богат усет и стабилна позиция

Творческият път на акад. Георги Цанев е продължителен и ползотворен. Повече от половин век работи вече той и отдавна е утвърден като един от най-изтъкнатите литературни критици и историци у нас. Заслугите му към нашата художествена литература са много и разнообразни. През двадесетте години на настоящия век Цанев започва своята дейност като литературен критик. В своето развитие той се утвърждава ярко и недвусмислено с таланта си да анализира и преценява литературните явления, да открива свежото и новото в подхода на писателите и в техните индивидуални физиономии. След Девети септември виждаме едно непосредствено насочване към литературната история, свързано и с преподавателската дейност на Георги Цанев в университета. Създадени бяха ред изследвания и характерологични литературно-исторически анализи, които вярно очертаваха едни или други страни от развитието на нашата литература. В последното десетилетие Георги Цанев основно преработи и обедини цялостно тези свои проучвания в четири тома „Страници от българската литература": т. I — „С патоса на възторга и изобличението", 1967; т. II — „На прелома между две столетия", 1971; т. III — „По нови пътища", 1973, и т. IV — „Художествени образи и критически идеи", 1975. Така се оформи една богата и внушителна поредица от изследвания, които имат вътрешна връзка и взаимозависимост и дават представа за характерни моменти от закономерното развитие на българската литература след Освобождението до Девети септември, а частично — и до наши дни. В тези четири тома Цанев представи пълно себе си като литературен историк; тук са включени неговите най-приносни и пълноценни проявления, разкриват се концепциите и вижданията му, изпъква образът му на взискателен и вдъхновен изследовател на литературата и изкуството, който има богат усет, съчетан със стабилна научна и гражданска позиция, с разбирания, показващи извисена зрелост и значима съдържателност.

В своята литературоведска дейност Георги Цанев съчетава темперамента на критик с изследователската съсредоточеност и уравновесеност на литературен историк. Той се стреми да преодолее крайностите, да се издигне трезво над временните страсти и увлечения, да анализира обективно литературния процес, да види неговите закономерности. Ако сравним облика на студиите и статиите в най-новите книги на Георги Цанев с кратките му критически отзиви и портрети, навярно ще останем изненадани от различието: трудно бихме повярвали, че са писани от един и същ автор. В случая наблюдаваме както плодовете на едно осмислено, съдържателно и продължително развитие, така и способността на автора сложно да се превъплъщава в творчески аспект, съобразно с една или друга литературоведска задача. Докато литературно-критическите статии на Г. Цанев са написани образно, свежо, с чувство, с остроумно комбиниране на изразността, то в литературно-историческите му изследвания на писатели от миналото виждаме една стабилност, спокойствие (може би и привидно!), отмереност, с бавно, постепенно навлизане в света на твореца. Авторът борави с много факти и се извисява над тях, те му служат като подръчен материал, който може да допълни и поясни неговите концепции и съображения за писателите и проблемите. Много от особеностите, които характеризират този начин на писане, се дължат на спецификата, присъща на литературната история като един от клоновете на науката за художественото творчество. В сравнение с критиката тя винаги има повече научни елементи, повече се опира на строгата методология, на конкретни данни и материали, на точни означения. Несъмнено обаче само проучвания от подобен

род не могат да бъдат достатъчни. Г. Цанев винаги насочва вниманието си предимно към творческите концепции на писателя, към светогледа и индивидуалните му проявления, както и към сърцевината на конкретните художествени образи, претворени по неповторим начин, с оригинални средства. Литературоведът се стреми да схване трайното, това, което сближава едно литературно явление с ред други и се получава цялостна картина на направления, стилове, насоки и жанрови форми. Погледът му е правдив и обективен, той отчита възможностите на епохата, функцията на политическите, икономическите и културните процеси. Цанев има изострено чувство за бедното в духовно отношение, за регроградното, незрялото, наивното и го пресява, отделя го от жизненото, пълноценното, завършеното.

В последните години нашата литературоведска мисъл се насочи определено към по-сложни обобщения. Отминава времето на откъслечните изследвания. Утвърждава се стилът на духовни прозрения и панорами за цялостния развой на нашето изкуство и култура. Цанев е един от тези наши литературоведи, които проявиха стремеж да преценят последователно и сложно богати източници на красота и живот, въплътени в зрелите творби на художествената ни литература. В четиритомната му поредица не наблюдаваме ново препечатване на известни вече статии и студии — след основна преработка е осъществена крупна оригинална работа с единен смисъл и обща концепция. Една вътрешна логика обединява отделните студии и портрети.

Колкото и да се стреми акад. Цанев да бъде спокоен и безпристрастен, критическата му същност се проявява и тук, личният му патос винаги определя преценките му. В същност това е хубаво, за предпочитане е пред безразличието, което наблюдаваме в други изследвания на литературата ни от миналото. Мисля, че това е една от причините, поради която Цанев и досега така и не написа цялостна история на българската литература. Той имаше всички възможности за подобна дейност, но вместо последователна и пълна история на литературата ни издаде „Страници от българската литература". При тези си изследвания Цанев подбира предимно автори и произведения, които повече му допадат, към които има вътрешен афинитет. Първият том („С патоса на възторга и изличението") обхваща четирима писатели: Ив. Вазов, З. Стоянов, Ал. Константинов и Г. П. Стаматов. Вторият том („На прелома между две столетия") разглежда Пенчо Славейков, П. К. Яворов, Д. Благоев, Г. Кирков, Ел. Пелин и Д. Дебелянов. В томовете има и общи анализи, разкриващи характерното за епохата и за литературните борби, в тях се набелязват редица характерни особености за останалите писатели, които не се разглеждат пряко. Авторът предпочита да пише за Георги Кирков, а не за Дим. Полянов и навярно има съображения за това. Ние не можем да го виним за избора му, тъй като трудът му не е цялостна литературна история и му дава право да отбегне отделни автори (например Цанев не пише пряко и за Ст. Михайловски, П. Ю. Тодоров, К. Христов), както и да се спре повече на проблеми, които лично го занимават.

Литературоведът не крие обичта си към някои писатели, преди всичко към Ив. Вазов. Несъмнено ние всички обичаме и ценим големия писател, колоса на нашата литература. Но отношението на Г. Цанев е малко по-различно: то надхвърля обикновените рамки на признание и уважение, превръща се в пиетет, в обожаване, при което отделни грешки и слабости в някои случаи се недовиждат, или пък дори се представят за положителни особености. От това не бива да се прави заключение, че оценката е едностранчива и невярна. Нищо подобно — народният поет е вярно разтълкуван, анализиран с внимание, обич и грижа.

За Цанев Вазов е цял един самостоятелен свят, неизчерпаем извор на творчески пример и вдъхновение. Погледът му с обич се спира по вечно свежите страници на неговото монолитно творчество. За литературоведа главна, определяща първопричина за величието на това дело е неразривна връзка с народа. Писателят цял живот е прекарал с поглед, прикован в родната земя. Като характерни особености на Вазовата лирика се посочват жизнеността, реалистичността, конкретността и актуалността. С верен усет за художествените детайли и за цялостното въздействие разкрива Г. Цанев патриотичната лирика на Ив. Вазов, като спонтанен отклик от народностната съдба, като израз на най-интимното светоусещане и верую на големия поет. Висока оценка се дава на „Епопея на забравените", в която са изградени образи „с изключителна сила и вдъхновение, с необоримо внушение и с ярки художествени средства" (т. I, с. 163). В анализа литературоведът не се интересува само от образите в произведенията, но търси и тяхната връзка с действителността, която отразяват, разглежда ги в цялостен план като имащи значение за тематично-проблемните предпочитания на Ив. Вазов към изобразяване на героите от Априлското въстание, за афинитета му към емоционално-патетична изява и изразност. В стремежа си да подчертае искре-

ния патриотичен възторг на поета и вдъхновените му чувства на обич и признателност към славянските народи Г. Цанев на места определено утвърждава и творби, които имат по-временно, преходно значение, но в идейно отношение са съдържателни и задълбочени. Като литературен историк Г. Цанев е взискателен и критерият му за художествените особености почти винаги е много висок. Подобни частични отклонения се дължат на желанието да се акцентира върху идеологичната същност, да се утвърди в съзнанието на читателите представата за светогледната целенасоченост на писателя.

Георги Цанев с методологическа широта и убедителна аргументация показва разностранните аспекти, които очертават големия писател като първи критически реалист след Освобождението. Показана е първоосновата на богатата гама от елегически настроения, която е породена от социалните противоречия на времето, от грубия облик на бурно нахлуващия капитализъм. Цанев има ясно разбиране и за ограничеността в свегогледа на Ив. Вазов, за историческата му невъзможност да проникне във всички противоречиви процеси и да набележи изход. Може би малко хиперболизирано се прави обобщаващ извод, че „Вазов страда от социален фатализъм" (т. I, с. 186). Наистина в стихотворението „Замъкът на Заград" има изрази, които биха могли да се тълкуват в подобен смисъл, ако пряко ги дешифрираме, но несъмнено внушението на автора е много по-богато, то не може да се отъждествi с логико-рационална категория. Значение има и временното настроение, моментният изблик. Освен това изразът „человешките тегла не мрат: те са без конец" не бива да се схваща само в тясно социален аспект, той има и правдиво философско-психологическо съдържание.

В анализите на Георги Цанев няма и сянка от повърхностни трикове, от изкуствена усложненост, от заплитане на формулировките и тълкуванията. Точно, ясно, конкретно се говори и се квалифицира с една сигурност и увереност в правотата на изразеното. Когато четем, ние неведнъж чувствуваме, че това, което литературоведът казва, е най-същественото, най-характерното и същевременно е свързано с индивидуалния облик. Цанев се насочва главно към светогледните особености, към обществено значимото, но не абсолютизира идеологическата страна. Пред погледа му постоянно са художествените качества на произведенията, сложният път на творческия процес, талантът на твореца. Изобщо, когато четем обобщенията му, винаги чувствуваме, че той има пред вид именно художествените образи, като специфичен самостоятелен свят. Анализите му не са подробни, но никога не се стига до преглед на факти и явления, тъй като винаги се говори проблемно. С малко средства, пестеливо и вярно се характеризират белетристичните творби на Вазов и поспециално „Под игото" и „Немили-недраги". Подчертано е патриотичното въодушевление, типично за произведенията на Вазов изобщо. Авторът на студията не си затваря очите и за ред слабости, които се наблюдават в творбите на Вазов. Тях той изтъква без прикриване, със запазване на уважението към писателя, с разбиране на временната ограниченост, за класовите влияния, които са предпоставка на едно или друго съждение. С вдъхновение и проникновеност са написани и очерците за Ал. Константинов и Г. П. Стаматов. Характерът на Бай Ганьо е разгледан в неговата сложна зависимост от социалните явления и същевременно — като творческо създание, резултат на вътрешни духовни подтици и виждания. Основната си теза за разбирането на образа Цанев изгражда около проблема за развитието на героя и отражението на това развитие при конкретната социална действителност. Очеркът за Г. П. Стаматов има по-особен вид. Това се дължи, от една страна, на спецификата на писателското дело, а, от друга, на обстоятелството, че за написването му Цанев използува някои свои стари материали с есеистичен облик. Тях обаче той не свързва механично с новите съждения за големия писател — критически реалист, а умело обединява в едно цяло, като сложно трансформира съчетаните на пръв поглед различни компоненти. Впрочем тези очерци, както и задълбочената и извисена в мисловно-психологическо и теоретическо отношение студия за критическия реализъм в литературата ни са вече известни, играли са ползотворна роля и са оказали определено въздействие върху литературоведската ни мисъл.

Обобщаващите характерологични статии в първия том разкриват диалектически живия и противоречив процес на литературното ни развитие след Освобождението. Цанев долавя специфичната багра на емоционалното, нюансите на търсенията, преходите, които сложно варират от възторга до изобличението в безброй отсенки, форми и превъплъщения. Има нещо много романтично в тази епоха, резултат на вековни несдържани копнежи и стремления. Един задушевен и подтискан порив е изведен на простор. Назад са страданията и кървите, напред са хоризонтите и светлите пътеки на разума и красотата. Първично, детински чисто светоусещане и разкрепостени импулси дават криле и на художествената литература. Проявява се несдържана жажда

бързо да се навакса всичко, да се заграби от всичко с пълни шепи: и от богатствата в стремежите на едни, и от културата, често възприемана външно с ефектното и снобски модното. Това е епоха на много реки от възвишен патос и на потоци от горчиви разочарования. Събудени са и са възбудени до крайност полюсни емоционални струни в душата на народа. А жаждата води и до крайности в социалните различия. Всичко това се отразява по сложен начин в облика на художествената литература. Основната задача на първия том е именно в подобна насока — да се проследи творческото пресъздаване на този жизнен процес.

Конкретните анализи на писатели показват умението на Цанев да прониква в търсенията на творците, да вижда художествените им отлики, способите, с които си служат. Във втория том централното му внимание е насочено към П. К. Яворов и П. П. Славейков. За тях литературоведът неведнъж е писал, те са му любими творци: при новата интерпретация е синтезирано всичко най-хубаво и завършено от предишните изследвания. Проучил основно творчеството на тези големи наши поети, Цанев търси характерното и колоритното в техния облик, разкрива единството на светогледа и натюрела. В третия том се прави вдъхновена, ярка характеристика на Хр. Смирненски — любим поет на Цанев, още от началото на двадесетте години, когато му посвещава първата си рецензия. Г. Цанев рисува живо образа на големия революционен поет, подчертава връзките му с работническата класа с трудовия народ. Той посочва, че в стихотворенията му има не голо съчувствие при изобразяване бедственото положение на пролетариата, а дълбоко проникване в мислите, чувствата и копнежите на трудовите хора. Литературоведът говори за искреността на поетовия глас, за силата на въображението му — реалистично по характер, — за оригиналността на образите, за музикалността и изяществото на стиха. Живо са представени също така и големите творци на септемврийския период от 1923 г. — Гео Милев, Никола Фурнаджиев, Асен Разцветников и Ангел Каралийчев. В четвъртия том са включени по-разнородни по облик материали, някои от които имат предимно литературно-критически облик, но цялостно се получава представа за същностни моменти от литературата ни, за облика на романа между двете световни войни, за историческия роман, за поетическото майсторство на Никола Вапцаров и др.

Характеристиките на Цанев са пестеливи: майсторството му на литературовед се съдържа най-вече в сентенционния начин на изразяване, при който само с две-три изречения се дава представа за типична същност. Всичко написано в тези изследвания е много ясно и точно, на пръв поглед обикновено. В същност то е много съдържателно и дълбоко. Напоследък мнозина позабравиха силата на простото и ясно писане, предпочитат словесните мъглявини и съзнателни усложнения. Трудовете на Цанев идват да ни възвърнат вярата в неподправеното и живо слово, при което се разчита на смисъла, на мисловните обобщения, а не на външни ефекти. Авторът чувствува значимото у писателите, умее да намери индивидуалното във физиономията им. Характеристиките си той мотивира сложно — с различни документи, изказвания, свидетелства. Не може и въпрос да става за ескизност на анализите, за случайни впечатления и наблюдения. Всеки отделен елемент на изследването е въведен в една цялостна система, логически осмислена и обоснована. Отделните пасажи не правят особено впечатление, защото значение има по-цялостното изграждане и целенасочеността.

В много от проучванията се чувствува полемичен дух — в подтекста се поставят дискусионни въпроси и им се дава отговор. Така започва и вторият том — още първите изречения ни изправят пред напрежението и лекотата на творческата проблемност, противопоставят ни позиции, изясняват ни принципи: „Литературни направления. . . Въпрос, по който се спори особено много в последно време в нашето литературознание. На някои им е твърде мъчно, че в българската художествена литература ги няма в оня брой и в ония размери, с които са известни в западноевропейските литератури“ (т. II, с. 5). Отношението, което взема Георги Цанев към споровете и търсенията, е зряло и задълбочено, плод е на внимателно промисляне. То е свързано и с основната позиция на автора — неизменния стремеж да се утвърждава реалистичното, идейно-пълноценното, народностното, да се търси социалното в психологическото и обратно — психологическото в социалното. Литературоведът е непримирим към буржоазната идеология, към упадъчното изкуство, неговият критерий е класово-партиен. Същевременно навсякъде пред погледа му личи реално разбиране за значимостта на художествените ценности, които имат идейно-съдържателна основа. При новите поправки и преработки, които са направени, виждаме да се очертава пред нас истинският Георги Цанев, отхвърлил ред постановки, едностранчиви и схоластични — те са му били чужди винаги, но през определен период са му били налагани

от атмосферата и средата. Ново отношение — богато и правдиво — е изразено например към българския символизъм, в противовес на неубедителните схеми, изграждани в близкото минало. В сегашната оценка подходът е конкретен и многостранен, произтичащ от творческата практика, от разнообразието на литературните проявления. Критикът прави разлика между философската основа на това течение, която е свързана с буржоазната идеология, и естетическата самостоятелност на художествения резултат. Заключението на автора е, че с най-хубавото, което създава, символизмът (а също и експресионизмът) се развива „като съставна част на нашата национална литература“ (т. II, с. 159). И ако това все още не е напълно категорично, следват и съвсем определени оценки: „Въпреки всички резерви, които имаме към символизма като школа, не можем да не признаем, че той внесе в нашата поезия не само нови придобивки във формата, но и нови вълнения, мисли, настроения, непознати по-рано у нас — и с това я обогати“.

Тези съждения несъмнено са удар срещу вулгарносоциологичните догми.

Както във всяка богата и ценна творческа дейност, така и в литературно-историческите изследвания на Цанев има ред проблеми, по които може да се спори и това е добре: неприятно би било, ако студиите и статиите му предизвикваха идилично спокойствие и абсолютно съгласие. . . Напълно възможни са различни мнения по някои частни въпроси, но не може да се отрече дълбочината и стабилността на авторовата мисъл, на научноизворческата аргументация. Например много мисли предизвикват анализите на „Кървава песен“ от П. П. Славейков и по-специално разсъжденията на Цанев във връзка с образа на Войводата. Литературоведът търси тясна успоредица на този самостоятелен образ с известните исторически данни за Бенковски и при констатираните различия прави критични бележки. Той не допуска като възможен и оправдан стремежа на Славейков да създаде обобщен израз на революционер (с частично използуване в преобразен вид на някои от чертите и действията на Бенковски). Цанев счита, че поетът е „изневерил на историята“ (т. II, с. 257). Той изтъква също така, че „изневяра забелязваме още в „Записките“ на Зах. Стоянов, който . . . рисува Бенковски като човек с властнически, диктаторски склонности“ (с. с.). Като контрааргумент се привежда свидетелстването на М. Маджаров ,племенник на Бенковски, който пише, че апостолът има прогресивни и републикански схващания, и пр. По тези въпроси може да се спори. Навярно ще има нови концепции от други автори, нови детайли ще се разработват. Дори и когато имаме резерви по отношение на застъпваните възгледи, литературоведът ни респектира с искреното си желание да се домогне до съдържателно интерпретиране, да даде свой принос в разрешаване на сложните въпроси. Той с вещина и темпераментна настойчивост, с последователност отстоява становищата си, стреми се да утвърди концепциите си.

Сравнително неголям по размери е очеркът за Захари Стоянов. Независимо от това обаче Георги Цанев се стреми да разкрие неувяхващата ценност на „Записките“, тази творба, която неразривно е свързана с народностната ни съдба. Той подчертава влиянието ѝ върху други творби и по-специално върху „Под игото“ от Ив. Вазов. Г. Цанев вярно очертава и други страни от облика на З. Стоянов като писател и общественик. Специално се изтъкват заслугите му за пропагандиране делото на Любен Каравелов и на други големи възрожденски дейци. Същевременно трябва да кажем, че в установките на Цанев има и някои проблеми, които би трябвало да бъдат спорни в съвременното литературознание, макар че не са разглеждани в по-сложен аспект. Именно в оценката си на идеологическото развитие на Зах. Стоянов литературният историк напълно се солидаризира с общата оценка, която на времето му е дал основоположникът на социализма у нас, големият идеолог и теоретик Д. Благоев. Той на няколко места цитира негови изказвания и без коментар. В същото време, когато говори за Вазов и за други писатели, Г. Цанев явно не следва идеологическите категоризации на Д. Благоев, превъзмогнал е влиянието на неговия огромен авторитет, още повече, че въпросите за тяхното идейно-творческо развитие са вече разглеждани многократно в съвременната литературна наука. Схващанията на Д. Благоев за делото на З. Стоянов съдържат много верни оценки и наблюдения, които и до днес остават в сила. Същевременно в тях има и съждения, плод на конкретна политическа борба и полемика, на свойствените за теснячеството литературни гледища. С много от тези схващания очевидно не се съгласява и Г. Цанев, макар че не пише определено по този въпрос. Така например Д. Благоев не само отрича каквито и да е творчески достойнства на „Записки по българските въстания“, но счита, че в идеологическо отношение това е едно съвсем реакционно произведение, съзнателно изопачаващо от реакционни позиции облика на революционерите-възрожденци. Тази установка, разбира се, Цанев не приема, но напълно се солидаризира със становището,

че след 1886 г. З. Стоянов застава на открито реакционни обществени и творчески позиции. Подобно рязко разделяне на два напълно противоположни периода е най-малкото странно. Тук не се взема под внимание сложният характер на обществената и политическата обстановка по това време, както и ред лични и граждански прояви на З. Стоянов, честното му, искрено патриотично отношение в много случаи — едностранчиво представяне като груб буржоазен национализъм. Не бива да забравяме, че патриотизмът на мнозина наши писатели, в това число и на Вазов, неведнъж е бил криворазбран, тълкуван само като империалистически шовинизъм и краен национализъм. . . Също като русофобството на З. Стоянов се представя като насочено към целия руски народ, когато големият писател многократно е посочвал, че има отрицателно отношение към реакционното руско правителство тогава и неговите завоевателни стремежи.

Не е мястото тук да се спираме подробно на тези въпроси. Искам само да загатна, че те могат да имат и друго разрешение, че постановките във връзка с идеологията на З. Стоянов би трябвало да се тълкуват на по-широка основа, да се обсъдят и да се стигне до правилно отношение, без да се изпада в едностранчивост. Недостатък на нашето литературознание е обстоятелството, че досега не се е дискутирало по тези принципни проблеми.

Ще има нови концепции, нови детайли ще се разработват, нови мнения ще се противопоставят. Но мисля, че книгата на Цанев ще остане като труд, който характеризира същността на литературното развитие и набелязва вярно творческите ценности. Самият автор на книгата не е стоял никога на едно и също място. Той неведнъж е променял някои свои разбирания по ред въпроси и това е хубаво, защото говори за един диалектически сложен и гъвкав дух, който умее да намери подходящи естетически аспекти.

Много са достойнствата на Г. Цанев като литературовед, но едно от най-големите от тях, блестящо проявено и в четирите тома, е майсторското боравене с езика. Какъв стил, каква духовност! Не можем да видим нищо банално в израза, няма никакви белези на маниерност и оригиналничене. Фразата е чиста и в музикално отношение, подбрани са сполучливи фонетични елементи, организирани в едно живо цяло. Приятно е да се чете такава реч. Веднага личи, че това е речта именно на Георги Цанев.

Всяка нова книга на акад. Георги Цанев показва развой по възходяща линия — тя е по-богата и интересна от предишните, погледът на автора непрекъснато се извисява. Плод на многогодишен опит, на мъдрост и зрелост, студиите в четирите тома „Странници от българската литература“ са трайно литературоведско завоевание, което показва живия усет на автора за художествените ценности, за върховете и низините на сложното и противоречиво творческо дело.

Иван Попиванов

Атанас Далчев на немски език

Един радостен за българската литература факт е все по-нарастващият напоследък в чужбина интерес към творчеството на видния представител на съвременната българска поезия Атанас Далчев, който през 1972 г. бе удостоен от Виенския университет и с международната Хердерова награда. След френското, руското и други чуждестранни издания на Далчев неговите стихове излязоха през 1975 г. в отделно издание и на немски език. Стихосбирката е включена в поредицата на популярната малка библиотека на книгоиздателство „Инзел“ — Лайпциг, създадена в началото на века и предназначена да запознава германския читател с шедьоврите на световното изкуство и литература.[1] След „Крадецът на праскови“ на Емилиян Станев и автобиографията на Софроний това е третата книга, която библиотеката посвещава на българската литература. Съставител и автор на послеслова е известният германски българист Норберт Рандов, а преводът е дело на поетите Адолф Ендлер и Уве Грюнинг.

Съставителят явно е уважил истината, съдържаща се в популярната шега на Атанас Далчев, че той не само не публикува, но и въобще не написва лошите си стихотворения. Като се изключат някои от най-ранните и съвсем новите поетични прояви на автора, в немското издание е включено почти всичко написано от Далчев в стихове: от 70-те стихотворения в неговото последно издание на български през 1974 г. тук са преведени — 68, като са прибавени и три нови, невлезли още в книга творби. С верен усет за специфичния натюрел на автора — с неговия пластично предметен стих и дарба да чувствува необикновения смисъл на обикновеното, е избрано и представителното уводно стихотворение към сбирката, дадено и на български: „Александър Невски в мъгла.“ Особено подходяща за поетичното творчество на Далчев е и строго хронологичната подредба на произведенията, която подчертава тяхното звучене като една вътрешно свързана лирико-философска повест, чийто общ смисъл обогатява поетичното им внушение.

За по-пълното разбиране на тази автобиографично изстрадала лирико-философска повест допринася и съдържателният послеслов на Норберт Рандов, написан с извънредно добро познание на жизнения и творчески път на поета и с тънко проникване в смисъла на неговите творби. Сбитата, но изразителна характеристика на лирическия образ на Далчев започва с неговата своеобразна изолираност в света на мъртвите предмети при първите му поетични стъпки в началото на 20-те години (художествена позиция, в която Рандов вижда косвен израз на отвращението на младия поет от една изпълнена с брутални насилия обществена действителност) и завършва с новото жизнено чувство, пронизало стихотворенията му от последните години, които авторът на послеслова нарежда „между най-хубавото, което българската литература притежава“.

Очертавайки „ключовата позиция“, която Далчев заема в развитието на най-новата българска поезия, още в самото начало на послеслова немският българист изрично подчертава, че значението и въздействената сила на неговото творчество надхвърля националните граници: „Атанас Далчев няма щастието да пише на един световен език. Универсалността на неговата лирика обаче едва ли подлежи вече на съмнение.“ Интересна връзка с една по своему претворена френска традиция е видяна в магистралното за поета стихотворение „Ангелът на Шартър“. „Обстоятелството,

---

[1] A. Daltschev. Gedichte. Insel-Bücherei № 567, Insel-Verlag. Leipzig, 1975.

че най-голямата и най-хубава френска катедрала е за него символ на живота — пише Норберт Рандов, — включва Далчев в една забележителна литературна традиция, отбелязана от имената на поети като Хюйсманс и Пеги".

Специално място е отделено и на преводаческата дейност на Атанас Далчев — продължение на една национална традиция, която започва от Пенчо Славейков и „на която българският духовен живот дължи много от своята отзивчивост към световната култура". Особено висока оценка е дадена на есето, с което Далчев открива книгата със свои преводи от Хьолдерлин и в което „с удивителна вживяваща се дарба" той очертава фигурата на този забележителен немски поет.

„Художественият превод ми напомня прозорец, в който образите от улицата се смесват с отраженията на предметите вътре в стаята. Той е произведение толкова на автора, колкото и на преводача" — сполучливо характеризира Далчев изкуството на превода в оригиналните си фрагментарни размисли. Припомняйки това образно определение, съставителят на немското издание с право прибавя, че това важи и за преводите на Адолф Ендлер и Уве Грюнинг. Безспорно, превърнали в немски стихотворения поетическата същност на Далчевите творби, двамата известни немски поети са вложили в тях и нещо от себе си. Но това е вече тема, която би могла да интересува немската литературна критика. За нас в случая е важно да отбележим, че талантливият колектив на двамата поети Адолф Ендлер и Уве Грюнинг и съставителят на сборника и автор на послеслова Норберт Рандов са успели да представят на германската публика един автентичен и богат образ на Атанас Далчев.

Милена Цанева

Семинар по методологически проблеми на литературната история

През май 1975 г. в Института за литература започна работа теоретичен семинар по методологически проблеми на литературната история, организиран от Партийната организация и Ръководството на института. Целта на семинара е да се поставят и обсъдят основни методологически въпроси на българската литературна история — периодизация на литературното развитие, отношението фолклор — литература, своеобразие на българския литературен процес, българската литература в балкански, европейски, световен контекст, преоценка на отделни моменти от литературното наследство и т.н. Семинарът е пряко свързан с основната задача на института — създаване на многотомна история на българската литература и е част от подготвителната работа по написване на историята. В семинара участвуваха освен сътрудниците от Института за литература и научни работници от Катедрите по българска литература и теория на литературата при Факултета по славянска филология при СДУ, от Институтите по фолклор, балканистика, изкуствознание при БАН.

На състоелите се девет заседания бяха изнесени девет основни доклада, които дадоха повод за поставяне на въпроси, за изказвания и дискусии.

В доклада на акад. П. Динеков „Проблеми на многотомната история на българската литература", с който бе открит семинарът, се дадоха редица принципни постановки за бъдещата работа по Историята. Предложи се типът на многотомната история — история на цялостното развитие на националната ни литература — епохи, периоди, направления, писатели и творби в хронологичен ред; както и примерно разпределение на материала по томове. Като отличително и задължително качество на Историята се изтъкна нейното проблемно и фактологично богатство, осъществено и чрез включване на българските културни и литературни центрове в чужбина, чрез широкия обществено-исторически, културен и литературен фон, чрез поставянето на националната ни литература в славянски, балкански и световен контекст.

Докладчикът постави изискването в тази история да се решат и теоретични въпроси, да се търси развитието на идеите, да се изгражда философия на българското литературно развитие.

С голяма сериозност бе обсъден и въпросът за организацията на работата около подготовката и написването на историята.

В доклада си „Методологически проблеми на българската литературна история" ст. н. с. Б. Ничев постави някои възгледи и все още спорни методологически въпроси, които трябва да бъдат решени, преди да се пристъпи към написване на литературна история. Като основен методологически въпрос на една съвременна национална история на литературата докладчикът изтъква взаимоотношението между нейния национален самобитен характер и общите закони на литературното развитие. Литературната история е отворена, динамична система от функционални естетически стойности и затова нейната логика не се покрива с логиката на историческото развитие. Оттук като основен методологически принцип се очертава намиране на вярното съотношение между художествен и исторически процес.

Засягайки въпроса за периодизацията на литературата, докладчикът обоснова мнението, че за нашето национално развитие стадиалният принцип на периодизация се оказва особено подходящ поради своята динамика и по-слаба степен на норматив-

ност. Като пример за такава стадиална граница той посочи XVII и XVIII в. — характеризиращи се с преход от фолклорно към литературно естетическо съзнание. Този преход е една особеност на нашия литературен развой — фолклорни процеси се прехвърлят в литературата, а, от друга страна — във фолклора се заражда нови процеси. Само с отчитане тази специфика на нашия литературен развой може да се обяснят редица явления в националната литература, като Ботев, Вазов и др., чиито естетически предшественици трябва да търсим във фолклора. Б. Ничев постави и въпроса за естетическата стойност на общоизвестното сливане на писателя с народната съдба като особеност на нашето национално развитие, което създава определено специфично съотношение между естетическо и извънестетическо.

Като допълнение и конкретизиране на повдигнати от Б. Ничев важни методологични въпроси бе докладът на Й. Холевич „Фолклорът и литературните жанрове през Възраждането". Тя разглежда въпроса за органическата връзка и непосредствен преход от фолклор към литература на равнището на жанровите структури, които със своята специфична устойчива и изкристализирала форма правят видима динамиката на процеса. Конкретизира наблюденията си върху 60-те и 70-те години на XIX в. при наличие на диференцирана жанрова система и устойчивост. Съотношението между фолклор и литература като противоречив процес на сливане и разграничаване, на възприемане и още в зародиша на това възприемане стремеж към неговото преодоляване Холевич доказва върху материал от три жанра: поема, белетристика и поезия. В поемата връзката с фолклора е още в идейното й съдържание; в белетристиката идейното съдържание се формира встрани от фолклора и фолклорното влияние само странично подпомага някои моменти от формата, а в поезията богатството на идеи се явява именно като резултат на откъсване от фолклора. От всички тези наблюдения докладчикът извлича основни закономерности на взаимодействието между фолклор и литературен процес — права пропорционалност на възприемането от устойчивостта на жанра, значението на предмета на изображение и т.н. „Специално взаимодействието фолклор — литература — заключава Холевич — протича на различни равнища, засяга различни страни от формата и съдържанието на отделните произведения — от философския подтекст до звуковата организация — и затова наблюденията трябва да се извършват прецизно, с голямо внимание към спецификата на отделните явления."

В доклада си „Някои проблеми на периодизацията на българската литература след Освобождението" Е. Константинова изтъкна редица съображения, наблюдения и констатации около централния за нашата литературна история проблем — периодизацията. Тя издигна принципа на приемствеността като основен за литературното развитие, при който чрез преходни моменти се достига до качествено нови явления. Подложи на критична оценка съществуващите принципи на периодизация, които механично привнасят периоди от обществено-историческото развитие в литературното, схематизират това развитие. При този подход остават неоценени правилно явления като символизъм, модернизъм; не се отчита националната специфика на българския символизъм, както и мястото на редица творци и произведения.

Докладчикът настойчиво постави изискването за нова методология на литературната история, при която конкретно-историческото да се съчетае с типологичното проучване на литературата, с цялостното изследване на културния живот и народопсихологията, за да се улови вътрешната еволюция на течения, стилове, жанрове и вътрешната закономерност на литературния развой.

На конкретен въпрос от периодизацията на българската литература се спря Ст. Таринска в доклада си „За прехода от Средновековието към новото време в българската литература". Според нея новата литература започва от просветителското движение — 40-те г. на XIX в., а XVIII в. представлява преход от стара към нова литература — бавно преодоляване на традицията, но не и граница между два периода, преход, в който действуват противоположни сили — от една страна — порив към обновление, от друга — липса на обществени условия за неговото съществуване.

В доклада „Поетика и литературна история" Л. Георгиев търси качествената разлика между „прекрасното" в действителността и „художественото" като основен белег на творбите на изкуството — една разлика, чието теоретическо и практическо осъзнаване според него е основа за разкриване поетиката на българската литература в нейното историческо зараждане и развитие.

Изнесените доклади по общометодологически проблеми и по проблемите на периодизацията както в приносните, така и в спорните си моменти бяха преценени от участвуващите в семинара като плодотворна база на разисквания, които ще продъл-

жат на предстоящата национална конференция по проблемите на периодизацията. Те повдигнаха допълнителни въпроси и дадоха повод за изказвания върху съотношението между литературна и историческа периодизация, за отношението между приемственост и новаторство, за периодизация на категории като метод, стил, идеи за съществуването на различна литературно-историческа оптика при различни периоди от историческото развитие и т.н. В обширно изказване Ст. Илиев се спря на зараждането, развоя и разновидностите на европейския символизъм и връзката му с българския символизъм. С. Беляева постави въпроси на периодизацията на съвременния литературен процес и по-специално се спря върху ролята на Априлския пленум като граничен в този процес.

В оживените разисквания взеха участие Г. Цанев, Ст. Каролев, Т. Жечев, И. Панова, Л. Велева, Н. Георгиев и др.

Методологически проблеми на изследване на старата българска литература бяха поставени в докладите на проф. П. Русев „Документалност и художественост в средновековната българска литература", Ст. Кожухаров „Към въпроса за обема на понятието „старобългарска поезия" и Кр. Станчев „За някои основни принципи на средновековната естетика". В тях пролича стремежът на докладчиците да се утвърди съвременен научен подход към средновековната литература, да се разглежда тя като система, която отразява стадий в развитието на естетическото съзнание, да се разкрива художествената ѝ специфика от гледна точка на нейните вътрешни закономерности, а не само от нашите съвременни разбирания за художествено.

В своя доклад проф. П. Русев изхожда от постановката, че понятията „достоверно" и „художествено" в старата българска литература не могат да се противопоставят, тъй като в нея се намират достатъчно основания за откриване на исторически и художествени ценности. Белезите на художественост на средновековната българска литература се определят от връзката ѝ с църквата, оттук нейния легендарен и религиозен тон, докато във фолклора през същата епоха художествеността е по-ярка, по-фантастична.

Ст. Кожухаров подхожда към проблема за обема на понятието „старобългарска поезия" чрез материал от старобългарската песенна поезия (химнография), разгледан в няколко аспекта: хронологически граници на продуктивността на жанра; жанрова специфика на химнографската композиция „служба"; развитието на композицията като белег за периодизация; приносът на Търновската школа в развитието на старобългарската химнография и залезът на жанра като литературна форма. Неговият доклад характеризира цялостно старобългарската химнография като най-продуктивен лирически жанр в старобългарската литература в неговото зараждане, развой и отмиране.

Кр. Станчев се спира на категорията „образ" в концепцията на средновековните философи (Псевдо-Дионисий Ареопагит) — основна посредническа функция, относителност, многозначност и т.н. Той изтъква като основни естетически принципи на Средновековието принципа на двойното отражение и принципа на отъждествяването. Художественият образ е отражение на митологичната представа за действителността. Явленията от действителността се отъждествяват от твореца с определен митологически прототип. Индивидуалното се явява само конкретен вариант на един инвариантен тип, доказателство за принадлежност към общото. Ето защо, изтъква докладчикът е методологически неправилно да се търсят в средновековното литературно произведение „късчета действителност" в религиозна обвивка.

Докладите по проблемите на медиевистиката предизвикаха изказвания и въпроси около естетическата същност на средновековната литература, възраждане и предвъзраждане, разграничаване между светска и религиозна книжнина и неговото значение, песенна поезия и фолклор, отношение между слово и мелодия и т.н. В разискванията взеха участие акад. П. Динеков, К. Мечев, Б. Ничев, Н. Драгова, Кл. Иванова, Л. Парпулова, Ст. Таринска, Хр. Йорданов и др.

Семинарът по методологически проблеми на литературната история доказва съществуването на назрели въпроси на нашата литературна методология, стремежът да бъдат те решени на едно съвременно научно равнище, а, от друга страна — наличие на научен потенциал за тяхното решаване. Семинарът представлява един важен и плодотворен етап в подготовката по написване многотомната история на българската литература. Той продължава своята работа.

Катя Бъклова

Българска литературно-историческа библиография
Книги, статии, литературни анкети, публикувани през 1975 г.

Старобългарска литература

ВЕЛЧЕВА, Боряна. Добромирово евангелие. Български паметник от началото на XII в. (Отг. ред. К. Мирчев). С., БАН, 1975. 472 с. с факс.

ЗАХАРИЕВ, Луко. Литературни бдения. — Вж. Българска литература след Девети септември.

ИВАНОВА-МИРЧЕВА, Дора и Живка Икономова, Хомилията на Епифаний за слизането в ада. Неизвестен старобългарски превод. С., БАН, 1975. 214 с. с факс.

* * *

АНГЕЛОВ, Боню. Старинна служба за Иван Рилски. — Лит. мисъл, 1975, кн. 1, с. 115—118.

ВАСИЛЕВ, Христо. Понятията' parole — реч' и langue — език' у Черноризец Храбър. — Бълг. ез., 1975, кн. 5, с. 417.

ГЕОРГИЕВ, Емил. Богатствата на старата ни литература. — Лит. фронт, бр. 21, 22 май 1975, с. 4.

ГЕОРГИЕВ, Емил. Краткото житие на Климент Охридски в ново осветление. — Лит. мисъл, 1975, кн. 4, с. 102—109.

ГЕЧЕВ, Стефан. Към въпроса за авторството на Храбровата апология. — Лит. мисъл, 1975, кн. 4, с. 87—101.

ДИНЕКОВ, Петър. Преводът в старата българска литература и Възраждането. — Нар. култ. бр. 40, 4 окт. 1975, с. 7.

ДИНЕКОВ, Петър. Текстология и литературна история. — Лит. мисъл, 1975, кн. 3, с. 32—40.

ДОНЧЕВА-ПАНАЙОТОВА, Невяна. Неизвестно „Похвално слово за Петър" от Киприян. — Лит. мисъл, 1975, кн. 1, с. 98—101.

ДУЙЧЕВ, Иван. Отзвуци на класическата древност в средновековна България. — Нар. култ., бр. 18, 3 май 1975, с. 3.

КОЦЕВА, Елена. Книжовното дело на Евтимий Търновски. — Лит. фронт, бр. 34, 21 авг. 1975, с. 3.

ЛИХАЧОВ, Дмитрий С. „Дар за цялото славянство. . ." — Нар. младеж, бр. 102, 25 май 1975.

Интервю за делото на Кирил и Методий.

МЕЧЕВ, Константин. Възмездие за жестокостта. Към въпроса за идейната характеристика и времепоявата на средновековния бълг. апокрифен разказ за убийството на византийския император Никифор Фока от кръчмарката Теофана. — Лит. мисъл, 1975, кн. 2, с. 115—136.

МЕЧЕВ, Константин. Неизменно с отечеството. Гербът и ликът на Григорий Цамблак. — Пулс, бр. 8, 8 апр. 1975, с. 13.

МЕЧЕВ, Константин. Старобългарската литература като културно-историческо явление. — Учит. дело, бр. 20, 20 май 1975, с. 8.

МИЛЕВ, Александър. Кирил и Методий. Латински извори за живота и делото им. — Родна реч, 1975, кн. 9, с. 1—6.

НЕСТОР, архимандрит. Пренасяне традициите на Евтимиевата книжовна школа извън пределите на България. — Духовна култ., 1975, кн. 7, с. 23—26.

ПАВЛОВА, Румяна. Неизвестен ръкопис с подписа на българския патриарх Теодосий Търновски. — Ез. и лит., 1975, кн. 2, с. 25—38.

ПЕЙЧЕВ, Божидар. Йоан Екзарх—опонент на Константин Философ.— Фил. мисъл, 1975, кн. 7, с. 95—96.

ПЕТКАНОВА-ТОТЕВА, Донка. Старобългарският книжовник и античната култура. — Лит. мисъл, 1975, кн. 6, с. 54—68.

СОТИРОВ, Георги Владимиров. Причините за моравската мисия на Кирил и Методий според новата чехословашка историография. — Истор. преглед, 1975, кн. 5, с. 93—103.

СТАНЧЕВ, Красимир. Поезията на българските павликяни. — Лит. мисъл, 1975, кн. 1, с. 63—71.

ТАХОВ, Георги. Най-късата литература. — Лит. фронт, бр. 2, 9 ян. 1975, с. 1, 4.

За приписките в старобълг. литература.

ТИХОВА, Мария. Топика на местоименните енклитики в творчеството на Григорий Цамблак, Константин Костенечки и Йоасаф Бдински. — Бълг. ез., 1975, кн. 4, с. 328—333.

Българска литература през Възраждането

БРАДИСТИЛОВА-ДОБРЕВА, Маргарита. Българската историческа драматургия през Възраждането. С., Наука и изкуство, 1975. 224 с.

ЖЕЧЕВ, Тончо. Българският Великден или страстите български. С., Нар. младеж, 1975. 287 с. 8 л. портр. и ил.

ПОПИВАНОВ, Иван Г. Любен Каравелов. Биография. С., Нар. младеж, 1975. 224 с. 12 л. факс., портр. и ил.

РАДКОВА, Румяна. Неофит Рилски и новобългарската култура. Първата половина на XIX в. С., Наука и изкуство, 1975. 228 с. 8 л. портр. и факс.

УНДЖИЕВ, Иван и Цвета Унджиева. Христо Ботев — живот и дело. С., Наука и изкуство, 1975. 824 с. 40 л. портр. и факс.

ФЕРМАНДЖИЕВ, Никола. Родови хроники. С., ОФ, 1975. 264 с. 8 л. ил. и портр.

За родовете на: Георги С. Раковски, Панайот Хитов, Филип Тотю, Васил Левски, Хаджи Димитър, Стефан Караджа, Христо Ботев и Обретеновци.

* * *

БАНКОВ, Трифон. Един български разказ от XVIII в. — Лит. мисъл, 1975, кн. 3, с. 111—117.

БОЕВА, Людмила. Категорията време в „Житие и страдание на грешния Софроний". — Ез. и лит., 1975, кн. 3, с. 31—43.

БОЙЧЕВА, Къна. Добри Войников и Освободителната война. — Антени, бр. 8, 21 февр. 1975, с. 15.

БРЪЗИЦОВ, Христо Д. Всички сили — за род и родина. — Лит. фронт, бр. 43, 23 окт. 1975, с. 2.

По повод 150 г. от рождението на Сава Филаретов.

ВАЧКОВА, Кина. Добри Войников — пръв рецензент на Ботево стихотворение. — Шуменска заря (Шумен), бр. 45, 17 апр. 1975.

ВЕЛЧЕВ, Велчо. Обществено-политическите възгледи на Паисий Хилендарски. — Ез. и лит., 1975, кн. 2, с. 5—14.

ГЕНОВ, Кръстьо. Поетически манифест на националната ни революция. 100 г. от издаването на „Песни и стихотворения от Ботйова и Стамболова". — Отеч. фронт, бр. 9558, 23 окт. 1975.

ДАВИДОВ, Ангел. Мерданският препис на Паисиевата история от втората половина на XIX в. — Бълг. ез., 1975, кн. 6, с. 499—512.

ДИНЕКОВ, Петър. Преводът в старата българска литература и Възраждането. — Вж. Старобългарска литература.

ДИНЕКОВ, Петър. Текстология и литературна история. — Вж Старобългарска литература.

ДУЙЧЕВ, Иван. Неизвестно копие на „Абагар". — Нар. култ., бр. 47, 22 ноем. 1975, с. 3.

ЖЕЧЕВ, Тончо. Ботев и безсмъртието. — Пулс, бр. 12, 3 юни 1975, с. 8.

ЗАРЕВ, Пантелей. Велик национален и световен поет. 127 г. от рождението на Хр. Ботев. — Зем. знаме, бр. 3, 5 ян. 1975.

ИВАНОВ, Вичо. Нешо Бончев. — Родна реч, 1975, кн. 10, с. 13—16.

ЙОНКОВ, Христо М. Непознатият Великсин. — Пулс, бр. 1, 1 ян. 1975, с. 11.

КРЪСТАНОВ, Трендафил П. Виден просветител и родолюбец. — Раб. дело, бр. 273, 30 септ. 1975.

По повод 100 г. от смъртта на Емануил Васкидович.

МИНКОВА, Лиляна. Любен Каравелов и руското революционно движение. — Пламък, 1975, кн. 2, с. 139—143.

МИРЧЕВ, Кирил. Правописният въпрос през Възраждането . — Лит. мисъл, 1975, кн. 6, с. 73—79.

МИХАЙЛОВА, Стоянка. Име — епоха, борба и творчество. 80 г. от смъртта на Петко Р. Славейков. — Раб. дело, бр. 197, 16 юли 1975.

НЕДЯЛКОВ, Христо. Бележит възрожденски просветител. — Раб. дело, бр. 291, 18 окт. 1975.

150 г. от рождението на Сава Филаретов.

ПАНОВА, Снежина. Еволюция на комедийния жанр у нас от Войников до Вазов. — Год. ВИТИЗ „Кр. Сарафов", 15, 1975, с. 177—226.

ПЕТРОВ, Здравко. Геният на България. — Пулс, бр. 12, 3 юни 1975, с. 1, 9.

За Христо Ботев.

ПОПОВ, Ангел и Христо Стойков. Станка Николица Спасо-Еленина. — Ново Лудогорие (Разград), бр. 141, 9 дек. 1975.

По повод 140 г. от рождението ѝ.

РАДЕВ, Иван. За драмата „Хаджи Димитър" на Любен Каравелов. — Лит. мисъл, 1975, кн. 6, с. 104—112.

РАДКОВА, Румяна. Приносът на Неофит Рилски за развитието на културно-просветното движение през Възраждането. — Ист. преглед, 1975, кн. 4, с. 67—76.

РАЙНОВА, Виолета . Васил Друмев и руската историческа драматургия. — Год. ВИТИЗ „Кр. Сарафов", 15, 1975, с. 127—175.

РУСЕВ, Руси. Любен Каравелов за историческата белетристика. — Ез. и лит., 1975, кн. 6, с. 36—37.

РУСИНОВ, Руси. Ранната книжовна дейност на Софроний Врачански и нейното значение за изграждане на съвременния български книжовен език. — Бълг. ез., 1975, кн. 6, с. 575—580.

САВОВ, Славчо. Сияен факел в нашето Възраждане. 185 г. от рождението на основоположника на бълг. периодичен печат. — Бълг. журналист, 1975, кн. 10, с. 29—32.

За Константин Фотинов.

СЕВЕРСКИ, Цветан. Наричаме го Дядо Славейков. — Веч. новини, бр. 7315, 21 юли 1975.

СТОИЛОВ, Васил. Делото на един възрожденски книжовник. — Антени, бр. 5, 31 ян. 1975, с. 15.

За Стефан Захариев.

СТОЯНОВ, Маньо. Наш възрожденски поет — радетел за балканско сближение. 100 г. „Поезия" от д-р Петър Дим. Протич. — Отеч. фронт, бр. 9349, 2 ян. 1975.

ТАХОВ, Георги. Рада Любородица — една от първите български поетеси. — Тракия, 1975, кн. 2, с. 122—125.

ТОНОВ, Ангел. Ботев — публицист. — Родна реч, 1975, кн. 2, с. 1—7.

ТОНЧЕВ, Петър. С вълненията на народа. — Раб. дело, бр. 28, 28 ян. 1975.

100 г. от излизането на сп. „Знание", ред. от Л. Каравелов.

ТОПАЛОВ, Кирил. Сюжетен модел на възрожденската поезия — типология на поетическото мислене. — Ез. и лит., 1975, кн. 6, с. 1—11.

УНДЖИЕВА, Цвета. Всеотдайна обществена и просветна дейност. — Отеч. фронт, бр. 9554, 17 окт. 1975.

По повод 150-год. на Сава Филаретов.

УНДЖИЕВА, Цвета. Из историята на българската публицистика в Русия. Неизвестни статии и дописки на Л. Каравелов. — Лит. мисъл, 1975, кн. 2, с. 109—114.

ХОЛЕВИЧ, Йорданка. Должен бедному отечество. 100 г. от смъртта на Емануил Вискидович. — Нар. младеж, бр. 193, 29 септ. 1975.

ХОЛЕВИЧ, Йорданка. Каравеловото „Знание". — Лит. фронт, бр. 4, 23 ян. 1976, с. 3.

Българска литература от Освобождението до Девети септември

АВДЖИЕВ, Желю. Георги Бакалов. С., Бълг. писател, 1975. 95 с. 1 л. портр.

АВДЖИЕВ, Желю. Естетическо тържество на социалистическата литература. 1919—1923. С., Наука и изкуство, 1975, 211 с.

БУРИН, Иван. Има една песен. . . Мисли за поета и човека Николай Хрелков. Пловдив, Хр. Г. Данов, 1975. 79 с.

ЕЗИК и стил на Иван Вазов, С., Нар. просвета, 1975. 115 с.
Авт.: Любомир Андрейчин, Емилия Пернишка, Веса Кювлиева, Станьо Георгиев и Христина Станева.

ЖЕЧЕВ, Тончо. Критически погледи. — Вж. Българска литература след Девети септември.

ЗАХАРИЕВ, Луко. Литературни бдения. — Вж. Българска литература след Девети септември.

КАРАНФИЛОВ, Ефрем. Българи. Ч. 3. С., Нар. младеж, 1975. 336 с. 4 л. ил.

Очерци за Н. Й. Вапцаров, Владимир Заимов, Владимир Димитров-Майстора, Илия Бешков, Николай Лилиев, Кирил Цонев, Стоян Загорчинов, Иван Хаджийски и Васил Демиревски.

КОЛЕВСКИ, Васил. Литература партийна, народна. Избрани статии и рецензии, С., Бълг. писател, 1975. 472 с. 1 л. портр.

КОНФОРТИ, Йосиф. Я. Гео Милев — театър и време. Към проблема „Гео Милев и българският театър през 20-те г." С., Наука и изкуство, 1975. 272 с. 4 л. портр.

МАРКОВ, Георги. Гео Милев. С., Нар. просвета, 1975. 127 с. 8 л. ил. портр. и факс.

МОЛХОВ, Яко. Критически хроники. С., Бълг. писател, 1975. 319 с. 1 л. портр.

ПАНОВА, Искра. Вазов, Елин Пелин, Йовков. Майстори на разказа. 2 изд. С., Бълг. писател, 1975. 219 с.

ПРАВЧАНОВ, Симеон. Неуморимият обвинител. С., Партиздат, 1975, 243 с.

Обществена и публицистична дейност на Антон Страшимиров.
Вж. и в. „Поглед", бр. 15—24, 1975.

ХРЕЛКОВА, Ана. Пътят на моя брат. С., Партиздат, 1975. 191 с.
За Николай Хрелков.

ЦАНЕВ, Георги. Избрани съчинения, Т. I—III. С., Бълг. писател, 1975.
Т. I. Рецензии, полемични статии и бележки. 347 с. 1 л. портр.
Т. II. Проблемни статии, литературни очерци и портрети. 424 с. 1 л. портр.
Т. III. Литературно-исторически изследвания, 432 с. 1 л. портр.

ЦАНЕВ, Георги. Страници от историята на българската литература. В 4 т. С., Наука и изкуство, 1967—1975.
Т. 4. Художествени образи и критически идеи. 1975. 416 с.
Съдържа лит.-крит. изследване на лит. между двете световни войни и очерци за Ив. Вазов, Хр. Радевски, Н. Вапцаров, Ст. Загорчинов, К. Петканов и Б. Пенев.

ЧОЛАКОВ, Здравко. Теоретични проблеми на българската антифашистка поезия. С., ДВИ, 1975. 144 с.

ЯНЕВ, Симеон. Традиции и жанр. Поглед към еволюцията на българския разказ. С., Наука и изкуство, 1975. 260 с.

* * *

АВДЖИЕВ, Жельо. Първият партиен литературен орган — „Червен смях" (1919—1923). — Септември, 1975, кн. 1, 192—209.

АПОСТОЛОВА, Катя. Смехът на Алеко. — Родна реч, 1975. кн. 3, с. 11—14.

АРНАУДОВ, Михаил. Две приятелски изповеди. Из историята на бълг. фолклористика. — Бълг. фолклор, 1975, кн. 2, с. 3—15.
Публикувани са и писмата на автора и на Ив. Шишманов.

БЛАГОЕВА, Йорданка. „Вик — от позицията на свободните хора" — Поглед, бр. 48, 1 дек. 1975, с. 10.
100 г. от рождението на Йосиф Хербст.

БОЙЧЕВ, Яко. Семантика на едно прилагателно в творчеството на Христо Смирненски. — Ез. и лит., 1975, кн. 3, с. 60—63.

БРЪЗИЦОВ, Христо Д. Тодор Влайков виждаше с душата си. . . — Отеч. фронт, бр. 9378, 24 февр. 1975.
По повод 110 г. от рождението му.

БУМБАЛОВ, Любен. Времето и живите „метаморфози" в българския роман между двете световни войни. — Лит. мисъл, 1975, кн. 5, с. 69—87.

ВАНЕВ, Иван. Виден общественик, писател и културен деец. Константин Величков в Пловдив. 120 г. от рождението му. — Отеч. глас (Пловдив), бр. 9534, 25 ноем. 1975.

ВАСИЛЕВ, Васил. Виден писател — хуморист. — Лит. фронт, бр. 37, 11 септ. 1975, с. 3.
По повод 80-год. от рождението на Тома Измирлиев.

ВАСИЛЕВ, Деко. Естетическите завети на Дядото. 50 г. от смъртта на Димитър Благоев. — Бълг. ез. и лит., 1975, кн. 2, с. 9—18.

ВАСИЛЕВ, Дженьо. Борис Шивачев — комедиограф. — Лит. мисъл, 1975, кн. 4, с. 113—124.
Съдържа и 1 д. от недовършената му комедия „Дружество с ограничена отговорност".

ВАСИЛЕВ, Дженьо. Майстора. — Бълг. журналист, 1975, кн. 2, 39—42.
Обществената и публицистична дейност на Георги Кирков.

ВАСИЛЕВ, Орлин. „Живот ли бе да го опишеш!" — Лит. фронт, бр. 11, 13 март 1975, с. 5.
Спомени за А. Страшимиров.

ВЕСЕЛИНОВ, Георги. Незаглъхващата лира на поета. — Раб. дело, бр. 110, 20 апр. 1975.
50 год. от гибелта на Сергей Румянцев.

ВЛАДКОВ, Любомир. Литературен живот във Варна до 9. IX. 1944 г. — Простори, 1975, кн. 2, с. 109—114.
За някои местни периодични издания.

ГЕОРГИЕВ, Божан. Две неизвестни творби на Цанко Церковски. — Борба (Търново), бр. 24, 27 февр. 1975.

ГЕОРГИЕВ, Емил. Поет с „праведна кръв". 50 г. от убийството на Христо Ясенов. — Раб. дело, бр. 130, 10 май 1975.

ГЕОРГИЕВ, Любен. Поезията на Теодор Траянов. — Септември, 1975, кн. 10, с. 212—225.

ГИЗДОВ, Цветан. Когато се раждаше поетът. . . Малко известни страници от биографията на Димитър Бояджиев. — Поглед, бр. 12, 24 март 1975, с. 10.

ГРАШНОВ, Марин. Последните дни на Христо Кърпачев. — Септември, 1975, кн. 6, с. 128—142.

ГРИГОРОВ, Георги М. „В съюз с отрудените братя. . ." — Лит. фронт, бр. 16, 17 апр. 1975, с. 5.
50 год. от гибелта на Сергей Румянцев.

ГУНДОВ, Димитър. Пламенен привърженик на единната борба. 50 г от гибелта на Сергей Румянцев. — Пламък, 1975, кн. 4, с. 152—154.

ДИМИТРОВА, Лилия. Искри от старото огнище. — Лит. фронт, бр. 12, 20 март 1975 , с. 4.
За родителите на Чудомир — Мария и Дончо Чорбаджийски.

ДИМКОВ, Николай. „Майстори" от Рачо Стоянов — текстологични наблюдения. — Ез. и лит., 1975, кн. 2, с. 81—90.

ДИМКОВ, Николай. Рачо Стоянов във Варна. — Простори, 1975, кн. 1, с. 180—186.

ДИНЕКОВ, Петър. Текстология и литературна история. — Вж Старобългарска литература.

ДОБРЕВ, Димитър. Рицарят на красотата. — Родна реч, 1975, кн. 10, с. 10—12.
За поетическото творчество на Хр. Ясенов.

ДОБРЕВ, Чавдар. Драматургията на Яворов. — Пламък, 1975, кн. 3, с. 128—132.

ДОНЧЕВ, Николай. Вапцаров в световната поезия. — Веч. новини, бр. 7331, 12 авг. 1975.

ЕЛЕВТЕРОВ, Стефан. Трите подвига на Христо Ясенов. — Лит. фронт, бр. 20, 15 май 1975, с. 2.

ЗАРЕВ, Пантелей. Боян Пенев и съвременната литературна историография. — Лит. фронт, бр. 8, 20 февр. 1975, с. 2.

ЗАХАРИЕВ, Луко. Екатерина Ненчева. — Лит. мисъл, 1975, кн. 3, с. 95—103.
Жизнен път и поетич. творчество.

ИВАНОВ, Вичо. Г. П. Стаматов в моите спомени. — Лит. мисъл, 1975, кн. 6, с. 94—104.

ИВАНОВА, Недялка. Наблюдения върху антропонимията в поемата „Кървава песен". — Ез. и лит., 1975, кн. 5, с. 45—49.

ИЛИЕВ, Стоян. Фрагмент от поетиката на късния Яворов. — Пламък, 1975, кн. 3, с. 136—143.

ЙОРДАНОВ, Любомир. Пламенен публицист, смел единофронтовец. — Зем. знаме, бр. 235, 2 дек. 1975.
100 г. от рождението на Йосиф Хербст.

КАНТАРЕВ, К. Н. Антон Страшимиров — сказчик. — Читалище, 1975, кн. 2, с. 32—33.

КАРАНФИЛОВ, Ефрем. За хумора в „Записките“ на Захари Стоянов. — Лит. фронт, бр. 46, 13 ноем. 1975, с. 2—3.

КАРАНФИЛОВ, Ефрем. Специфика и проблематика на мемоарния жанр. С оглед „Записките“ на Захари Стоянов. — Септември, 1975, кн. 8, с. 138—162.

КАРОЛЕВ, Стоян. Ирония и свободолюбие. Пенчо Славейков и Хайнрих Хайне. — Пламък, 1975, кн. 4, с. 112—138.

КОВАЧЕВСКИ, Христо. Феноменът Константин Величков. — Нар. култ., бр. 36, 6 септ. 1975, с. 7.

По повод 120 г. от рождението му.

КОЙЧЕВА, Величка. Старозагорското въстание в „Записките“ на Захари Стоянов. — Хоризонт, 1975, кн. 2, с. 73—78.

КОНСТАНТИНОВ, Георги. Певец на равнината. 90 г. от рождението на Никола Ракитин. — Пламък, 1975, кн. 6, с. 139—140.

КОНЯРОВ, Константин. За автора на първия работнически роман. 90 г. от рождението на Богдан Баров. — Септември (Ст. Загора), бр. 132, 6 ноем. 1975.

КОНЯРОВ, Константин. Талант, не стигнал до разцвет. — Хоризонт, 1975, кн. 2, с. 67—72.

За Богдан Баров по повод 90 г. от рождението му.

КРЕМЕН, Михаил. Нежно и добро сърце. 80 г. от рождението на Н. В. Ракитин. — Лит. фронт, бр. 27, 3 юли 1975, с. 5.

Из неизд. му книга „30 портрета с цветни моливи“.

ЛИКОВА, Розалия. Николай Хрелков. — Септември, 1975, кн. 9, с. 178—194.

МАЛЕЕВА, Весела. Неизвестна статия за Пенчо Славейков. — Ез. и лит., 1975, кн. 3, с. 63—67.

МАНЕВ, Андрей. Пролетарска наковалня. — Веч. новини, бр. 7421, 18 дек. 1975.

По повод 50 год. от излизането на сп. „Наковалня“.

МАНОЛОВА, Наташа. Аз се раждам светъл като песен... 85 г. от рождението на Хр. Ясенов. — Лит. фронт, бр. 1, 2 ян. 1975, с. 2.

МАРКОВ, Денчо. Творческата дейност на Асен Разцветников в Габрово. — Ез. и лит., 1975, кн. 1, с. 48—52.

МИНЕВ, Димо. Добруджа в творчеството на Йордан Йовков. — Родна реч, 1975, кн. 9, с. 7—12.

МИНЕВ, Димо. Йордан Йовков във Варна. По случай 95 г. от рождението му. — Нар. дело (Варна), бр. 218, 10 ноем. 1975.

НЕДЕЛЧЕВ, Михаил. Раждането на психологизма в прозата. — Родна реч, 1975, кн. 8, с. 58—60.

НЕДЯЛКОВ, Христо. Могъщ вик на правдата. — Веч. новини, бр. 7409, 2 дек. 1975.

100 г. от рождението на Йосиф Хербст.

НЕДЯЛКОВ, Христо. Неуморен борец за свободата на народа. 50 г. от убийството на Васил Карагьозов. — Раб. дело, бр. 130, 10 май 1975.

НЕДЯЛКОВ, Христо. Цани Гинчев, един от създателите на българската литература. — Родна реч, 1975, кн. 6, с. 12—14.

НИКОЛОВА, Весела. Влияние на импресионизма върху „Рицарски замък“ на Ясенов. — Ез. и лит., 1975, кн. 4, с. 36—46.

ОСИНИН, Димитър. Септември 1923 в поезията на Николай Хрелков. По повод 80 год. на поета. — Септември, 1975, кн. 1, с. 250—255.

ПАНАЙОТОВ, Филип. Непримиримият публицист. — Отеч. фронт, бр. 9587, 2 дек. 1975.

100 г. от рождението на Йосиф Хербст.

ПАНОВА, Снежина. Еволюция на комедийния жанр у нас от Войников до Вазов. — Вж. Българска литература през Възраждането.

ПАНТЕЛЕЕВА, Нина. — За жизнелюбието в поезията на Пенчо Славейков. — Септември, 1975, кн. 12, с. 198—215.

ПАРПУЛОВА, Любомира. Йордан Йовков и българския фолклор. — Лит. мисъл, 1975, кн. 4, с. 28—44.

ПЕТКОВА, Калина. Съветската тема в публицистиката на Христо Смирненски. — Ез. и лит., 1975, кн. 5, с. 1—15.

ПОПИВАНОВ, Иван. Елин Пелин и неговият разказ „На оня свят". — Септември, 1975, кн. 6, с. 181—190.

ПОПИВАНОВ, Иван. „Ти грееш Петроград". 50 г. от гибелта на Христо Ясенов. — Нар. култ., бр. 20, 17 май, 1975, с. 7.

ПОПОВ, Владимир. Живот — борба. — Пулс, бр. 11, 20 май 1975, с. 2.
Личност и творчество на поета Васил Карагьозов.

ПОПОВ, Страхил. „Септемврисцът" Антон Страшимиров и неговият роман „Хоро". — Родна реч, 1975, кн. 7, с. 6—12.

ПРАВЧАНОВ, Симеон. Из полицейското досие на Антон Страшимиров. „Ведрина" и нейният редактор. — Септември 1975, кн. 6, с. 191—213.

ПРАВЧАНОВ, Симеон. „Металичният звън на борбата" (Нови факти и данни за револ. дейност и лит. творчество на Васил Воденичарски). — Антени, бр. 5, 31. ян. 1975, с. 6.

ПРАВЧАНОВ, Симеон. Репортаж за „непоправимия" комунист. Поглед върху полицейското досие на Васил Воденичарски. — Пламък, 1975, кн. 9, с. 103—112.

ПРАВЧАНОВ, Симеон. „Ще разнася нашата слава. . ." Неизвестно стихотворение на Христо Кърпачев. — Лит. фронт, бр. 7, 13 февр. 1975, с. 5.
Съдържа и текста на стихотворението.

РАДЕВА, Пенка. Захари Стоянов и езикът на неговите „Записки". — Родна реч, 1975, кн. 3, с. 5—10.

РАДЕВА, Пенка. Някои особености при употребата на фразеологизмите в „Записките" на З. Стоянов. — Бълг. ез. и лит., 1975, кн. 5, с. 3—11.

РАДОНОВА, Мария. Езикът и стилът на Вапцаровата ранна поезия. — Бълг. ез., 1975, кн. 3, с. 209—215.

РАДОНОВА, Мария. Народната песен и поезията на Вапцаров. — Ез. и лит., 1975, кн. 1, с. 52—57.

РАДОНОВА, Мария. Ранното творчество на Вапцаров. — Пламък, 1975, кн. 7, с. 74—80.

РАДОНОВА, Мария. Черти на творческия процес у Вапцаров. — Лит. мисъл, 1975, кн. 3, с. 41—57.

РУСЕВ, Руси. За влиянието на руския език върху Алеко Константинов. — Бълг. ез., 1975, кн. 2, с. 135—138.

СВИЛЕНОВ, Атанас. Дядо Влайков. — Лит. фронт, бр. 9, 27 февр. 1975, с. 3.
По повод 110 г. от рождението му.

СИРАКОВ, Борис. Вълчо К. Русковски — Бодрин. 100 г. от рождението му. — Читалище, 1975, кн. 4, с. 34.

СТОЯНОВ, Иван. Изобличителният патос в творчеството на Стоян Михайловски. — Родна реч, 1975, кн. 9, с. 13—16.

СТЪПОВ, Петър. „Хоризонт" — младежки литературен вестник от тридесетте години. — Пламък, 1975, кн. 1, с. 169—171.

СУЛТАНОВ, Симеон. Голямото присъствие. 95 г. от рождението на Йордан Йовков. — Лит. фронт, бр. 46, 13 ноем. 1975, с. 1, 4—5.

ТОДОРОВ, Ангел. Поет на борческото село. — Нар. култ., бр. 16, 19 окт. 1975.
50 год. от гибелта на Сергей Румянцев.

ТОДОРОВ, Ангел. Поетът Николай Марангозов. 75 г. от рождението му. — Лит. фронт, бр. 2, 9 ян. 1975, с. 2.

ТОДОРОВ, Ангел. Ярката личност на хумориста. 80 г. от рождението на Тома Измирлиев. — Раб. дело, бр. 252, 9 септ. 1975.

ХЛЕБАРОВА-НЕНОВА, Златана. Поет, действителност, творчество. — Родна реч, 1975, кн. 3, с. 59—62.
За П. К. Яворов.

ХЛЕБАРОВА-НЕНОВА, Златана. Работата на П. К. Яворов върху цикъла „Есенни мотиви". — Ез. и лит., 1975, кн. 6, с. 15—24.

ХЛЕБАРОВА-НЕНОВА, Златана. Цезурата в поезията на Яворов. — Лит. мисъл, 1975 кн. 1, с. 102—114.

ХРИСТОВ, Димитър. Д-р Кръстев и задачите на реалистичното изкуство. — Бълг. ез. и лит., 1975, кн. 5, с. 12—21.

ХРИСТОВ, Димитър. Алеко Константинов в оценката на д-р Кръстев. — Ез. и лит., 1975, кн. 4, с. 47—51.

ЦАНЕВ, Георги. Среща с миналото. — Пламък, 1975, кн. 10, с. 98—118.

ЦАНЕВ, Георги. Среща с миналото. Откъси. — Лит. мисъл, 1975, кн. 5.

ЦАНЕВ, Георги. Среща с миналото. Списание „Нов път". — Лит. мисъл, 1975, кн. 4, с. 3—27.

ЦАНЕВ, Георги. Среща с миналото. Фрагменти. — Септември, 1975, кн. 10, с. 63—119.

ЦАНЕВ, Петър. Георги Кирков в Николаев, Русия. — Изв. Инст. ист. БКП, 33, 1975, с. 361—369.

ЦЕНКОВ, Борис. За класово-партийна оценка на линията на сп. „Златорог" и за още нещо. — Филос. мисъл, 1975, кн. 12, с. 43—50.

ЧИРПАНЛИЕВ, Стефан. За рождената дата на Захари Стоянов. — Пулс, бр. 21, 7 окт. 1975, с. 11.

ЧИРПАНЛИЕВ, Стефан. Зрак сред мрака — буря сред покоя. — Лит. фронт, бр. 20, 15 май 1975, с. 2.
Живот и лит. творчество на Васил Карагьозов.

ЧЕРНОКОЖЕВ, Вихрен. Философските поеми на Пенчо Славейков. — Лит. мисъл, 1975, кн. 6, с. 16—31.

ЯНЕВ, Симеон. Георги Райчев. — Родна реч, 1975, кн. 2, с. 14—19.

ЯНЕВ, Симеон. Стремеж към нов нравствено-идеен център. Някои проблеми на бълг. разказ между двете войни. — Септември, 1975, кн. 2, с. 211—223.

125 години от рождението на Иван Вазов

АВДЖИЕВ, Желю. Вазов и Юго. — Септември, 1975, кн. 7, с. 194—199.

АЗ пях за България, защото я обичах. — Отеч. фронт, бр. 9483, 8 ноем. 1975.
Съдържа: Кръстьо ГЕНОВ. Вечно достояние. — Михаил Арнаудов. За великия поетически актив на Иван Вазов. — В. И. Злиднев. Енциклопедия на народния живот. (Интервю). Подпис: Яни Бойчев.

БОШНАКОВ, Димитър К. Неоценимо национално богатство. — Поглед, бр. 27, 7 юли 1975, с. 5.
Литер. наследство на Иван Вазов.

БОШНАКОВ, Димитър К. Със свое място в световната литература. — Нар. младеж, бр. 132, 6 юли 1975.
Произведенията на Иван Вазов в превод на чужди езици.

БОЯДЖИЕВА, Ваня. Страници от драматургичното наследство. 125 г. от рождението на Иван Вазов. — Театър, 1975, кн. 12, с. 16—19.

БРЪЗИЦОВ, Христо Д. Добрите българи имат по-високи цели. Взаимоотношенията на писателя с издателите. — Отеч. фронт, бр. 9477, 1 юли 1975.

БУМБАЛОВ, Любен. „Под игото" и развитието на новата българска литература. — Родна реч, 1975, кн. 1, с. 2—7.

БЪЛГАРИЙО, аз всичко тебе дадох: душа, сърце, любов, зари небесни. . . — Зем. знаме, бр. 132, 8 юли 1975.
Съдържа: Здравко Петров. Благородното сърце на поета. — Стефан Поп-василев. Дружбата между Иван Вазов и Иван Шишманов. — Д. К. Бошнаков. Преводи на руски език.—Георги Хинчев. Родното място на „Под игото". — Нико-

лай Дончев. Първите оценки за „Под игото“ в западния печат. Недялка Дамянова и Коста Радев. По Вазовите места.

ВЪЛЧЕВ, Величко. Иван Вазов за ролята на печата. — Бълг. журналист, 1975, кн. 7, с. 36—37.

ВЪЛЧЕВ, Величко. Певец на величава епоха на високи народни идеали. — Ново време, 1975, кн. 7, с. 117—127.

ГЕОРГИЕВ, Емил. Иван Вазов — писател-хуморист. — Нар. култ., бр. 27, 5 юли 1975, с. 1—7.

ГЕОРГИЕВ, Никола. От Хилендар до Шипка. „Епопея на забравените“ и нравствено-историческите ценности на българското национално възраждане. — Лит. мисъл, 1975, кн. 3, с. 13—31.

ДЕЙКОВА, Олга. Стихът на Вазов в първите му сбирки. — Лит. мисъл, 1975, кн. 6, с. 32—53.

ЕЛЕНКОВ, Константин. Вазов и националните борби. — Родна реч, 1975, кн. 7, с. 1—5.

ЗАРЕВ, Пантелей. Писател и народ. — Раб. дело, бр. 189, 8 юли 1975.

ИСАЕВ, Младен. Наш велик съвременник. — Отеч. фронт, бр. 9483, 8 юли 1975.

КОЙЧЕВА, Величка. Едно творческо сътрудничество. Иван Вазов и Атанас Т. Илиев. — Хоризонт, 1975, кн. 1, с. 106—111.

МЛАДЕНОВ, Цанко. Ценностни напрежения в една епохална българска епопея. Към въпроса за Вазовия худож. метод към 1882—1884 г. — Ез. и лит., 1975, кн. 4, с. 74—87.

НАД него забравата няма власт! — Пулс, бр. 14, 1 юли 1975, с. 8—10.

Съдържа: Марин Георгиев, Кътът роден, кътът мил. . . . — Георги Тахов. Старите снимки разказват. — Михаил Неделчев. За Вазовите лирически книги.

НЕДЕЛЧЕВ, Георги. Учителят в белетристиката на Иван Вазов. — Нар. прос., 1975, кн. 9, с. 96—101.

НИЧЕВ, Боян. „Те жив са отклик на духа народни“. — Септември, 1975, кн. 7, с. 4—8.

ПАВЛОВ, Тодор. Иван Вазов и нашето социалистическо съвремие. — Раб. дело, бр. 198, 17 юли 1975.

ПОНДЕВ, Петър. Българийо, аз всичко тебе дадох. — Антени, бр. 28, 11 юли 1975, с. 6.

125 години от рождението на Иван Вазов. — Лит. фронт, бр. 28, 10 юли 1975, с. 1—3, 5, 8.

Съдържа: Пантелей Зарев. Безсмъртният. — Георги Караславов. Първа среща с „Под игото“. — Слав Хр. Караславов. Неговото родолюбие. — Тончо Жечев. Животът на Вазов в българската критика. — Милена Цанева. Вазовските заглавия. — Михаил Неделчев. „Големите поети“ — общочовешката тема. — Георги Мишев. На „частни уроци“ у първомайстора. — Нели Дечева. В сянката на поста. — Виталий Злиднев. Истинска и трайна любов. Интервю. — Николай Дончев. Две френски оценки на „Под игото“.

125 години от рождението на народния поет. — Веч. новини, бр. 7305, 7306, 7, 8 юли 1975.

Съдържа: Александър Василев. По Вазовите места—в столицата. В София преди 55 г. — Николай Дончев. Една от първите оценки за „Под игото“. — Катя Кунчева. Венец от песен жива. — Петър Динеков. Неговите песни все ще се четат. — Георги Тахов. С ръката на поета. — Д. К. Бошнаков. Навред по света.

ТАХОВ, Георги. По следите на героите на Епопеята. Пред 125 год. от рождението на Ив. Вазов. — Отеч. фронт, бр. 9466, 16 юни 1975.

ЦАНЕВА, Милена. За националната епопея на Вазов. „Под игото“. — Пламък, 1975, кн. 6, с. 102—119.

ЦАНЕВА, Милена. Любовта към Русия в творчеството на Вазов. — Бълг. ез. и лит., 1975, кн. 3, с. 19—27.

ЦАНЕВА, Милена. Предосвобожденският българин в „Под игото" — бит и душевност. — Септември, 1975, кн. 7, с. 17—36.

ЯНКОВ, Йордан. Българийо, аз всичко тебе дадох. — Пулс, бр. 14, 1 юли 1975, с. 1.

100 години от рождението на Кирил Христов

БОЖИЛОВ, Божидар. Стихове, преливащи от нежност и гордост. — Отеч. фронт, бр. 9479, 3 юли 1975.

БОЯДЖИЕВ, Димитър. Майстор на поетичното слово. — Поглед, бр. 26, 30 юни 1975, с. 5.

БРЪЗИЦОВ, Христо Д. Малки спомени за големия Кирил Христов. — Нар. младеж, бр. 133, 7 юли 1975.

БОШНАКОВ, Димитър К. Литературното наследство на Кирил Христов у нас и по света. — Библиотекар, 1975, кн. 5, с. 10—14.

ВЕЛИЧКОВ, Иван. Бисерен лирик в нашата литература. — Труд, бр. 135, 7 юли 1975.

ВЕСЕЛИНОВ, Георги. По пътищата на живота и на творчеството. — Раб. дело, бр. 176, 25 юни 1975.

ГЕОРГИЕВ, Любен. Кирил Христов. — Хоризонт, 1975, кн. 2, с. 48—54.

ГЮРОВА, Светла. Певец на младостта и природата. — Веч. новини, бр. 7301, 1 юли 1975.

КОНСТАНТИНОВА, Елка. Певец на младостта и жизнелюбието. — Нар. култ., бр. 25, 21 юни 1975, с. 7.

СТАЕВ, Стоян. Родният град в творчеството на Кирил Христов. — Хоризонт, 1975, кн. 2, с. 55—59.

СТАНЕВ, Стоян. Непреходното в едно творчество. 100 г. от рождението на Кирил Христов. — Пламък, 1975, кн. 6, с. 133—138.

100 години от рождението на Кирил Христов. — Лит. фронт, бр. 27, 3 юли 1975, с. 1—2.

Съдържа: Стефан Каракостов. Прозрението на твореца. — Христо Д. Бръзицов. Няма по-свидно от родината. — Владимир Свинтила. Късен спомен.

90 години от рождението на Николай Лилиев

КАРАНФИЛОВ, Ефрем. 90 години от рождението на Николай Лилиев. — Нар. култ., бр. 24, 14 юли 1975, с. 7.

КОНСТАНТИНОВА, Елка. Личността на Николай Лилиев. 90 г. от рождението на поета. — Пламък, 1975, кн. 5, с. 167—172.

КОНСТАНТИНОВА, Елка. Присъствие в нашата литература. — Раб. дело, бр. 158, 7 юни 1975.

Ликова, Розалия. Поет на красотата и хармонията. — Лит. фронт, бр. 24, 12 юни 1975, с. 3.

НАИМОВИЧ, Максим. Поезия, удивително чиста и благородна. 90 г. от рождението на Николай Лилиев. — Отеч. фронт, бр. 9451, 26 май 1975.

ЯНЕВ, Симеон. Родината в поезията на Николай Лилиев. — Хоризонт, 1975, кн. 1, с. 45—50.

80 години от рождението на Гео Милев

АВДЖИЕВ, Желю. Първите преводи и оценки на Гео Милев в прогресивния румънски печат. — Лит. фронт, бр. 20, 15 май 1975. с. 2.

АНДОНОВА, Нина. Живот — ярък като пламък. — Веч. новини, бр. 7182, 14 ян. 1975.

АНДОНОВА, Нина. Гео Милев и Николай Райнов. — Септември, 1975, кн. 1, с. 140—147.

БОШНАКОВ, Д. К. Поемата „Септември“ по света. — Раб. дело, бр. 27, 27 ян. 1975.

БРАТАНОВ, Димитър Ц. Гео Милев и нашето време. — Отеч. фронт, бр. 9362, 20 ян. 1975.

БУМБАЛОВ, Любен. Героическата поема „Септември“ на Гео Милев. — Бълг. ез. и лит., 1975, кн. 2, с. 3—8.

ВАСЕВСКИ, Камен. Гео Милев и съветската култура. — Нар. култура, бр. 3, 18 ян. 1975, с. 7.

ВАСЕВСКИ, Камен. „Изданието трябва да бъде красиво“. Гео Милев. — журналист, естет и художник. — Поглед, бр. 2, 13 ян. 1975, с. 5.

ВАСЕВСКИ, Камен. Писмата на Гео Милев: черти от един неспокоен портрет. — Антени, бр. 2, 10 ян. 1975, с. 6.

ВАСЕВСКИ, Камен. Ранни журналистически прояви на Гео Милев. Ръкописните вестници „Ура“, „Лира“ и „Изкуство“. — Родна реч, 1975, кн. 6, с. 7—11.

ВАСЕВСКИ, Камен. Съдбоносната връзка. Гео Милев и англ. лейбъристи. — Пламък, 1975, кн. 1, с. 149—153.

ЗАРЕВ, Пантелей. Подвигът на Гео Милев. — Лит. фронт, бр. 10, 6 март 1975, с. 2.

КИРИЛОВ, Георги. Една неиздадена стихосбирка на Гео Милев. — Отеч. фронт, бр. 9368, 28 ян. 1975.

МАРКОВ, Георги. Дръзновен боец за революционно изкуство. — Раб. дело, бр. 26, 26 ян. 1975.

80 години от рождението на Гео Милев. — Лит. фронт, бр. 4, 23 ян. 1975, с. 1—3.

Съдържа: Иван Цветков. Поет на гнева и възмездието. — Константин Еленков. Гео Милев, Блок и Маяковски. — Руси Йовчев. Ламар пред паметника на Гео. — Венцеслав Константинов. Авторът на „Септември“ и европейската култура. — Камен Васевски. Документални следи от родния път на поета.

ПЕТРОВ, Здравко. Поетът с Ботевска тръпка. — Пулс, бр. 2, 14 ян. 1975, с. 1, 7—8.

ПРОТОХРИСТОВА, Клео. Поемата на Гео Милев „Септември“. — Родна реч, 1975, кн. 2, с. 8—13.

СТАЕВ, Стоян. Ранният Гео. — Пламък, 1975, кн. 1, с. 146—149.

Следва в кн. 2